KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT.
1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének és a Shalom Alapítvány Civil Szervezet
tudományos kiadványa

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének és a Shalom Alapítvány
Civil Szervezet tudományos kiadványa

Szerkesztette:
Dobos Sándor – Molnár Ferenc

Kálvin Nyomda
Beregszász
2015

УДК: 323.12 (439.23)
ББК: К63.3 (4УКР)
Н-77

Jelen kiadványba a *Magyar Holokauszt Emlékév* keretében a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete által és a Shalom Alapítvány Civil Szervezet közreműködésével 2014-ben szervezett *Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve* című egész éves rendezvénysorozat programjainak anyagait gyűjtöttük össze a kárpátaljai zsidó és magyar lakosság 1944. évi áldozataira emlékezve.

A kötetet egyaránt ajánljuk a történészeknek és a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek.

A konferencia-előadások szerkesztett anyagaiban előforduló állításokért minden esetben a szerzők viselik a teljes felelősséget.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetének műhelyében

Szerkesztette:
Dobos Sándor – Molnár Ferenc

Korrektúra: *G. Varcaba Ildikó*
Tördelés: *Dobos Sándor*
Borító: *Dobos Sándor*
A kiadásért felel: *dr. Orosz Ildikó, dr. Csatáry György*

**A kiadvány megjelenését Magyarország Miniszterelnöksége
által kiírt Civil Alap – 2014 pályázati program támogatta**

Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.
Felelős vezető: Lacz Csilla

© Dobos Sándor – Molnár Ferenc, 2015
© A szerzők, 2015

ISBN 978-617-596-184-1

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK SZERKESZTETT ANYAGAI 15

Brenzovics László: *Kárpátalja 1944-ben* 17

Marshall Katz: *"Tour de Carpat". Sub-Carpathia Trip Report – 2014* 23

Deutsch Gábor: *Kárpátaljai Krónika – a vészkorszakról és annak következményéről* 41

Gadó János: *Kárpátalja – magyar és zsidó szemmel (történelmi vázlat)* 45

Molnár D. István: *Kárpátalja magyar és zsidó lakosságának számbeli alakulása az 1921–1944 közötti időszakban* 55

Togyeriska Erika: *A kárpátaljai holokauszt. Beregszász zsidóságának sorsa* 69

1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE. A KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT ÉS A „MÁLENYKIJ ROBOT" EMLÉKEI VIDÉKÜNKÖN CÍMŰ TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁN BEMUTATOTT FŐISKOLAI HALLGATÓK DOBOGÓS HELYEZÉST ELÉRT PÁLYAMUNKÁI 85

Iván András: *Kárpátalja zsidó lakosainak gettósítása és deportálása* 87

Popovics Roxána: *Eszeny és az 1944-es elhurcolás* 101

Iván Irén: *Holokauszt előli menekülési lehetőségek Kárpátalján* 124

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE CÍMŰ EGÉSZ ÉVES RENDEZVÉNYSOROZAT PROGRAMJAINAK FOTÓANYAGAI 137

Holokauszt Emléknap *(2014. április 16.)* 139

Kárpátaljai holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve című nemzetközi tudományos konferencia *(2014. május 28–29.)* 147

1944 – az elhurcolások éve. A kárpátaljai holokauszt és a „málenykij robot" emlékei vidékünkön című tudományos hallgatói konferencia *(2014. december 18.)* 163

1944 – az elhurcolások éve című kiállítás *(2015. január 29.)* 167

Előszó

2014-ben a magyarországi zsidó lakosság 1944. évi deportálásának 70. évfordulójára emlékezhettünk. A kerek évforduló alkalmából Magyarország kormánya Magyar Holokauszt Emlékévet hirdetett, melynek keretében számos megemlékezésre került sor. A Magyar Holokauszt Emlékévhez csatlakozva a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete a Shalom Alapítvány Civil Szervezet[1] *közreműködésével* Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve *címmel egész éves rendezvénysorozatot szervezett a kárpátaljai zsidó lakosság 1944. évi deportálásának 70. évfordulója alkalmából. A programsorozatot Magyarország Miniszterelnöksége által kiírt* Civil Alap – 2014 *pályázati program támogatta.*

Holokauszt Emléknap című rendezvnény

A Magyar Holokauszt Emlékévhez kapcsolódóan 2014. április 16-án Holokauszt Emléknapot *szerveztünk. Ennek nyomán egy rendhagyó történelemóra keretében a kárpátaljai zsidóság 1944. évi tragédiájával, illetve a régió egykori történelmében betöltött jelentőségével ismertettük meg főiskolánk hallgatóit.*[2] *A rendezvényt Tóth István, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja nyitotta meg. Beszédében a holokauszt és a deportálások szomorú eseményeire vonatkozóan az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „Kárpátalján – főként Ungváron – élt a történelmi Magyarország legnagyobb zsidó közössége, amelyet nyolc település gettóiba gyűjtötték össze, a több ezer elhurcolt közül azonban nagyon kevesen maradtak életben és tértek vissza szülőhelyükre. Így ma Kárpátalján mintegy 70–80 főt számláló magyar ajkú zsidó él, akik közül a beregszásziaknak egyetlen imahelyük maradt, a Zrínyi utcai zsinagóga. Ennek jelenlegi felújításában nagy segítséget nyújt az anyaország, támogatva ezzel is a határon túli magyar zsidó közösségeket.”*

Orosz Ildikó, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) elnök asszonya Radnóti Miklós soraival kezdte nyitóbeszédét: „Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt kis ország.” A neves, zsidó származású magyar költő egy

---

1 Angol megnevezése: The ”Shalom” Foundation of Beregszász/Berehove

2 Gál Adél: Legyünk az élethez hűek! – Holokauszt-emléknap a főiskolán. Kárpátalja.ma – kárpátaljai magyar online hírportál, 2014. április 17. Forrás: http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kultura/legyunk-az-elethez-huek-holokauszt-emleknap-a-foiskolan. (2014-12-15)

halálmenet során vesztette életét. „A holokauszt nem volt más, mint egy kegyetlen kísérlet arra, hogyan lehet egy kisebbséget teljesen megsemmisíteni" – hangzottak az elnök asszony szavai. „S kisebbségről lévén szó, az idézett pár sor tükrözi a kárpátaljai magyarság és a zsidóság közös lelki világát. Szolgáljon hát ez a nap emlékeztetőül mindannyiunk számára! Mert, sajnos, néha a kárpátaljai magyarsággal szemben is hasonló megnyilvánulásokat és gondolatokat észlelhetünk a többségi nemzet képviselői felől. Ezért egy oktatási intézménynek, s így a főiskolának is óriási szerepe van abban, hogy felhívja a figyelmet az emberséget fenyegető veszélyekre. Tanulnunk kell a múlt fájdalmas, nehéz perceiből, s meg kell próbálnunk az előttünk álló éveket úgy építeni, hogy ilyen borzalmak még egyszer ne ismétlődjenek meg." Orosz Ildikó beszéde végén arra kérte a jelenlévőket, hogy egyperces néma főhajtással emlékezzenek a holokauszt áldozataira.

A rendhagyó történelemórát Togyeriska Erika, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója folytatta az „Emberségről példát…" *című kiállítás bemutatásával. A poszterkiállítás Raoul Wallenbergről és azokról az emberekről készült, akik részt vettek a zsidók mentésében. „A kiállítás arra hívja fel a figyelmet – mondta Togyeriska –, hogy legyünk az élethez hűek, ne tűrjük a megalkuvást, és ne féljünk szembeszállni az antiszemitizmussal és a gyűlöletkeltéssel. A holokauszt idején is voltak emberek, akik szembeszálltak a pusztító gépezettel, és saját életük, biztonságuk kockáztatásával is mentették az üldözötteket. Áldozatos tevékenységüknek köszönhetően több ezer zsidó menekült meg a biztos haláltól." A poszterkiállítás 40 tablón mutatja be az embermentők életének és tevékenységének legfontosabb mozzanatait.*

Ezt követően Togyeriska a Zsidótörvények hatása a kárpátaljai zsidóságra és a holokauszt *címmel tartott előadást a kárpátaljai zsidóság életéről. Itt többek között számadatokban is nyilvánvalóvá vált a népirtás szomorú végkifejlete. A több ezer főt számláló közösségből szinte alig maradt néhány tucat képviselő.*

Az előadás után a Kitagadottak *című dokumentumfilmet nézhették meg a jelenlévők. A film Nagyszőlősre kalauzolta a nézőket, ahol magyarok, ruszinok, ukránok, svábok, szlávok és zsidók békésen megférték egymás mellett évszázadokon keresztül, amíg a történelem és a sors borzalmai közbe nem szóltak. Azt a múltat vetítette a film elénk, melyen túl kellene lépni, de ez a lépés lehetetlen. A történet emléket állít a történelem borzalmainak, amelyek magyarok százezreinek életét változtatták meg egyik napról a másikra: árvákká, özvegyekké, kitagadottakká, otthontalanokká és hazátlanokká tévő őket. A film Susan M. Papp* Megtagadva *című dokumentumregénye alapján készült.*

A vetítés végén Csatáry György, főiskolánk Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője intézett néhány zárógondolatot a közönséghez, kihangsúlyozva azt a tényt, hogy mindannyian különbözőek vagyunk, más nemzethez tartozunk, de egymás mellett élve tisztelnünk kell egymást és egymás kultúráját egy élhetőbb világ kialakítása céljából.

Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve című nemzetközi tudományos konferencia

A Magyar Holokauszt Emlékév keretében szervezett rendezvénysorozat programjainak folytatásaként 2014. május 28–29-én, Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve *címmel kétnapos nemzetközi tudományos konferenciát rendeztünk, amelyen a kárpátaljai zsidóság 1944. évi tragédiájáról és a régió egykori történetében betöltött jelentőségéről értekeztek neves magyarországi, amerikai és helyi kutatók, előadók.*[3]

Az esemény kezdetén Tóth István, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, valamint Orosz Ildikó, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke köszöntötte a jelenlévőket. A főkonzul úr megnyitójában Áder János, Magyarország köztársasági elnökének – 2014. április 28-án, az Élet Menete megemlékezésen, Auschwitzban elhangzott – szavait[4] *idézte, míg a főiskola elnöke az 1944-es tragédia régiónkra gyakorolt emberi és gazdasági hatásairól szólt. Beszédük végén Tóth István és Orosz Ildikó is arra kérte a konferencia résztvevőit, hogy egyperces csenddel adózzanak az elhurcoltak emlékének.*

Kárpátalja zsidó lakossága 1944-ben szenvedte el történelmének legnagyobb mértékű és legtöbb áldozatot követelő tragédiáját. A drámai év történelmi hátteréről Brenzovics László történész, a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány elnökének nyitóelőadásából tudhattak meg többet a konferencia résztvevői.

Marshall Katz, amerikai kutató a kárpátaljai zsidó közösségek temetőinek felkutatásáról, feldolgozásáról, internetes közzétételéről tartott úti beszámolót és tájékoztatót.

Deutsch Gábor, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem tanára életéről, szülei korai elvesztéséről, a zsidó hitközség múltjáról és jelenéről számolt be előadásában.

---

[3] Pallagi Marianna: 1944 – „Az elhurcolások éve". Kárpátalja.ma – kárpátaljai magyar online hírportál, 2014. május 29. Forrás: http://www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/1944-az-elhurcolasok-eve. (2014-12-15)

[4] Lásd: Áder János köztársasági elnök beszéde az Élet Menete megemlékezésen Auschwitzban. 2014. április 28. Forrás: http://www.keh.hu/beszedek/1866-Ader_Janos_koztarsasagi_elnok_beszede_az_Elet_Menete_megemlekezesen_Auschwitzban&pnr=1. (2014-12-14)

Gadó János, a Szombat *című folyóirat szerkesztője, szociológus értekezletének témája* Kárpátalja – magyar és zsidó szemmel *volt.*

Molnár D. István, a II. RF KMF Földtudományi Tanszékének tanára a kárpátaljai magyar és zsidó lakosság számbeli alakulásáról (1921–1944), dr. Pallai László, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének intézetigazgató-helyettese a wansee-i konferenciáról, míg Togyeriska Erika, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója a kárpátaljai holokausztról, a beregszászi zsidóság sorsáról tartott előadást.

A konferenciát követően Vays József, a Shalom Alapítvány Civil Szervezet elnöke Brenzovics Lászlóval közösen leplezte le a beregszászi gyökerekkel rendelkező Milton Friedman Nobel-díjas közgazdász emléktábláját a Rákóczi-főiskolán.

A konferencia résztvevői megtekintették a beregszászi származású Hugo Gryn, a West London zsinagóga rabbijának életét feldolgozó Chasing Shadows *című filmet, majd a magyar állam által is támogatott felújítás alatt álló Zrínyi utcai (Beregszász) kis zsinagógát és az Auschwitz-album képeiből összeállított tárlatot.*

Az egész napos megemlékezés Európa egyik legelismertebb klezmer együttese, a Budapest Klezmer Band koncertjével zárult.

Másnap, május 29-én a Beregszász–Nagyszőlős–Huszt–Técső–Rahó–Kőrösmező településeket érintő szakmai kirándulás során a résztvevők meglátogatták a kárpátaljai zsidó közösségek emlékhelyeit.

1944 – az elhurcolások éve. A kárpátaljai holokauszt és a „málenykij robot” emlékei vidékünkön című hallgatói konferencia

A Magyar Holokauszt Emlékévhez kapcsolódó rendezvénysorozat következő programjaként a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2014. december 18-án 1944 – az elhurcolások éve. A kárpátaljai holokauszt és a „málenykij robot” emlékei vidékünkön *címmel tudományos konferenciát szerveztünk az intézmény történelem szakos hallgatói részére a kárpátaljai zsidó és magyar lakosság 1944. évi deportálásának 70. évfordulója alkalmából.*[5] *A konferencián Magyarország Miniszterelnöksége által kiírt* Civil Alap – 2014 *pályázati program támogatásával 2014 tavaszán meghirdetett dolgozat-pályázatra jelentkezett főiskolai hallgatók tartottak előadásokat.*

---

[5] Dobos Sándor: A kárpátaljai holokauszt és a „málenykij robot” emlékei vidékünkön című hallgatói konferencia. A Lehoczky Tivadar Intézet weboldala, 2014. december 30. Forrás: http://www.lehoczkyintezet.uz.ua/index.php/rolunk-irtak/177-a-karpataljai-holokauszt-es-a-malenykij-robot-emlekei-videkuenkoen-cim-hallgatoi-konferencia. (2015-01-5)

A konferenciát dr. Csatáry György, a Lehoczky Tivadar Intézet vezetője nyitotta meg. Beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy 70 évvel ezelőtt tragikus események történtek Kárpátalján, melyek emlékére az Intézet Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve *címmel egész éves programokat szervezett a Miniszterelnökség által kiírt* Civil Alap – 2014 *pályázati program támogatásával. Ezt követően röviden kifejtette, hogy a rendezvénysorozat részeként a kutatóintézet dolgozat-pályázatot hirdetett az 1944. évi zsidó és magyar elhurcolások eseményeinek mélyebb megismerése, a tehetséggondozás, valamint a hallgatók tudományos munkájának ösztönzése céljából. A pályázati kiírásra a főiskola nappali és levelező tagozatos történész szakirányú hallgatói jelentkezhettek. A dolgozat-pályázat iránt több hallgató is érdeklődött, ugyanakkor négyen nyújtottak be kész pályamunkát. A beérkezett munkákat a tudományos diákköri konferenciákon alkalmazott pontrendszer alapján egy szakmai bizottság írásban értékelte. „Ma, a konferencia napján a hallgatók 15 perces előadások során be is mutatják a témában végzett kutatásaik eredményeit, amelyet szintén pontoznak a szakmai bizottság zsűritagjai a helyezések megállapítása céljából" – zárta beszédét az intézetvezető.*

A konferencia megnyitása után Togyeriska Erika, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója tartott nyitóelőadást A holokauszt eseményeinek kihatása a kárpátaljai zsidó családok életére visszaemlékezések tükrében *címmel, amelynek során a túlélők és hozzátartozók beszámolói alapján ismertette a kárpátaljai zsidó lakosok 1944. évi deportálásának tragikus történetét.*

Ezután a hallgatók előadásai következtek. Első ízben Iván Irén, V. évfolyamos történelem szakos hallgató számolt be kutatási eredményeiről, Holokauszt előli menekülési lehetőségek 1944-ig Kárpátalján *című előadásában. Ezt követően Gál Eleonóra, V. évfolyamos történelem szakos (levelező tagozatos) hallgató ismertette* Holokauszt Kárpátalján *című kutatói munkáját. Harmadikként Popovics Roxána, IV. évfolyamos történelem szakos hallgató következett* Eszeny és az 1944-es „málenykij robot" *című előadással. Végül Iván András, V. évfolyamos történelem szakos hallgató zárta az előadók sorát* Kárpátalja zsidó lakosainak gettósítása és deportálása *című munkájának bemutatásával.*

Az előadások után a szakmai bizottság zsűritagjai pontozták a hallgatók előadói stílusát és vitakészségét, majd a dolgozatok előzetes írásbeli értékelését is figyelembe véve az alábbi helyezéseket állapították meg: I. hely – Iván András; II. hely – Popovics Roxána; III. hely – Iván Irén; különdíjas – Gál Eleonóra.

A helyezettek valamennyien oklevelet kaptak a konferencián való részvételről, valamint a tudományos kutatások során jól hasznosítható, értékes tárgyi ajándékokban részesültek. A I. helyezett egy táblagép (tablet), a II. egy jó minőségű digitális fényképezőgép, a III. egy külső merevlemez, míg a különdíjas egy analóg diktafon boldog tulajdonosává vált.

A konferencia befejezéseként Braun László, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének tanára mondott zárszót. Először is gratulált a hallgatóknak az elért eredményekhez, majd kihangsúlyozta, hogy mindenki munkája egyformán értékes és fontos függetlenül attól, hogy ki milyen helyezést ért el, mivel tudományos kutatásukkal valamennyien hozzájárultak az 1944. évi zsidó és magyar elhurcolások eseményeinek mélyebb feltárásához. Szavait végül Albert Camus-től vett idézettel zárta, miszerint nem az a kötelességünk, hogy nagy tetteket vigyünk véghez az életünk során, hanem emberségünket megőrizve emberek tudjunk maradni a lehető legnehezebb körülmények között is.

1944 – az elhurcolások éve című kiállítás

Magyarország Miniszterelnöksége által kiírt Civil Alap – 2014 *pályázati program által támogatott* Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve *című rendezvénysorozat záró programjaként 2015. január 29-én* 1944 – az elhurcolások éve *címmel kiállítást szerveztünk a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.*[6] *A rendezvényen Orosz Ildikó, főiskolánk elnöke, Csatáry György, a Lehoczky Tivadar Intézet vezetője és Togyeriska Erika, a Shalom Alapítvány Civil Szervezet irodavezetője köszöntötte a résztvevőket és osztotta meg gondolatait a deportálásokkal kapcsolatban. A kiállítás húsz képből tevődött össze, mely egyaránt tartalmazta a „zsidótlanítás" és a „málenykij robot" adatait, továbbá az elítélt és Gulagra hurcolt református lelkészek, római katolikus, valamint görögkatolikus papok névsorát.*

Jelen kiadványba a Magyar Holokauszt Emlékév keretében szervezett Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve *című egész éves rendezvénysorozat fentebb ismertetett programjainak anyagait gyűjtöttük össze. A kötet lényegében három nagyobb részből áll. Az első részben a*

[6] Pallay Katalin: 1944 – az elhurcolások éve – kiállítás a Rákóczi-főiskolán. Kárpátalja.ma – kárpátaljai magyar online hírportál, 2015. január 30. Forrás: http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kultura/1944-az-elhurcolasok-eve-kiallitas-a-rakoczi-foiskolan/ (2015-01-30)

május 28–29-i kétnapos nemzetközi konferencia előadásainak szerkesztett és lejegyzett anyagait közöljük. A másodikban a december 18-i hallgatói konferencián bemutatott dobogós helyezést elért pályamunkák találhatóak. Míg a harmadik részben a rendezvények fotóanyagait tesszük közzé.

A kiadvánnyal a kárpátaljai zsidó és magyar lakosság 1944. évi áldozatainak szeretnénk emléket állítani. A kötetet egyaránt ajánljuk a történészeknek és a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek.

Beregszász, 2015. február 03.

A szerkesztők

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE

CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁN
ELHANGZOTT ELŐADÁSOK SZERKESZTETT ANYAGAI

2014. május 28.

Brenzovics László*

Kárpátalja 1944-ben[1]

1944 mérföldkőnek tekinthető a kárpátaljai lakosság történetében. A régi értelemben vett közép-európai Kárpátalja eltűnt, s helyébe egy új berendezkedés lépett. Az, hogy ez megtörtént, két autoriter hatalom és két diktatúra tevékenységének köszönhető, melyek nem voltak tekintettel az emberek humánus értékeire. Mint ismeretes: Kárpátalja nem egy történelmi tartomány, nem egy történelmi fogalom. 1919-ben hozták létre az I. világháború győztes nagyhatalmai. E vegyes lakosságú vidéknek, amelyet ruszinok, magyarok, zsidók, németek és más nemzetiségűek laktak, önálló entitása soha nem volt, mivel 1919 előtt Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékhez tartozott.

A frissen megalakult csehszlovák állam közös határ kialakítására törekedett Romániával, hogy Magyarország a kisantant államok gyűrűjébe kerüljön. A kör a csehszlovák és a délszláv területek összekapcsolásával zárult volna be, ám a dunántúli korridor létesítésére végül nem került sor.

A nagyhatalmak döntése nyomán a vegyes lakosságú Kárpátalja Csehszlovákiához került. Habár az ország vezetői a Saint-Germain-i béke értelmében autonómiát és hivatali tisztségeket ígértek a Kárpátok déli lejtőin élő ruszinság számára, a kilátásba helyezett vállalásokat nem teljesítették. A kárpátaljaiak kiszolgáltatottsága a prágai vezetés által alkalmazott gazdaságpolitika esetében is tetten érhető: egyrészt nagy befektetéseket invesztáltak az infrastruktúrába, másrészt a helyi gazdaságot alávetettségben tartották. Az oktatási és nemzetiségi politikában az „oszd meg és uralkodj" elvét és az elnyomás politikáját alkalmazták. A magyarság arányát megpróbálták a városokban 20% alá szorítani, hogy ne kelljen biztosítaniuk a szabad nyelvhasználatot. A helyi magyar nyelvű zsidóság számára, akik magyar iskolába jártak, külön iskolát nyitottak. Anyakönyvezésük is megváltozott, a korábban alkalmazott „magyar anyanyelvű, izraelita vallású" megjelölés helyett külön nemzetiségként tűntették fel őket.

1938-ban a hitleri Németország megerősödésével Csehszlovákia erős nyomás alá került. A müncheni egyezmény következtében a Szudéta-vi-

---

* Dr. Brenzovics László, a törtenettudományok kandidátusa, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének tanára.

[1] A munkát a szerző által 2014. május 28-i konferencián (Kárpátaljai Holokauszt. 1944 – az elhurcolások éve, nemzetközi tudományos konferencia) megtartott előadás lejegyzett változataként közöljük.

déket Németországhoz csatolták, majd az első bécsi döntés értelmében a Felvidék és Kárpátalja déli, döntően magyarlakta területeit visszacsatolták Magyarországhoz. Kárpátalja visszakerülését a helyi lakosság kitörő örömmel fogadta. A kezdeti lelkesedést később jelentős mértékben csökkentették az egyre gyakrabban jelentkező gazdasági nehézségek.

A magyar hatalom kiépülése a kárpátaljai zsidó állampolgárok életében is alapvető változásokat hozott, hiszen ekkorra már több zsidótörvény is hatályba lépett Magyarországon. A kialakult helyzet előtt a kárpátaljai magyarság értetlenül állt, elsősorban azért, mert rendkívül sok magyar állampolgárságú, izraelita vallású személy játszott fontos szerepet a magyar mozgalmakban és kultúrában, a helyi gazdasági és politikai életben.

1939 márciusában, amikor Németország elfoglalta Csehországot és Szlovákia kinyilvánította függetlenségét, akkor a magyar csapatok megszállták egész Kárpátalját, ezzel létrejött a magyar–lengyel határ. A magyar állam elképzelései között szerepelt az autonómia megadása Kárpátalja számára, mely terveket gróf Teleki Pál miniszterelnök el is készített, s be is nyújtott a magyar parlamenthez. Azonban a II. világháború kirobbanása ezeket az elképzeléseket keresztülhúzta, s végül egyfajta kárpátaljai terület jött létre, melynek élén az ún. kormányzói biztos állt. Rövid időn belül sikerült a helyzetet stabilizálni, és felállítani a magyar kormányzati intézményeket Kárpátalján. Az első kormányzói biztos báró Perényi Zsigmond volt, őt Kozma Miklós követte, aki igen sokat tett a terület fejlődéséért.

A II. világháború kitörése után a zsidóság nagyon nehéz helyzetbe került. Adolf Hitler nem is titkolta antiszemita magatartását. Németországból a zsidóságnak menekülnie kellett, azonban sem az USA, sem Kanada, sem Ausztrália nem nyitotta meg a határát a menekültek előtt. A lengyel állam pedig még a II. világháború kitörése előtt megszüntette azoknak a zsidóknak az állampolgárságát, akik külföldön tartózkodtak. Emellett Romániában is rendkívül súlyos atrocitások érték az ottani zsidóságot. Annak ellenére, hogy Magyarországon is fogadtak el antiszemita zsidóellenes törvényeket, a legbiztonságosabb helynek ebben a vészkorszakban ez az ország számított. Emiatt Ausztriából, Lengyelországból és Romániából nagyon sokan menekültek ide: közel 100 ezer ember.

A Szovjetunió megtámadása után a magyar belügyminisztérium elhatározta, hogy ezeket a magyar állampolgársággal nem rendelkező embereket kiutasítja az országból. Ezt a határozatot rövidesen el is fogadták. 1941 júniusától megkezdődött a zsidóság átszállítása a német megszállás alá tartozó Galíciába. Így következett be az ún. kamjanec-podolszkiji tragédia, amikor is ezeket az embereket a németek gyalogmenetben Kolomijából Kamjanec-

Podolszkijba hajtották, oda, ahol Adolf Eichmann Einzatsgruppéi kivégezték őket. E tragikus események nyomán első alkalommal jutott a magyar kormány tudomására, hogy mik a németek szándékai a zsidó lakossággal.

1942-től gróf Tomcsányi Vilmos Pál volt igazságügy-minisztert nevezték ki Kárpátalja kormányzói biztosává. A sztálingrádi tragédiát követően világossá vált, hogy a németek el fogják veszíteni a háborút. Ezért Kállay Miklós magyar miniszterelnök a különbéke megkötéséről és az ország háborúból való kiugrásáról kezdett tárgyalásokat a nyugati nagyhatalmakkal. E törekvések megvalósulási esélyeit azonban a teheráni konferencia szertefoszlatta. Itt dőlt el, hogy a következő frontot nem a Balkánon nyitják meg. A magyar kormány számára ez azt jelentette, hogy a továbbiakban a Szovjetunióval kell tárgyalnia és megegyeznie a háborúból való kilépés feltételeiről. Ez a helyzet az antikommunista alapbeállítottságú Horthy-államnak rendkívüli nehézségeket okozott. A helyzetet tovább élezte az a tény, hogy Hitler tudomást szerzett a magyar kormány titkos tárgyalásairól. A történtek hatására a Führer nem tartotta Magyarországot megbízható szövetségesnek. Ezért a németek már 1943 végén kidolgozták Magyarország katonai megszállásának tervét (Margaréta-terv).

1944. március 18-án került sor Hitler és Horthy klessheimi találkozójára, ahol élénk vita bontakozott ki a két államfő között. Másnap a német csapatok megindultak Magyarország ellen. Néhány emberen kívül, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások, az ország ellenállást nem tanúsított. A miniszterelnök Sztójay Döme lett. Német sugallatra csakhamar döntés született a magyarországi zsidóság gettósításáról és haláltáborokba történő szállításáról. Ez a folyamat Kárpátalján kezdődött. 1944. április 12-én ugyanis ide érkezett Endre László belügyi államtitkár, Ferenczy László csendőr alezredes, Hain Péter rendőrfelügyelő és Zöldi Márton Gestapo főhadnagy, akik törvényes felhatalmazás nélkül – szóban – utasították a helyi közigazgatást a zsidóság gettósítására, később pedig az országból való kiszállítására. Tomcsányi Vilmos Pál kormányzói biztos lemondott. Utódjává Vincze András imrédysta nyugalmazott altábornagyot nevezték ki.

Kárpátalján először a tanyák és a falvak zsidóságát gyűjtötték össze. Kezdetben a helyi zsinagógákba vezényelték őket, majd átszállításra kerültek a régió hét nagyobb városába. Vagyonukról leltárt készítettek, házukat lepecsételték, hogy úgy tűnjön: ideiglenesen távoznak lakhelyükről valamilyen más helyre. E tettüket az akkori magyar hatalom és Endre László Kárpátalja hadműveleti területté való nyilvánításával és azzal a magyarázattal indokolták, hogy innen az ún. „nem megbízható” lakosságot ki kell telepíteni. A helyi zsidóság elképzelni sem igen tudta, hogy a magyar állam,

melynek ők állampolgárai voltak, milyen célból teszi ezt velük. A különböző téglagyárakban és gettókban uralkodó embertelen viszonyok azonban szembesítették őket kiszolgáltatott helyzetükkel. Mindenféle higiéniai feltételek nélkül a beregszászi téglagyárba 10 ezer, az ungváriba 20 ezer zsidó származású embert zsúfoltak össze. Persze a helyi rendőrök és vezető tisztek között akadtak olyanok, akik ellenálltak. Így cselekedett a helyi hadtest parancsnoka is, aki arra kényszerítette a csendőröket, hogy emberségesen bánjanak a zsidókkal. Emiatt őt leváltják.

A lepecsételt zsidó házakat a helyi lakosság feldúlta és kifosztotta. A rablásokat és visszaéléseket a hatóságok nem tudták megakadályozni. Fornos volt az egyetlen olyan község, amely megőrizte a helyi zsidó közösség vagyonát.

Ezekben az időkben a korrupció is tombolt. A táborokat őrző csendőrök pénzért szinte bárkit hagytak megszökni, szabott ára volt a keresztény származást igazoló papíroknak. Azonban a zsidó polgárok többsége nem élt ezzel a lehetőséggel. Túlnyomó többségük el sem akart szökni, mert elképzelni sem tudta a rá váró tragikus végkifejletet, amelyet a hamarosan megérkező vonatszerelvények is előre jeleztek. Tulajdonképpen egy hét leforgása alatt kb. 80 ezer zsidó honfitársunkat szállítottak el Ungvárról, Munkácsról és Beregszászból – Kassán keresztül – az auschwitzi haláltáborba. Számukat – viszonylagos pontossággal – annak a kassai vasutasnak a hivatali iratából tudták megállapítani, aki a szerelvények szlovák és német szerveknek való átadását intézte. A végzetes események hatására 1944 júniusában nem maradt zsidó Kárpátalján. Ez különösen annak tudatában volt megdöbbentő, hogy Ungvár lakosságának 30%-a, Munkács és Beregszász népességének 43, illetve 37%-a volt zsidó származású a holokauszt előtt. Most ezeknek a városoknak a fele üres volt; üresen maradtak a házak, a boltok, a különböző üzemek. Mind a kereskedelmi, mind az üzleti élet egészében megszűnt. A kialakult helyzetet jól tükrözi, hogy a Kárpátalja legfontosabb termékének számító fát 1944 júniusától már nem szállították ki a vidékről.

1944 augusztusában a szovjet csapatok a Kárpátok előterébe érkeztek, s megkezdődött a harc Kárpátalja elfoglalásáért. 1944 októberéig az Árpád-vonal sikeresen feltartóztatta az előretörő Vörös Hadsereget. Azonban Románia háborúból történő kiugrása nyomán a szovjetek nagy erővel vonultak be Magyarország területére, s elfoglalták Debrecent. A helyi hatóságok úgy ítélték meg, hogy nem érdemes tovább tartani Kárpátalját, emiatt az észak-magyarországi Ózdra tették át a kormányzósági központot. Miután a magyar vezetés kivonult a térségből, a kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat.

A különböző szerződések értelmében az 1938-as határokat kellett volna helyreállítani, ami Kárpátaljára vonatkozóan azt jelentette, hogy a terület visszakerül Csehszlovákiához. Habár Edvard Beneš csehszlovák elnök több alkalommal felajánlotta Sztálinnak Kárpátalját, a szovjet vezető minden alkalommal kitérő választ adott az ajánlatra, bizonytalanságban hagyva Benešt. Valójában Sztálin már 1942-ben eldöntötte azt, hogy e területet a Szovjetunióhoz fogja csatolni.

1944. október 27-én megjelent Huszton František Nemec miniszter, a csehszlovák kormány megbízottja, aki megpróbálta létrehozni a helyi csehszlovák közigazgatást. Hamar kiderült azonban, hogy a szovjet csapatok nem engedelmeskednek neki. Nemec tevékenysége mellett ugyanis párhuzamosan folyt a helyi szovjethatalom kiépítése. Az akció lebonyolításával Ivan Turjanicát bízták meg, akinek vezetésével létrejött a Kárpátontúli Ukrán Néptanács. A testület célja egy önálló állam létrehozása és Kárpátalja egyesítése Szovjet-Ukrajnával. Turjanica Ungváron és Munkácson végezte tevékenységét a szovjet csapatok aktív támogatásával.

A kárpátaljai magyarok és németek többsége számára a Csehszlovákiához való visszakerülés egy élhető világ jövőképét vázolta fel. Ezzel szemben az ide érkező szovjet erők elkezdték a helyi lakosság önkéntes alapon történő toborzását. A magyarokat és a németeket azonban nem sorozták be. 1944. november 13-án a 4. Ukrán Front vezérkara napiparancsot adott ki, amelyben valamennyi hadköteles magyar és német férfi lakost, 18-tól 50 éves korig arra kötelezett, hogy háromnapi munkára („málenykij robot") jelenjen meg. Ez a háromnapi munka a kárpátaljai magyarság és németség egyik legnagyobb tragédiájává vált, hiszen a férfiak döntő többségét különböző gyűjtőtáborokba hurcolták, ahol több ezer ember halt meg a rossz élelmezési viszonyok és a tífusz miatt. Sokan már a szolyvai gyűjtőtáborokban életüket vesztették, míg mások útközben, Szambor felé. A kárpátaljai magyar férfilakosság gyakorlatilag megtizedelődött. A németek közül a nőket is elhurcolták és munkaszolgálatra kötelezték.

1944 őszén Munkácson összeült a Kárpátaljai Népi Bizottságok első kongresszusa, amely indítványozta Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesítését". Ekkorra már a kárpátaljai zsidó, magyar és német lakosság súlyos embervesztéseket szenvedett.

A Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya között 1945. június 29-én megkötött államközi szerződés értelmében Kárpátalja a Szovjetunió kötelékébe került. A szerződés aláírásán kárpátaljai személy nem vett részt. Az 1947-es párizsi békeszerződés ezt a döntést megerősítette. Így a közép-európai régiót a szovjet érdekszférához tartozó Kelet-Európába tagolták be.

Ezzel leereszkedett a vasfüggöny, amely Kárpátalját hosszú időre elszakította természetes közegétől, Közép-Európától.

DR. LÁSZLÓ BRENZOVICS
(Lecturer of the Department of History and Social Sciences
of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, historian)

TRANSCARPATHIA IN 1944.

(abstract)

Transcarpathia as a political region only appeared in the 20th century. The area had belonged to the Hungarian Kingdom for more than a thousand years. It was detached from the mother country after World War I. Transcarpathia's turbulent modern history began with the territory's 1920 incorporation as "Subcarpathian Rus" (Podkarpatská Rus) into the newly established state of Czechoslovakia. According to the First Vienna Award in 1938 the region was reunited with the mother country and Hungary took possession of the whole territory of Transcarpathia.

Until Germany occupied Hungary, the Jews in Transcarpathia were basically able to maintain their way of life. The first deportations started in the spring of 1944. Transcarpathian Jews were directed into concentration camps leading to the drastic decrease of the Jewish population of Transcarpathia, and almost to its total disappearance.

The Soviet era of Transcarpathia began in Autumn 1944 when the Red Army occupied its territory. Soldiers of the 4th Ukrainian Front deported Hungarian and German men between the ages of 18 and 50 who were living in Transcarpathia, and forced them to work for years in Soviet labour camps. Many of the deported men, who worked in inhumane conditions, never returned to their families. After World War II Transcarpathia was incorporated into the Soviet Union.

Marshall Katz*

"Tour de Carpat". Sub-Carpathia Trip Report – 2014

With the current situation in Eastern Ukraine, it was the daily talk on Ukraine television as well as in the villages and towns, but otherwise it was business as usual in Sub-Carpathia. Tourism is down due to the worldwide reporting of the events in Eastern Ukraine, but, people are still traveling to Sub-Carpathia, especially to visit the mineral baths for medicinal purposes. While I was in Sub-Carpathia, there was a massive call-up of men aged 18–50, and a few people I knew from my ancestral village had to report to for military duty. I met a Jewish Ukrainian soldier, an army major, who just returned from the Eastern front. He told me that the worldwide media are making it seem typically worse than it actually is. Of course, there is no shortage of propaganda on either side. I donated 1,000 hryvna (Ukrainian currency) to the Ukrainian Army through a program sponsored by a bank. This year the hryvna (Ukraine currency) has devalued to the dollar. Further complicating life in Sub-Carpathia as well in all of Ukraine is the steep rise in the price of gasoline/diesel fuel and a 100 % increase in the price of natural gas. I personally felt the impact on the price of gasoline each time I filled up the Lincoln Town Car with New York plates I used again this year for my travels around Sub-Carpathia. Each fill-up cost double the price I paid last year. Regarding fuel taxes, sadly Sub-Carpathia gets very little financial benefit to repair its roads.

As in previous years, the roads in Sub-Carpathia are a nightmare: more potholes than last year and many of which are very deep, especially off the main roads leading to the villages. The main roads, to a certain point, are normally patched by the end of May or the middle of June, but the secondary roads have been ignored for years since Ukraine independence from Russia. Closed Russian factories lay barren and are stripped to recycle the metal, etc. Remnants of Russian government farms abound in Sub-Carpathia and today, the fields serve as pasture land for cows and horses. The people of Sub-Carpathia and all of Ukraine pay a high fuel tax, but one never sees the road tax being used in Sub-Carpathia to fix the secondary

* Marshall Katz, a kárpátaljai zsidóközösségek történeti emlékeinek amerikai kutatója.

roads. The only positive side is that there are fewer accidents because of how slowly one must drive on these secondary roads. However, driving in a serpentine manner to avoid potholes is tiring and one ends up playing "chicken" with oncoming traffic. Therefore, as I mentioned before, when planning a visit to multiple villages that are not in proximity to each other, it is important to ensure sufficient travel days in one's itinerary to compensate for the additional time required to drive from place to place. If your villages are not close to each other, you may not have time to visit them in one day.

My 2014 "Tour de Carpat" was quite an experience this year. After surviving the winter on the east coast of the U.S. by not getting sick, I caught a bad case of the flu on the flight to Europe, from which I took almost three weeks to recover. The weather started out being cold and very wet, then changed to very hot for a week, then back to cold and wet, and then finally very hot in early July, often, with an afternoon rain shower or thunderstorm. In the mountains, it was unseasonably colder this year, according to the locals. One of this year's goals was to finish photographing the tombstones in the Uzhhorod (Ungvar) cemetery, which was accomplished successfully with photographing all of the tombstones in Sections one and two, which took five days to complete. Sections three, four and five were completed in 2013. In all, I have 13,440 images from the Uzhhorod cemetery by far, the largest cemetery in Sub-Carpathia today. I passed by the Uzhhorod cemetery the other day and noticed it is overgrown again with waist high weeds and nobody was working to clear the cemetery. There is no full time caretaker, as there is in Mukacheve and Berehove, but the Uzhhorod cemetery needs one. I asked and learned that no money was given for follow-on maintenance this year, beyond the first clearing of the season, back in early May.

Next, I was invited to speak at a conference sponsored by the Hungarian government in the Hungarian Institute located in Berehove (Beregszász). The conference was a remembrance program commemorating 70 years since the deportations and Holocaust in Sub-Carpathia. I spoke about JewishGen and my work in Sub-Carpathia creating web sites for villages and towns in Sub-Carpathia that have a Jewish cemetery. There were many Hungarian and Ukrainian dignitaries in attendance as well as some Americans and numerous university students. I was invited back to speak again at the next conference. I spoke in English following my Power Point slide show while my friend, Laci Baziek, translated my comments into Hungarian. However, I later learned that many of the students understood my presentation in English. Afterwards a plaque was unveiled in the Hungarian Institute honoring Milton Friedman, a Berehove (Beregszász) descendant, recipient of a No-

bel Prize in Economic Sciences, known for his research on consumption analysis, monetary history and theory, and the complexity of stabilization policy. The movie "Chasing Shadows" was screened to all participants, which documents Rabbi Hugo Gryn, from London, returning to his roots in Berehove (Beregszász). We then gathered at the small Orthodox synagogue on Zrínyi Street where a memorial to the Holocaust was dedicated with a candle lighting ceremony and a Holocaust survivor, from Hungary, recited the Kaddish (mourners prayer). Lastly, the Budapest Klezmer band gave a wonderful performance for all in attendance in the Hungarian Institute. The following day, interested parties participated in a trip to some of the towns around Sub-Carpathia which had a large Jewish presence.

I was interviewed on Tysa One TV in 2013 and this year, I was invited to the studio for an interview this year. Afterwards, when traveling to the towns and villages, people recognized me and were enthusiastic to help me. During the interview, I mentioned that a Museum of Sub-Carpathia Jewish History was planned for Berehove (Beregszász). Soon, I will add the 2013 and 2014 interview to the Sub-Carpathia "Portal".

This year, I was able to meet with the Hungarian consul in Uzhhorod. It was a very cordial meeting, for over an hour, and he mentioned that he is keenly aware of my work in Sub-Carpathia. He called it "Spiritual Work" in the manner I was preserving the Hungarian history of the Jewish communities that once lived in Sub-Carpathia by documenting the cemeteries. He had just returned from Poland and in his speech, he told me that he used me as an example for others to emulate elsewhere. A few weeks later, in Berehove (Beregszász), I met the Hungarian ambassador to Ukraine. He too was aware of my work in Sub-Carpathia and had some very kind words for me which I very much appreciated.

In Berehove (Beregszász) in the Berehivskyi raion (county), the restoration of the small synagogue has progressed dramatically. The roof and exterior of the synagogue have been completed, new windows were installed and now funding is needed to complete the work on the interior of the synagogue and to establish a proper museum on the second floor. They have started to receive interesting objects for the museum, including items donated from the Holocaust Museum in Budapest which were formerly from Sub-Carpathia. Whenever I travel from village to village, I always ask the locals if they still have anything left behind by their Jewish neighbors after their deportation in 1944. Surprisingly, 70 years later, I received several Jewish items from the villagers. In Verkhniy Studenyy (Felsőhidegpatak), in the Mizhhirskiy raion, I purchased two Hebrew books, one a Bible and

the other a commentary translated to "The Woman's Bible". In Kvasy (Tiszaborkút), in the Rakhivsky raion, I purchased two metal cups and a scale with ten weights used in the Jewish "Korchma" (tavern). In Berehove (Beregszász), I purchased old Hungarian paper money, called "pengő". Once I return home, I will be donating a blue striped concentration camp uniform brought back to the USA by my father, who was with the American Army that liberated one of the "lagers" (camps). These items will make an important addition to the museum's display. If you, or anyone you know, has religious artifacts, books, etc., from Sub-Carpathia either from before or after the war, please consider donating them to the museum in Berehove, to memorialize your Sub-Carpathian families and villages or towns. If you have nothing to contribute, you can help financially as another way to memorialize them. Write to me and I will provide contact information they have a web site. Several plaques have been purchased and all who have contributed to this very worthwhile project will have their names engraved on them. You can make a donation "In memory of" as well.

In Vynogradiv, this year we gained access to the synagogue to view the restoration. Unfortunately, the restoration has stopped due to the lack of funds. This synagogue's interior is barren simply a dirt floor unlike other synagogues with everything in the interior sill intact, albeit in very poor condition and needing complete restoration. Photos of the synagogue's current condition are on the Vynogradiv KehilaLink web site. In July, I attended a ceremony dedicating a memorial to the Holocaust in the central park, across from the mayor's office. Many dignitaries attended from Ukraine, Hungary, Israel, USA and Canada.

In Khust, the main sanctuary is also in dire need of restoration. The frescoes on the ceiling and walls are wonderful works of art. This synagogue was flooded in the past and all the floorboards of the main sanctuary need to be replaced and the complete interior restored. The exterior has been restored and a small prayer room and kitchen was restored in the past by generous donors. Photos of the synagogue's current condition are on the Khust KehilaLink web site.

In Mukacheve, through the efforts of a generous donor, the old Munkács cemetery now looks like a cemetery again with cement burial plots in rows instead of a barren field. I will soon add updated images of the old Munkács cemetery to the Mukacheve KehilaLink web site. Also in Mukacheve, I visited with a 93 year-old highly decorated Jewish Russian Army Colonel whom I first met in 2005. I usually stop by to see him each time I am in Sub-Carpathia, but unfortunately, this year he is in failing health. He still has his

sense of humor and clear memories of WWII. He told me many interesting stories, including one where he was leading the Soviet Army fighting the Germans across a river, both forces were low on ammunition and food. He said, just then, a flotilla of German aircraft flew overhead and parachuted ammunition and food to the Germans, but, before they could land, a gust of wind pushed the parachutes over to the Soviet Army side where they landed. I asked him what was his reaction? He said he shouted, "Baruch Hashem". ("Blessed is the name" - G-d) Also in Mukacheve, I was asked to look up relatives of a lady I used to work with. I found the house and her relatives, taking photos of a family album for her. Coincidentally, her relative Maria was born and raised in my ancestral village, Klyucharki (Várkulcsa), and knew members of four families that returned there after their liberation, i.e., FUCHS, HALPERT, KATZ and ZIEGLER, but none remained.

I was driving by one of my ancestral villages, Chabanivka (Bacovo), and I noticed that much of the cemetery had been cleared, probably by the workers at the natural gas pumping station next door. I stopped and walking around in the cemetery, I noticed tombstones that were not previously photographed, but were now visible, albeit face down and sunk deep into the ground. It was apparent I needed help to raise the heavy stones to photograph them, so I enlisted a couple men from my other ancestral village where I stay, Klyucharki (Várkulcsa), to help me. We needed an iron bar and shovel to raise the stones, otherwise we wouldn't be able to raise them. This time, I hope I have photographed my Great-Great Grandfather's tombstone, he passed away in 1937 while visiting his in-laws family in Chabanivka (Bacovo).

For 2015, I plan to return to Sub-Carpathia and continue to the last of the villages and towns in Sub-Carpathia. If there is enough interest, I would be willing to plan a group tour of Sub-Carpathia, including travel to people's ancestral villages. With about 10–15 people participating, it will lower the overall cost. Understanding that many people are still working, probably a two week travel plan will work best for all in mid to the end of May. This just before the tourist season starts and hotels are not a problem. We would, of course, visit the larger towns of Uzhhorod (Ungvár), Mukacheve (Munkács), Berehove (Beregszász), Tyachiv (Técső), Vynohradiv (Nagyszőllős), Rakhiv (Rahó) and Yasinya (Kőrösmező), but also your neighboring villages added to the travel itinerary. Usually, only Uzhhorod and Mukacheve have a minyan (quorum) and only Uzhhorod and Mukacheve have a Kosher kitchen for meals.

Once again, this year, several cemeteries that I visited were a very long walk up and far back in the mountain and once found, it was difficult

to access the tombstones. Most all cemeteries are overgrown and not maintained. Several previously restored cemeteries, with walls and a locked gate, again had no visible contact information for the person with the key to the lock, so we had to climb over the walls. Again, this year, the Gold medal goes to Uglya (Uylya) cemetery in the Tiachivskyi raion (county), where the caretaker of the cemetery died several years ago and nobody replaced him so now, three years later the weeds are taller than the walls, the large metal gates of the cemetery were stolen in 2013 and, again, several parts of the cemetery wall have collapsed. It is a shame that this cemetery is not passable, there are over 200 tombstones in this cemetery I would like to photograph. We found another cemetery in Tarasivka (Tereselpatak), in the Tiachivskyi raion, which takes the Silver medal for being overgrown. It is located on a mountainside and is impossible to get through the thick brush and "jagger bushes" (Pittsburghese for thorn bushes). Sadly, in Rozivka (Ketergény), where the cemetery was destroyed, the adjacent house is using the tombstones as flooring for a livestock pen.

It is important to state that anyone visiting Sub-Carpathia cemeteries and requiring the assistance of the locals, must be very respectful to them. We had a complaint again at one cemetery about earlier visitors. Also, as in previous years, villagers who were promised payment for caring for a cemetery, were not being paid. This includes villagers who have the key to the cemeteries. This gives Jews a bad name with the locals and is an easy fix. If you know of someone who is remiss in paying for their cemetery's maintenance, please tell them to honor their agreements. It would be sad to travel to Sub-Carpathia and not be able to access your ancestral cemetery because of lack of payment for cemetery maintenance. Two years ago I was denied access to a cemetery for this very reason, but fortunately, the following year, I was given access.

As in previous years, something humorous always happens during my travels. In one case, attempting to locate and photograph the Volovets' (Volóc) cemetery, in the Volovetskiy raion on the hottest day of the week we walked far up the mountain, and once I started photographing the tombstones, I thought it looked familiar and then I realized it had been photographed last year. It was the Huklyvyy (Hukliva) cemetery, the next village bordering the corporate limits of Volovets'. The cemetery is located within the corporate limits of Huklyvyy and is often mistaken as the Volovets' cemetery although a shared cemetery between the two towns. What initially made me think it was a different cemetery was due to the fact that, last year, there was a bordering forest of trees on the mountainside and now the mountain

side had been cleared of trees for agricultural purposes. I checked my few images made this year against the images taken last year and it was in fact the Huklyvyy (Hukliva) cemetery. In order to visit the Ust'-Chorna (Királymező) cemetery in the Tiachivskyi raion, we had to forge a river. Since there was no foot bridge, we thought we would need to use high leg boots used by fisherman to cross the river, but the neighbor, an 87-year-old man, showed us how we would easily in his opinion cross the river. Years ago, he constructed a very thick metal wire across the river between two very large trees and added a flat platform to sit on that followed the wire on rollers to pull oneself across the river to the other side. He said he goes across to the other side of the river daily for firewood. By the way, the snakes were worse this year, probably due to a mild winter in Sub-Carpathia. If you do visit a cemetery, especially those that are overgrown, I suggest you wear Timberline high-top boots for stability and safety as well as thick leather workmen gloves.

Unlike previous years, where I primarily knew the towns and villages with a cemetery, my goal this year was to try and locate cemeteries not previously identified on anyone's list to simply travel around Sub-Carpathia to villages and towns and ask if they have a Jewish cemetery. I did find and photograph a few cemeteries not found in previous years and others not previously identified. Whenever we entered a village, we asked a minimum of three "Babushkas" (grandmothers) or "Dedushkas" (grandfathers) where the Hebraiski Clabisheh or the Zsidó Temető (Jewish cemetery in Russian and Hungarian, respectively) is located. In most all cases, everyone knows the location of the cemetery and, oftentimes, will gladly show us where it is, either by accompanying us in the car or by walking to the cemetery location with us even if it is a long walk up into the mountain. Most all villagers refuse payment for helping us locate cemeteries. All in all, it was a very successful "Tour de Carpat" this year.

In summary, this year I was able to travel to 327 villages and towns and I photographed 30 cemeteries and all of the tombstones therein, including finishing the photographing of the Uzhhorod cemetery. The Uzhhorod cemetery is the largest in Sub-Carpathia and I took over 13,400 images just of that cemetery. Images for Tur'ya Pasika (Turjavágás) and Simer (Ószemere) were received from the Lo Tishkach Foundation - European Jewish Cemeteries Initiative. Also, I had to return to Pylypets' (Fülöpfalva) to take one photo of a stone that was inadvertently missed. Given the condition of the secondary roads, this was an astounding feat. So, after four years, I have been to 580 villages and towns of Sub-Carpathia and I have

photographed 211 cemeteries comprising over 200,000 images.

Due to the fact that there are more than one town with the same name in Sub-Carpathia, one can become quickly confused as to which place is which, so I have numbered them, 1, 2, etc., and they are easily differentiated by their Hungarian name and their Ukrainian raion (county). Tombstone images will be available once the full cemetery set has been transcribed and uploaded to the photo album of the respective KehilaLink web site.

The following places listed were visited in 2014 and they are in alphabetical order by their Ukrainian name. Where one reads a number, that indicates we found a cemetery there and the number of images taken, but the number of images does not equate to the number of tombstones. I have been taking multiple photos of each tombstone and a few panorama photos of the cemetery.

Where one reads "No cemetery", in most all cases, if people are buried in the hamlet, there was no visible Jewish cemetery, although there may be burials or we learned that people were buried in the next larger village or town with a cemetery. Where one reads "Cemetery destroyed", we found the site of the cemetery, but today there are no tombstones because these cemeteries have been destroyed for residential, commercial or agricultural use often blamed on the Soviet period. "Jurassic Park" means that the cemetery was extremely overgrown and not accessible. Where one reads "SEE": indicates burials for that hamlet were in a different village or town.

KEY:

Ukrainian (Hungarian) name - Sub-Carpathian raion - number of images or comments.

Abranka (Ábránka) - Volovetskyi - No cemetery
Andriivka (Andrásháza) - Uzhhorodskyi - Cemetery destroyed
Ardanovo (Ardánháza) - Irshavskyi - No cemetery
Babychi (Bábakút) - Mukachivskyi - No cemetery
Badiv Pershyi (Badótanya) - Berehivskyi - No cemetery
Bakosh (Kisbakos) - Berehivskyi - No cemetery
Baranyntsi (Baranya) - Uzhhorodskyi - Cemetery destroyed
Barvinok (Börvinges) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Batar (Batár) - Vynohradivskyi - No cemetery
Batfa (Bátfa) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Batrad' (Bótrágy) - Berehivskiy - Cemeteries destroyed
Behendetska Pastil (Alsópásztély) - Velykoberezniansky - Cemetery destroyed

Berehuyfalu (Beregújfalu) - Berehivskyi - No cemetery
Bereznyky (Bereznek) - Svaliavskyi - 3 images
Berezynka (Nyírhalom) - Mukachivskyi - No cemetery
Bilasovytsia (Bagolyháza) - Volovetskyi – Cemetery destroyed
Bilovartsi (Kiskirva) - Tiachivskyi - 91 images
Bilyn (Bilin) - Rakhivskyi - No cemetery
Bobove (Bobove) - Tiachivskyi - No cemetery
Bobovysche (Borhalom) - Mukachivskyi - No cemetery
Boharevytsya (Falucska) - Irshavskyi - No cemetery
Boroniavo (Husztbaranya) - Khustskyi - No cemetery
Borzhavs'ke (Nagycsongova) - Vynohradivskyi – No cemetery
Botfalva (Botfalva) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Breboya (Bértelek) - Rakhivskyi - Cemetery destroyed
Brestiv (Ormód) - Mukachivskyi - No cemetery
Bron'ka (Szuhabaranka) - Irshavskyi – Cemetery destroyed
Bukove (Fakóbükk) - Vynohradivskyi - No cemetery
Bukovynka (Beregbükkös) - Mukachivskyi - No cemetery
Chabanivka (Bacsava/Bacovo) - Uzhhorodskyi - 184 images
Cheriivtsi (Cserház) - Mukachivskyi - No cemetery
Chernyk (Csernik) - Svaliavskyi - No cemetery
Cherven'ovo (Cserlenó) - Mukachivskyi - No cemetery
Chervone (Csarondahát) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Chikosh-Horonda (Csikósgorond) - Berehivskyi – No cemetery
Chopivka (Beregardó) - Berehivskyi - 45 images
Chuslets (Husztecpatak) - Khustskyi - No cemetery
Danylivka (Danilovka) - Berehivskyi - No cemetery
Demechi (Dimicső) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Dil (Hegyfok) - Mizhhirskyi - No cemetery
Dilok 2 (Beregpapfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Dobrik (Dobrikdőlő) - Rakhivskyi - No cemetery
Dobryans'ke (Nyágova) - Tiachivskyi - 55 images
Domashyn (Domafalva) - Velykoberezniansky – No cemetery
Domboky (Dombokpuszta) - Mukachivskyi - No cemetery
Dovhe Pole (Unghosszúmező) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Dubrivka 1 (Cserhalom) - Irshavskyi – Cemetery destroyed
Dubrivka 2 (Ungtölgyes) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Dubrivka 3 (Dubrovka) - Tiachivskyi - No cemetery
Duby (Dubi) - Irshavskyi - No cemetery
Dubyno (Dubina) - Mukachivskyi - No cemetery

Dulovo (Dulfalva) - Tiachivskiy - 7 images
Dunkovytsya (Nyíresújfalu) - Irshavskyi - No cemetery
Dyula (Szőlősgyula) - Vynohradivskyi - 41 images
Fontynyasy (Fontenyásza) - Tiachivskyi - No cemetery
Forholan' (Forgolány) - Vynohradivskyi - No cemetery
Fornosh (Fornos) - Mukachivskyi - No cemetery
Haidosh (Nagygajdos) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Handerovytsya (Klastromfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Han'kovytsya (Kisanna) - Svaliavskyi - Cemetery destroyed
Hertsivtsi (Hegyrét) - Mukachivskyi - No cemetery
Heten (Hetyen) - Berehivskyi - No cemetery
Hetynya (Tiszahetény) - Vynohradivskyi - No cemetery
Hlyboke (Mélyút) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Hlybokyi Potik (Szorospatak) - Tiachivskyi - Cemetery destroyed
Hlynianyi (Hlinyani) - Tiachivskyi - No cemetery
Hontsosh (Gancos) - Khustskyi - No cemetery
Horb (Dombostelep) - Mizhhirskyi - No cemetery
Horbok (Kissarkad) - Irshavskyi - No cemetery
Horonda (Gorond) - Mukachivskyi - No cemetery
Hrabovo (Szidorfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Hrushovo (Szentmihálykörtvélyes) - Tiachivskyi - No cemetery
Hrybivtsi (Gombás) - Mukachivskyi - No cemetery
Husnyi (Erdőludas) - Velykoberezniansky - No cemetery
Hut (Gut) - Berehivskyi - Cemetery destroyed
Huta (Unghuta) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Il'kivtsi (Ilkó) - Mukachivskyi - No cemetery
Imstychovo (Misztice) - Irshavskyi - No cemetery
Irlyava (Ungsasfalva) - Uzhhorodskiy - 49 images
Ivanivtsi (Iványi) - Mukachivskyi - No cemetery
Ivashkovytsya (Iváskófalva) - Irshavskyi - No cemetery
Izky (Iszka) - Mizhhirskyi - No cemetery
Kaidanovo (Kajdanó) - Mukachivskyi - No cemetery
Kalliv (Kálovi) - Khustskyi - No cemetery
Kam'yanytsya (Ókemence) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Kanora (Kanora) - Volovetskyi - No cemetery
Karpovtlash (Kárpótlás) - Khustskyi - No cemetery
Kashtanovo (Somitanya) - Berehivskyi - No cemetery
Kelechyn (Kelecsény) - Mizhhirskyi - No cemetery
Khmeliv (Komlós) - Rakhivskyi - No cemetery

Kholmovets' (Hömlőc) - Vynohradivskyi - No cemetery
Kicherely (Kicserela) - Khustskyi - No cemetery
Kinchesh (Kincsestanya) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Kinlod' (Kinlódj) - Mukachivskyi - No cemetery
Kireshi (Kőrösös) - Khustskyi - No cemetery
Klochky (Lakatosfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Klymovytsya (Kelemenfalva) - Irshavskyi - No cemetery
Knyahynya (Csillagfalva) - Velykobereznianskyi - No cemetery
Kobalevytsya (Gálfalva) - Irshavskyi - No cemetery
Kobylets'ka Polyana (Gyertyánliget) - Rakhivskyi - 60 images
Kol'chyno (Kölcsény) - Mukachivskyi - No cemetery
Komsomol's'k (Németmokra) - Tiachivskyi - No cemetery
Konoplivtsi (Kendereske) - Mukachivskyi - No cemetery
Kontsovo (Koncháza) - Uzhhorodskyi - Cemetery destroyed
Kopynivtsi (Nagymogyorós) - Mukachivskyi - No cemetery
Koretnyne (Kereknye) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Korolevo (Kiralyháza) - Vynohradivskyi - Cemetery destroyed
Kosiv Verkh (Koszóver) - Mizhhirskyi - No cemetery
Kosteva Pastil' (Nagypásztély) - Velykobereznianskyi - Cemetery destroyed
Kostryns'ka Roztoka (Alsó- es Felsőroztoka) - Velykobereznianskyi - No cemetery
Kosyno (Kockaszállás) - Mukachivskyi - No cemetery
Koszivszka Polyana (Kaszómező) - Rakhivskyi - Cemetery destroyed
Kotel'nytsya 1 (Katlanfalu) - Volovetskyi - No cemetery
Krainia Martynka (Végmártonka) - Irshavskyi - No cemetery
Krainykovo (Mihálka) - Khustskyi - No cemetery
Krasna (Tarackraszna) - Tiachivskyi - Cemetery destroyed
Kruhlyi (Körtelep) - Rakhivskyi - No cemetery
Kryte (Fedelesfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Kryva 2 (Tiszakirva) - Khustskyi - No cemetery
Kryvyi (Krivi) - Khustskyi - No cemetery
Kuchava (Németkucsova) - Mukachivskyi - No cemetery
Kushtanovytsya (Kustánfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Kutlash (Kutlas) - Khustskyi - No cemetery
Kvasy (Tiszaborkút) - Rakhivskyi - SEE: Trostenets
Latorka (Latorcafő) - Volovetskyi - No cemetery
Lavky (Lóka) - Mukachivskyi - No cemetery
Lazeschyna (Mezőhát) - Rakhivskyi - No cemetery

Letsovytsya (Kislécfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Likitsary (Kurucvár) - Perechynskyi - No cemetery
Liskovets' (Lengyelszállás) - Mizhhirskyi - No cemetery
Lokhovo (Beregszőlős) - Mukachivskyi - Cemetery destroyed
Lokit' (Nagyábránka) - Irshavskyi - No cemetery
Lopukhiv (Brusztura) - Tiachivskiy - 129 images
Lopushanka (Lombos) - Svaliavskyi - No cemetery
Lopushne (Leveles) - Mizhhirskyi - No cemetery
Lozansky (Cserjés) - Mizhhirskyi - No cemetery
Luhy (Láposmező) - Rakhivskyi - No cemetery
Lukova (Lukovo) - Irshavskyi - No cemetery
Lumshory (Rónafüred) - Perechynskyi - No cemetery
Lypets'ka Polyana (Lipcsemező) - Khustskyi - 101 images
Lypovets' 1 (Hárs) - Perechynskyi - No cemetery
Lypovets' 2 (Hárspatak) - Khustskyi - No cemetery
Lysychovo (Rókamező) - Irshavskyi - Cemetery destroyed
Maiurky (Majorka) - Perechynskyi - No cemetery
Makar'ovo (Makarja) - Mukachivskyi - No cemetery
Mala Byihan' (Kisbégány) - Berehivskyi – Cemetery destroyed
Mala Martynka (Mártonka) - Svaliavskyi - No cemetery
Mala Uhol'ka (Kisugolyka) - Tiachivskyi - No cemetery
Male Popovo (Papitanya) - Berehivskyi - 31 images
Mali Selmentsi (Kisszelmenc) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Malyi Rakovets' (Kisrakóc) - Irshavskyi - No cemetery
Malyy Bychkiv (Kisbocskó) - Rakhivskyi - 148 images
Medvezsij (Medvefalva) - Khustskyi - No cemetery
Mereshor (Rókarét) - Mizhhirskyi - No cemetery
Midyanytsya (Medence) - Irshavskyi - No cemetery
Mod'orosh (Mogyorós) - Khustskyi - No cemetery
Mokra (Mokra) - Perechynskyi - No cemetery
Monastyrets' (Monostor) - Khustskyi - 37 images
Mykulivtsi (Kismogyorós) - Mukachivskyi - No cemetery
Myrcha (Mércse) - Velykoberezniansky - No cemetery
Negrovets' (Felsőkalocsa) - Mizhhirskyi - SEE: Siniver
Nevyts'ke (Nevicke) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Nizhniy Studenyy (Alsóhidegpatak) - Mizhhirskyi - SEE: Verkhniy Studenyy
Nove Klynove (Aklitanya) - Vynohradivskyi - No cemetery
Novobarovo (Újbárd) - Tiachivskyi - “Jurassic Park” in 2014

Nyzhniy Bystryi (Alsóbisztra) - Khustskyi - 27 images
Nyzhniy Dubovets' (Alsópatakvölgy) - Tiachivskyi - No cemetery
Nyzhniy Koropets (Alsókerepec) - Mukachivskyi - No cemetery
Nyzhnye Bolotne (Alsósárad) - Irshavskyi - No cemetery
Obava (Dunkófalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Oblaz (Forduló) - Khustskyi - No cemetery
Okli-Hed' (Aklihegy) - Vynohradivskyi - No cemetery
Okruhla (Kerekhegy) - Tiachivskyi - No cemetery
Olen'ovo (Szarvaskút) - Svaliavskyi - No cemetery
Onokivtsi (Felsődomonya) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Orikhovytsya (Rahonca) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Osava (Darázsvölgy) - Khustskyi - No cemetery
Osiy (Szajkófalva) - Irshavskyi - 68 images
Ozhoverkh (Magastető) - Khustskyi - No cemetery
Palad'-Komarivtsi (Palágykomoróc) - Uzhhorodskiy - 13 images
Pallo (Palló) - Uzhhorodskyi - 5 - Cemetery destroyed
Pashkivtsi (Hidegrét) - Volovetskyi - No cemetery
Pavshyno (Pósaháza) - Mukachivskyi - No cemetery
Peschera (Pescsera) - Tiachivskyi - No cemetery
Petrivka (Szernyehát) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Petrushiv (Petrusó) - Tiachivskyi - No cemetery
Pidchumal' (Podcsumálj) - Mizhhirskyi - No cemetery
Pidhirne (Oláhcsertész) - Irshavskyi - No cemetery
Pidhorb (Hegyfark) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Pidpolozzya (Vezérszállás) - Volovetskyi - Cemetery destroyed
Pistryalovo (Pisztraháza) - Mukachivskyi - Cemetery destroyed
Plaiuts (Plajuc) - Rakhivskyi - No cemetery
Plavia' (Zsilip) - Svaliavskyi - No cemetery
Ploskanovytsya (Ploszkánfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Ploske (Dombostelek) - Svaliavskyi - No cemetery
Ploskyi Potik (Pataktanya) - Svaliavskyi - No cemetery
Podishor (Podisor) - Tiachivskyi - No cemetery
Podobovets' (Padóc) - Mizhhirskyi - No cemetery
Polyana 1 (Gernyésmező) - Svaliavskyi - No cemetery
Polyana 2 (Polena) - Khustskyi - No cemetery
Polyans'ka Huta (Mezőhuta) - Perechynskyi - No cemetery
Posich (Poszics) - Khustskyi - No cemetery
Potik (Bükköskő) - Mizhhirskyi - No cemetery
Potochok (Kispatak) - Khustskiy - No cemetery

Protyven' (Félszeg) - Khustskyi - No cemetery
Pryhid' (Prihud) - Tiachivskyi - No cemetery
Prytysyans'ke (Csonkás) - Vynohradivskyi - No cemetery
Pushkino (Puskino) - Vynohradivskyi - No cemetery
Pylypets' (Fülöpfalva) - Mizhhirskyi - only 1 image needed
Rakosh (Rákos) - Khustskyi - No cemetery
Rativtsi (Rát) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Rekity (Rekettye) - Mizhhirskyi - No cemetery
Rodnykivka (Beregforrás) - Svaliavskyi - No cemetery
Rodnykova Huta (Forráshuta) - Svaliavskyi - No cemetery
Romochevytsya (Romocsfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Rosishka (Rászocska) - Rakhivskyi - No cemetery
Rososh 1 (Rosszos) - Khustskyi - No cemetery
Rostov'yatytsya (Rosztovátovci) - Mukachivskyi - No cemetery
Rozivka (Ketergény) - Uzhhorodskyi - Cemetery destroyed
Roztoky (Nyilas) - Rakhivskyi - No cemetery
Roztots'ka Pastil' (Felsőpásztély) - Velykobereznianskyi - No cemetery
Runya (Runya) - Tiachivskyi - No cemetery
Rus'ka Dolyna (Oroszvölgy) - Vynohradivskyi - No cemetery
Rus'ke Pole (Úrmező) - Tiachivskyi - 128 images
Rus'ki Heivtsi (Oroszgejőc) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Rus'ki Mokra (Oroszmokra) - Tiachivskyi - 25 images
Rus'kyi Mochar (Oroszmocsár) - Velykobereznianskyi - Cemetery destroyed
Sasivka (Szászóka) - Svaliavskiy - No cemetery
Schlivitzi (Sislóc) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Serednye Vodiane (Középapsa) - Rakhivskyi - 338 images
Shayan (Saján) - Khustskyi - No cemetery
Shchaslyve (Szerencsfalva) - Mukachivskyi - No cemetery
Shcherbovets' (Beregsziklás) - Volovetskyi - No cemetery
Shenborn (Alsóschonborn) - Mukachivskyi - No cemetery
Shkurativtsi (Bereghalmos) - Mukachivskyi - No cemetery
Simer (Ószemere) - Perechynskiy - 16 images
Simerky (Újszemere) - Perechynskyi - 1 image
Sitnyi (Szitni) - Rakhivskyi - No cemetery
Skotars'ke (Kisszolyva) - Volovetskyi - No cemetery
Slopovyi (Szlopony) - Khustskyi - No cemetery
Smolohovytsya (Kisábránka) - Irshavskyi - No cemetery
Sofiya (Zsófiafalva) - Mukachivskyi - No cemetery

Solochyn (Királyfiszállás) - Svaliavskyi - No cemetery
Solomonovo (Tiszasalamon) - Uzhhorodskyi - 8 images
Solone (Királyvölgy) - Tiachivskyi - No cemetery
Solovka (Szalóka) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Soymy (Vízköz) - Mizhhirskyi - No cemetery
Stanovets' (Sztanove) - Khustskyi - No cemetery
Steblivka (Száldobos) - Khustskyi - No cemetery
Stebnyi (Dombhát) - Rakhivskyi - No cemetery
Stroyne (Malmos) - Svaliavskyi - No cemetery
Strychava (Eszterág) - Velykoberezniansky - No cemetery
Stryhal'nya (Fenyvesvölgy) - Mizhhirskyi - Cemetery destroyed
Strymba (Almáspatak) - Rakhivskyi - Cemetery destroyed
Strypa (Sztrippa) - Uzhhorod misto - No cemetery
Sukha (Szuha) - Irshavskyi - No cemetery
Sukhyi 1 (Szárazpatak) - Mizhhirskyi - No cemetery
Sukhyi 2 (Szuhapatak) - Velykoberezniansky - 21 images
Svaliavka (Szvalyavka) - Perechynskyi - No cemetery
Svoboda 1 (Nagybakos) - Berehivskyi - No cemetery
Svoboda 2 (Szvoboda) - Mizhhirskyi - No cemetery
Synevyrs'ka Polyana (Felsőszinevér) - Mizhhirskyi - No cemetery
Syniak (Kékesfüred) - Mukachivskyi - No cemetery
Tarasivka (Tereselpatak) - Tiachivskiy - "Jurassic Park" in 2014
Tarnivtsi (Ungtarnóc) - Uzhhorodskyi - Cemetery destroyed
Tereblya (Talaborfalu) - Taichivskiy - 32 images
Tiachivka (Kistécső) - Tiachivskyi - No cemetery
Titkivtsi (Titokvölgy) - Mizhhirskyi - No cemetery
Trostenets (Trosztyanec) - Rakhivskyi - 53 images
Tur'ya Pasika (Turjavágás) - Perechynskiy - 1 image
Turychky (Kisturjaszög) - Perechynskyi - No cemetery
Tybava (Havasalja) - Svaliavskyi - No cemetery
Tyihlash (Kistéglás) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Tysaahtelek (Tiszaágtelek) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Tysalovo (Tiszaló) - Tiachivskyi - No cemetery
Tysauyfalu (Tiszaújfalu) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Tyshiv (Csendes) - Volovetskyi - No cemetery
Tysobyken' (Tiszabökény) - Vynohradivskyi - Cemetery destroyed
Uhlya (Uglja) - Tiachivskiy - "Jurassic Park" in 2012, 2013 and 2014
Uklyn (Aklos) - Svaliavskyi - No cemetery
Ust'-Chorna (Királymező) - Tiachivskyi - 53 images

Uzhhorod (Ungvár) - Uzhhorodskiy - 13,440 images
Velyka Uhol'ka (Nagyugoljka) - Tiachivskyi - No cemetery
Verbove (Csonkás) - Vynohradivskyi - No cemetery
Verbovets' (Verbőc) - Vynohradivskyi - No cemetery
Verb'yazh (Verebes) - Volovetskyi - No cemetery
Verkhni Vorota (Felsőverecke) - Volovetskyi - No cemetery
Verkhniy Koropets (Felsőkerepec) - Mukachivskyi - No cemetery
Verkhniy Studenyy (Felsőhidegpatak) - Mizhhirskyi - 336 images
Verkhnya Hrabivnytsya (Felsőgereben) - Volovetskyi - Cemetery destroyed
Verkhnye Solotvyno (Felsőszlatina) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Vertep (Vertepa) - Khustskyi - No cemetery
Vidrichka (Vidráspatak) - Rakhivskyi - No cemetery
Vil'khivtsi-Lazy (Irhóc-Lázi) - Tiachivskyi - No cemetery
Vil'khovatyi (Kiscserjés) - Rakhivskyi - No cemetery
Vil'khovytsya (Olhovica) - Mukachivskyi - No cemetery
Vil'shany (Égermező) - Khustskyi - No cemetery
Vinkove (Vinkó) - Mukachivskyi - No cemetery
Vodytsya (Kisapsa) - Rakhivskyi - 68 images
Volovets' (Volóc) - Volovetskiy - SEE: Huklyvyy
Volovytsya (Beregpálfalva) - Irshavskyi - No cemetery
Vorochovo (Kapuszög) - Perechynskyi - No cemetery
Vovchyi (Vocsitelep) - Svaliavskyi - No cemetery
Vovkove (Ungordas) - Uzhhorodskyi - No cemetery
Vuchkove (Vucskómező) - Mizhhirskyi - No cemetery
Vyshka (Viharos) - Velykoberezniansky - Cemetery destroyed
Vyshovatyi (Vosováti) - Tiachivskyi - No cemetery
Yulivtsi (Szőlősgyula) - Vynohradivskyi - SEE: Dyula
Zabolotne (Sárdik) - Irshavskyi - No cemetery
Zabrid' 1 (Gázló) - Khustskyi - No cemetery
Zabrid' 2 (Révhely) - Velykoberezniansky - No cemetery
Zadil's'ke (Rekesz) - Volovetskyi - No cemetery
Zahorb 1 (Határhegy) - Mizhhirskyi - No cemetery
Zahorb 2 (Határhegy) - Velykoberezniansky - No cemetery
Zalom (Szakadék) - Khustskyi - No cemetery
Zaperedillia (Gombástelek) - Mizhhirskyi - No cemetery
Zarichne (Túlanagyágtelep) - Khustskyi - No cemetery
Zarichovo (Drugetháza) - Perechynskyi - 110 images
Zatyshne (Tasnád) - Berehivskyi - No cemetery
Zatysivka (Csomafalva) - Vynohradivskyi - No cemetery

Zavadka 1 (Rákóczíszállás) - Volovetskyi - No cemetery
Zavbuch (Kistar) - Perechynskyi - No cemetery
Zavosyna (Szénástelek) - Velykobereznianskyi - No cemetery
Zavyika (Határvölgy) - Mizhhirskyi - No cemetery
Zbyny (Izbonya) - Volovetskyi - No cemetery
Zhborivtsi (Rónafalu) - Mukachivskyi - No cemetery
Zolotar'ovo (Ötvösfalva) - Khustskyi - Cemetery destroyed

The following places are on my tentative list to visit in 2015, in alphabetical order by their Ukrainian name.

KEY:

Ukrainian (Hungarian) name - Sub-Carpathian raion
Bobovo (Tiszabökény) - Vynohradivskyi
Bukovets' 2 (Bükköspatak) - Mizhhirskyi
Chorna Tysa (Feketetisza) - Rakhivskyi
Dibrivka (Dubrovka) - Irshavskyi
Dilok 1 (Blizsnigyilok) - Khustskyi
Drahynya (Drahinya) - Mukachivskyi
Hrunyky (Grunyiki) - Tiachivskyi
Kholmok (Homok) - Uzhhorodskyi
Khustets' (Husztecpatak) - Khustskyi
Khyzha (Kistarna) - Vynohradivskyi
Khudl'ovo (Horlyó) - Uzhhorodskyi
Kichernyi (Nagycserjés) - Volovetskyi
Kopashnevo - Gernyés - Khustskyi
Kostylivka (Barnabás) - Rakhivskyi
Kotel'nytsya 2 (Sebesfalva) - Mizhhirskyi
Krainye (Kalló) - Khustskyi
Kryva 1 (Nagykirva) - Tiachivskyi
Lazeschyna (Mezőhát) - Rakhivskyi
Liuta (Havasköz) - Velykobereznianskyi
Lunka (Lonka) - Khustskyi
Novobarovo (Újbárd) - Tiachivskyi
Novoselytsya 6 (Novoszelice) - Khustskyi
Perekhresnyi (Pereháza) - Volovetskyi
Tarasivka (Tereselpatak) - Tiachivskyi
Torun' (Toronya) - Mizhhirskyi
Uhlya (Uglja) - Tiachivskiy
Verkhovyna-Bystra (Határszög) - Velykobereznianskyi

Vydrychka (Vidráspatak) - Rakhivskyi
Zaverkhnya Kychera (Nagycserjés) - Mizhhirskyi
Zhovtneve (Zsovtneve) - Khustskyi

MARSHALL KATZ

(American expert on the historical relics
of Transcarpathian Jewish communities (cemeteries))

"TOUR DE CARPAT"

(abstract)

My presentation will explain, at my own expense, how I have visited the Sub-Carpathia region for several years now and while here, I have been instrumental in collecting information about its numerous villages and towns – especially where Jewish cemeteries are located. Once I locate a cemetery, I take panorama images of the cemetery and then I photograph all of the tombstones therein. This is a truly massive work in Sub-Carpathia to locate and document all of the Jewish cemeteries because many of them are very remote in the mountains and difficult to access.

Upon returning to the USA, volunteers help me to transcribe the tombstones and I place them on a web site I create for the village or town. These web sites are free for all to view on the world-wide Internet.

My work has been recognized by the Jewish Genealogy community (JewishGen.org) and I often receives correspondence from Jewish survivors of the Holocaust and their descendents expressing their sincere appreciation for my work to share the information. Even non-Jews contact me for information about their ancestral villages and towns and I cheerfully provide information and travel hints for anyone planning to travel to Sub-Carpathia.

As of the end of 2013, I have created over 200 web sites – primarily for Sub-Carpathia villages and towns – but also for locales in Hungary, Slovakia, Romania and the USA. Often, I help others with suggestions and/or guidance in creating their web sites.

Because of the structure of JewishGen and the requirement to use the names of our towns today, I started a Special Interest Group (SIG) for Sub-Carpathia and created a web site "portal" to educate and interest Jews and non-Jews alike in Sub-Carpathia history and its Jewish history.

It has often been stated to me, "Few could match in scope my work and dedication, truly a spiritual thing."

Deutsch Gábor*

Kárpátaljai krónika a vészkorszakról és annak következményéről

Megtiszteltetésnek tartom, hogy szót kaptam ezen a fontos konferencián, ahol az emlékezés és a tisztelet az elsődleges. Budapestről jöttem, de a Kárpátalja megnevezés családunkban már gyerekkoromban gyakori volt. Apám Besztercén született, Felsővisón járt iskolába. Az első világháború után testvérével, Pali bácsival Pestre jöttek. Majd szüleim sorsáról is szót ejtek, mert az események lényegében összeillenek, területektől függetlenül. Azt még hozzátenném, hogy feleségem és sógorom szülei Kárpátalján születtek, és a háború után Munkácson éltek.

Rátérve a konferencia témájára: jellemző a „tapintatra", hogy 1944. április 16-án vasárnap, Pészach első napján kezdődött meg Kárpátalján a zsidók összegyűjtése. Északkelet-Magyarországon 13 nagyobb gettót és bevagonírozásra szánt centrumot alakítottak ki: Munkács, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső, Iza, Sátoraljaújhely, Kaszó, Nyírbátor, Máramarossziget, Mátészalka és Kisvárda. Edmund Veesenmayer teljhatalmú biztos április 27-én dicsekedve jelentette, hogy 202 zsidót fogott el. Lehet, hogy nem ennyit, mert a dicsekvők felfelé szoktak kerekíteni, annyi bizonyos, hogy a gettóba tömörítés embertelenül, drasztikusan történt. Ezt Jaross Andor magyar belügyminiszterhez küldött memoranduma bizonyítja. Adolf Eichmannhoz is küldtek kérvényt ez ügyben. Hatástalanul. A deportálások menetrendjéről egy konferencián döntöttek, amelyet május 4–6. között tartottak Bécsben. A végrehajtási utasítást Munkácson adták ki május 12-én. Négy tehervonat indítását határozták el. Szerelvényenként 3000 „utassal" zsúfolva. 115 000 zsidót deportáltak Auschwitz irányába, ebből 15 000 Máramarosból származott.

A számokat óvatosan kell kezelni, más forrásban ennél több szerepel. Vidéken rendkívül kegyetlen volt a helyzet. Elsősorban a gyerekeket és az öregeket vitték el. A sorsukról többet nem, vagy éppen szomorú híreket hallottunk. A fiatalokat és középkorúakat munkaszolgálatra, tankcsapdaásásra vagy fegyver nélküli szolgálatra fogták. Fegyvert nem adtak a kezükbe. Volt, aki meg tudott szökni, esetleg partizáncsoporthoz csatlakozott, mert léteztek azért ilyen fegyveres önkéntesek, ám messze nem voltak annyian,

* Deutsch Gábor, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem főiskolai adjunktusa.

amennyit később állítottak. Pest kivételes helyzetben volt. Itt a gyerekeknek és az öregeknek több esélyük volt a túlélésre, mint a vidéken.

Most már tudjuk, a magyar és német vezetők között viták voltak. A magyarok a foglyokat, a zsidókat és a politikai okokból fogva tartottakat dolgoztatták. Az időseket, a „felesleget", szívesen adták a németeknek, akiknek szintén munkaképes emberekre volt igényük. A „felesleg" sorsa embertelen ide-oda utazgatás volt, amelyet sokan nem éltek túl. Itt hadd álljak meg egy percre, mielőtt folytatnám a mondanivalómat. Apámat és anyámat sem láttam többé. Apámat munkaszolgálatra, anyámat pedig a házból vitték el a többi nővel együtt, akik nem töltötték be a 45. évet. Nővéremmel és bátyámmal árvák lettünk. Én 8 éves voltam. A házról, ahol laktunk jut az eszembe: ott volt egy üzlethelyiség, Baumgarten tulajdona. Egy napon megjelent egy teherautó, ahonnan leszállítottak 8–10 férfit. Semmilyen csomag nem volt náluk. A házmesternétől megtudtuk, hogy kárpátaljai menekültek, akiket elfogtak. A ház lakói sütöttek, főztek, igyekeztek ellátni őket, sajnos nem sokáig. Azt is a házmesternétől tudtuk meg, hogy egy éjszaka értük jött az az autó. Elvitték őket, hogy hová, senki nem tudja. Visszatérve a „szerencsésebbekre", vidéken gazdákhoz kerülhettek mezőgazdasági munkára. Más szerencsések hadi felszerelések gyártására kaptak lehetőséget, de erősen vigyázva, hogy fegyverhez ne jussanak. Ugyanakkor nagyon sok zsidót gettóba tömörítettek zárt körülmények között. Mint gyerek a felszabadulást úgy képzeltem el: sófár hangjára, mint leszállt angyalok jönnek a felszabadítók. Ha nem is egészen úgy történt meg, de a felszabadító seregek (akárhogy is, nem lehet másképpen nevezni, minden későbbi történés ellenére) egyre nagyobb területet foglaltak el.

Beregszászról szólva, hiszen itt vagyunk, meg kell mondani, hogy a helyi hatóságok minden lehető eszközzel késleltették a zsidótörvények végrehajtását. Tényekkel bizonyítható, hogy egyetlen zsidó orvost, ügyvédet, mérnököt nem akadályoztak működésükben. A tragédia az, amely ez esetben igaz, hogy a német megszállás után nem tudták megakadályozni a történteket, mivel a zsidó kérdést a Belügyminisztérium a helyi hatóságoktól független csendőrségre bízta. 1944 márciusában a Gestapo 1 000 000 pengő bírságot szabott ki, és 120 zsidót vittek el túsznak, amíg ki nem fizették az összeget. Két gettót létesítettek: az egyiket a Kontvári téglagyárban, a másikat a Weisz-féle tanya gazdasági épületében. Május hónapban kb.10 000 embert, köztük igen sok fiatalt Auschwitz felé hurcoltak. A hazatértek közül sokan Magyarországon, Csehszlovákiában telepedtek le, de eljutottak Amerikába, Ausztráliába, Izraelbe, szerte a nagyvilágba. A háború után gondok azonban akadtak bőven, amiért is sokan elhagyták az országot. A Budapestre költözött Goldberger Hermann tájékoztatása szerint illetéke-

sek szerződést ajánlottak, amelyet 50 zsidóval szerettek volna aláíratni. Ezek szerint lemondanak a reprezentatív épületről (a régi zsinagógáról), cserében a város rendbe hozza, imádkozásra alkalmassá teszi a II. világháborúban súlyosan károsodott kis zsinagógát. Senki nem írta alá a dokumentumot. Festők, mázolók, szerelők, valamint önkéntes segítők munkához láttak – a kis templomot rendbe hozták. Az is igaz, hogy a kárpátaljaiak segítettek fellendíteni Pest vallási életét. Bizonyos vidékekről tudjuk, hogy a helység említése már magában véve jó ajánló levél a vallásosság tekintetében. Beregszász ide sorolható.

Magunkról szólva, anyám három napig sorban állt a Svájci Követség előtt, hogy védlevet kapjon magának és a három gyereknek. Rajta sajnos nem segített, de a három gyerekét a Nemzetközi Vöröskereszt védett házába sikerült bejuttatnia. Engem két testvéremmel együtt a Garay utcai Vöröskereszt többi védettjével – bármilyen furcsa – román katonák szabadítottak fel, akik az utcai harcokban a szovjetekkel együtt házról házra keresték meg a nácikat és a hozzájuk csatlakozó nyilas fegyvereseket. Akárhogy is volt a későbbiekben, a különböző gettók lebontása mégiscsak a szabadságot jelentette mindazoknak, akik már ezentúl járhattak az utcán és kereshettek munkát maguknak, életben maradtak. Ez sokat jelentett azoknak, akiknek üldözésben volt részük. Én akkor gyerek voltam. Csak az volt a vágyunk a pincében éhezve, szomjazva, hogy hazatérhessünk az otthonunkba. Az első út a Vöröskereszttől az otthonig, amikor már értünk jöttek a szülők helyett a nagymama és testvére, meglehetősen szörnyű volt. Szétbombázott város, a tereken ideiglenes sírok, számos sérült embert is láttunk, szüleim sehol, nem folytatom.

Beregszászba most azért jöttünk a feleségemmel, aki munkácsi lány, hogy önökkel együtt ünnepeljünk, illetve emlékezzünk is arra a sok ezer emberre, akik elpusztultak, de azon nem kevesekre is, akik ugyan visszajöttek Kárpátaljára, azonban nem találták a helyüket, és szétszéledtek a nagyvilágban 1945-ben, vagy később, a 70-es években. Erről a városról nagyon sokat hallottam, például a sógoromtól, az itt dolgozó Feritől. Már említettem, e helység legfontosabb nevezetességét: a vallásosságot és a jámborságot. Szinte természetes, hogy most a 70. évben emlékezést tartanak. Beregszásznak nagy a múltja, látjuk, hogy van jelene, és reméljük, hogy jövője is.

Mivel vallásoktató vagyok, hadd fejezzem be a *Biblia*ból idézve egy mondattal: „Áldjon meg titeket az Örökkévaló, őrködjék fölöttetek, ragyogtassa az Ő arcát Rátok, fordítsa az Ő arcát felétek és szerezzen Nektek békét.” Nem vagyok rabbi, én nem áldhatok, csak tolmácsolhatom ezen szavakat, de ha meghallgatná az Örökkévaló és megáldaná mindazokat, akik megszervezték ezt a megemlékezést, és azokat is, akik részt vettek benne,

annak nagyon Örülnék.

DEUTSCH GÁBOR
(College lecturer of the Jewish Theological Seminary
at the University of Jewish Studies)

CHRONICLE OF THE TRANSCARPATHIAN HOLOCAUST AND ITS CONSEQUENCE

(abstract)

The 16th of April 1945 is the day of beginning of gathering the Jews in Transcarpathia. In this year it was – the last day of the Jewish Passover. In the north-east of Hungary were established 13 ghettos: in Munkács, Ungvar, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső, Iza, Sátoraljaújhely, Kasza, Nyirbátor, Máromoros Sziget, Mátészalka, Kisvárda. At this time Transcarpathia belonged to Hungary. On the 27th of April Veessenmeyer Edmund reported, that 202 Transcription Jews were caught. Maybe it was less then 202, but the replacement of the Jews into the ghettos was inhuman. On the conference, which was hold in Vienna in May 4-6 was brought a decision about the schedules of deportation. The executic instructions were given on the 12th of May 1944, in Munkács. About 100 thousand Transcarpathian Jews were deported in wagons (about 3000 people in one wagon) in direction Auschwitz. Mostly the children, women and old people were deported. The young and middle age people were taken to labour camps. Thousands of Transcarpathian Jews were killed in gas-chambers in concentration camps in Auschwitz, and a lot of them died from hunger. According to different sources approximately 12 000 – 25 000 Jews came back to Transcarpathia from the concentration camps.

In June 1945 Transcarpathia became a part of the Soviet Union From June 1945 till September 1945 thousands of Transcarpathian Jews emigrated. In September 1945 the Soviet Union closed the border and later on the emigration was impossible. Approximately 2000 Jews stay to live in Transcarpathia.

The second big emigration from Transcarpathia began in 1970. A big part of Jews emigrated to Israel and the USA.

In 1991 Transcarpathia became an independent part of Ukraine.

In our days in the biggest towns on Transcarpathia (Munkács, Ungvár, Beregszász) are Jewish Communities, synagogues, Jewish Foundations and that is why we hope, that the Jewish life has a future in Transcarpathia.

Gadó János*

Kárpátalja – magyar és zsidó szemmel (történelmi vázlat)

A fenti cím leegyszerűsítő. Mivel 1918 után Kárpátalja levált az egykori anyaországról, négy ország fennhatósága alá is tartozott hosszabb-rövidebb ideig, így az itt élő etnikumok tudatához a kárpátaljai mivolt hangsúlyosan hozzáadódott. Identitásuk ezáltal a korábbinál összetettebbé vált. Nemcsak magyarok és zsidók vannak tehát ebben a képletben, hanem külön vannak kárpátaljai magyarok, saját különálló történelmükkel és érdekeikkel. És ugyanígy vannak (illetve ez esetben inkább: voltak) kárpátaljai zsidók, a magyar(országi) zsidókétól eltérő hagyományaikkal és történelmükkel. Ma a maradék munkácsi zsidók és magyarok viszonyát vélhetőleg egészen másképp látja egy budapesti és egy munkácsi magyar, illetve zsidó. (A „magyar zsidó" önmagában is bonyolult képletéről most nem beszélve.)

Nemcsak két különféle kép él tehát a kérdésről, hanem legalább négy – de persze közösségenként más és más látószögből látszik a bonyolult történet. Így például a ma már New Yorkban élő munkácsi haszidok másképp látják a múltat, mint a Közép-Európában élő, erősen asszimilált zsidók: az ő világképükben nem a modern történelem, tehát a holokauszt játssza a fő szerepet, hanem a *Tóra* örök világa. A holokauszt számukra nem egyedülálló történelmi jelenség, hanem a zsidóüldözések hosszú sorában a legnagyobb a sok közül. Mindazonáltal a Munkácsról elhurcolt zsidókat saját közösségük mártírjának tartják, rájuk mint mai közösségük előképére emlékeznek, akiknek nemcsak emlékét, hanem írásait is olvassák és ápolják.

Alább megpróbálom vázlatszerűen áttekinteni, hogyan látták magukat, egymást és szűkebb környezetüket magyarok és zsidók a modern kor kezdetétől a közelmúltig.

1867–1918

A ma Kárpátaljának nevezett területre 1918 előtt mint Magyarország északkeleti részére tekintettek, s a magyar történelmi legendáriumban fontos szerepe volt: ezen a területen, pontosan a Vereckei-szoroson keresztül érkeztek a Kárpát-medencébe a honfoglaló magyar törzsek. A honfoglalás alapító

* Gadó János, a *Szombat* című folyóirat szerkesztője, szociológus.

mítosza tehát kiváltságos helyet biztosít e vidék számára. Ide kapcsolódott még a szintén ezen az útvonalon érkező tatárok nyomasztó emléke, majd a legendás Munkács vára, mely a Thököly- és Rákóczi-féle Habsburg-ellenes harcokban játszott fontos szerepet. (A mítosz, ill. mitológia itt nem kitalált mesét jelent, hanem olyan, a közösség számára kulcsfontosságú elbeszélést, amelyen annak öntudata alapul.)

Az asszimilációpárti, magyar nemzettudatú zsidóság, amely a XIX. század vége felé izmosodott meg, a magyar mitológiával lelkesen azonosult, tehát a fentieket mind büszkén vállalta, és hozzátette ehhez a maga zsidó szempontjait, amelyekről úgy vélte, hogy a magyar szempontokkal összeegyeztethetők.

Fontos szerepe volt ebben az országos zsidó sajtónak, mindenekelőtt az *Egyenlőség* című hetilapnak. Ez az újság a magyar kultúrához és nemzettudathoz asszimilálódó neológ zsidóság szellemiségét tükrözte, mely szellemiség a magyar nyelvben és kultúrában a haladás zálogát látta, ezért nem tekintett különösebb vonzalommal (noha ellenszenvvel sem) a Kárpátalja–Máramaros vidékén élő, zömében jiddis nyelvű és ortodox hitű zsidóságra. A jiddis nyelv az asszimiláltak szemében főként a keleti, elmaradott viszonyok között élő, „galiciáner" zsidóság nyelvének („zsargonjának") számított és az asszimiláltak a zsidó testvéreknek kijáró jóindulattal, de némi idegenkedéssel és lenézéssel tekintettek erre a kultúrkörre – ámbár az *Egyenlőség* időnként közölt Solem Aleichem-elbeszéléseket.

Az *Egyenlőség* szerkesztőinek példaképe a modern magyar nemzetállam ranglétráján magasra jutó, a magyar kultúrában otthonos, ugyanakkor zsidó öntudatát büszkén őrző tudós (Goldziher Ignác), politikus (Vázsonyi Vilmos) vagy vállalkozó (Weiss Manfréd) volt. (A túlságosan asszimilált, zsidó tudatát elhagyó radikális gondolkodókat (Jászi Oszkár), forradalmárokat (Kun Béla) nem kedvelte az *Egyenlőség*.)

A helyi ortodox zsidóság ismét más szemmel látta a világot: ők értékelték a dualizmuskori liberális Magyarország vallási toleranciáját, de öntudatukban, kultúrájukban (és többnyire nyelvükben is) a zsidó néphez tartozónak vallották magukat, nem fogadták el a neológ zsidóság önképét, akik „zsidó vallású magyaroknak" mondták magukat.

1918 előtt zsidók és magyarok (pontosan úgy kellene fogalmaznunk: zsidó és nem zsidó magyarok) énképe eltérő volt ugyan, de nem volt köztük ellentmondás, megfértek egymás mellett.

1919–1939

A világháború és a forradalmak egész Európában súlyos válságba sodorták az addig uralkodó liberális politikát, amely addig a nemzetek többsé-

gét vezérelte. Főleg így volt ez Magyarországon, ahol mindezeket tetézte a trianoni trauma. Kárpátalja és a többi elcsatolt terület nem a haza otthonos tája volt immár: nosztalgiák, vad indulatok, a szenvedő nemzet képzetei vették körül, amelyről csak a súlyos sérelmek hangján lehetett szólni. Így az addig uralkodó befogadó, liberális nemzettudatot egy agresszív, kirekesztő nemzettudat váltotta föl, melynek ellenségképében a zsidók álltak az első helyen. A Horthy-kor Magyarországának az irredentizmus mellett (fél)hivatalos ideológiája lett az antiszemitizmus.

Trianon után a magyar nyelvű zsidó sajtó is kettéhasadt világképében. A Magyarországon továbbra is mértékadó *Egyenlőség* és vele a hivatalos magyar zsidóság átvette a Horthy-rendszer irredenta világképét. (Eközben a rezsim zsidóellenes légkörén és intézkedésein nem győzött keseregni – de a magyarság iránti lojalitását mindvégig hangoztatta.) Az antiszemita kurzus ellenében magyarságát erősen bizonygató neológ zsidóság lapja olyan riportokat közölt az elcsatolt területekről, ahol a helyi zsidók a magyarság megmaradásáért folytatott küzdelem élharcosaiként jelennek meg. Így írt például a munkácsi zsidókról is, akik magyarok akarnak lenni és magyarul beszélnek, még a „cseh szuronyok" árnyékában is. Még a Magyarországon megjelenő ortodox, ill. cionista szellemiségű lapok is – noha tőlük távol állt a magyar nacionalizmus – magyar irredenta aláfestéssel fogalmazták meg sajátos céljaikat, mert az uralkodó kurzus légkörében ez volt ajánlatos.

Az utódállamokban kétszeres kisebbség sorba került, magyar kultúrájú zsidó újságíróknak viszont meg kellett próbálniuk a helyi körülmények közt boldogulni, ezért általában tartózkodtak a magyar nacionalista hangnemtől. A Horthy-rendszer antiszemitizmusa miatt ez egyébként sem esett nehezükre. Kárpátalján annyiban volt sajátos a helyzet, hogy itt a helyi zsidó lapok között csak egy volt magyar nyelvű. A többi – nagyobbrészt jiddis nyelvű – lap szerzőiben eleve nem volt magyar tudat – és ez jellemezte persze olvasóközönségüket is. Trianon így számukra – a túlnyomórészt magyar ajkú és magyar kultúrájú erdélyi zsidókkal ellentétben – nem okozott identitásválságot.

Kárpátaljáról és a többi elcsatolt területről 1938 előtt alapjában azonos kategóriákban írt a magyarországi zsidó és nem zsidó sajtó: a magyar elkötelezettség és a kisebbségi sérelmek hangján. Csakhogy amíg a fősodrú magyar sajtó a magyar sérelmekkel foglalkozott, addig a honi zsidó sajtó kisebbségi sorban élő magyarok és zsidók sorsközösségét próbálta felmutatni. Ebbéli törekvésében azonban egyre inkább magára maradt.

A zsidók szemében volt azonban ebben a korban egy nagy különbség az elcsatolt területek és Magyarország között: míg utóbbi félhivatalos politikaként űzte az antiszemitizmust, a kisebbségi sorban élő magyarok,

megtapasztalván ennek a létformának a keserűségeit, megértőbbek voltak a zsidókkal, és másfelől rá is szorultak a zsidók által nyújtott segítségre, ami közelebb hozta egymáshoz a két csoportot. A kisebbségi magyarok szószólói és vezetői a két háború között a zsidókérdésben jóval óvatosabbak és tartózkodóbbak voltak, mint az „anyaország" politikusai. Annál keservesebb csalódás volt sok zsidó számára, hogy a magyarok bevonulása után nem méltányolták a magyarságért hozott áldozataikat, sőt, a hatalom egyre gyorsuló ütemben magyarságukat is kétségbe vonta.

1939–1944

Ebben a rövid, ám annál tragikusabb időszakban magyarok és zsidók útja véglegesen elvált egymástól: míg a kárpátaljai magyarság – felvidéki, erdélyi és délvidéki társaikhoz hasonlóan – a hazába való visszatérés örömét élte át, addig az itt élő – nagyobbrészt amúgy sem magyar tudatú – zsidók a polgári Csehszlovák Köztársaság jogegyenlőségéből a Horthy-féle Magyarország antiszemita törvénykezésének hatálya alá kerültek. A hivatalos antiszemita politika a helyi lakosságot is szembefordította a zsidókkal oly módon, hogy az előbbieket az utóbbiak kifosztásának és elpusztításának haszonélvezőjévé tette.

1945 után

Az 1944-ben Auschwitzba deportált zsidók ingó és ingatlan javait túlnyomórészt a helyi lakosság „örökölte". A visszatérő maradék zsidókat így nem várta barátságos fogadtatás: megjelenésük nemcsak az újonnan megszerzett tulajdont veszélyeztette, hanem a helyi lakosság erkölcsi bukását is felidézte.

A deportálásból vagy munkaszolgálatból visszavergődő zsidók – a maradék maradéka – magyar tudata természetesen megszűnt, hiszen a magyar hatóságok deportálták őket, a helyi magyar lakosság túlnyomó többségének közönye vagy káröröme közepette. A szovjet befolyás alá került és ismételten elcsatolt területeken a hatalom felé masírozó kommunista párt számíthatott egy részükre, amely sok zsidó szemében a népek testvériségének letéteményese, a fasizmus legyőzője volt, s amely – úgy képzelték – örökre eltöröl mindenféle diszkriminációt.

Ez az illúzió azonban nem sokáig tartott. A bornírt kommunista pártok politikájában 1952 táján újra megjelent az antiszemitizmus, ezúttal antisionizmus formájában. A csatlósállamokon végighullámzó hisztéria természetesen a Szovjetunióból indult ki. A kommunizmusban csalódott zsidóknak ezután már nem volt hová visszavonulniuk: magyarok nem akartak lenni,

szlovák, román, ukrán stb. nemzeti kötődésük nem volt, így idegen testté váltak régi-új országukban. Túlnyomó többségük kivándorolt – a kommunista hatalom a sztálinizmus visszaszorulása után elengedte őket, mert egyszerűen nem tudott velük mit kezdeni. A Szovjetunió volt az utolsó, amely így tett, a kárpátaljai zsidók utolsó hulláma az 1980-as években távozott. Ezzel a maradék maradéka is eltűnt: az egykor tízezres, még a háború után is 1–2 ezer fős zsidó közösségeket befogadó városokban (Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa, Pozsony, Beregszász, Munkács, Ungvár) 100–200 zsidó, ha maradt. Gyakran ők is az ország más tájairól érkeztek, magyar tudatuk nem volt. Így a magyar–zsidó múlt ezeken a helyeken egyszerűen elsüllyedt, a traumatikus élményeket szóba sem tudták hozni.

Az ismét kisebbségi sorsba került magyarokat hamarosan elérte az agresszív kommunista politika, amely nemcsak társadalmi státuszukat, hanem magyarságukat is veszélyeztette. Legbrutálisabban éppen a szovjet uralom alá került Kárpátalja szenvedte meg a kommunizmust, melynek munkaképes korú férfilakosságát a szovjethatalom hamarosan kényszermunkára vitte. Egy év sem telt el a kárpátaljai zsidóság Auschwitzba hurcolása és a kárpátaljai férfilakosság Gulagra hurcolása között. Így a magyarságukért és megmaradásukért küszködő helyi magyaroknak jó okuk volt eltemetni az 1944-ben történteket: a deportáló magyar hatalom csendestársaiból röpke idő alatt a kommunista hatalom áldozataivá váltak. Áldozatnak érezni magunkat pedig mindig könnyebb lelkiállapot, mint bűnösnek. 1945 gyorsuló ütemben maga alá temette 1944-et. A legbrutálisabb kommunista rendszer, a szovjet uralom alá került Kárpátalja esetében a leginkább ez volt a helyzet.

A magyarok és Kárpátalja a Kádár-korban

Az 1989 előtti magyar politikai rendszer szerette térben és időben is meghatározni azokat a toposzokat, amelyek a magyar nép identitásának építői lehetnek: a trianoni béke és az elszakított területek nem tartoztak ezek közé. A Kádár-rendszer – ellentétben a szomszéd országok kommunista rendszereivel – nem használta a nacionalista sérelmi politikát legitimációs eszközként. Ezzel a régi magyar baloldali hagyományt követte, amelytől mindig idegen volt az ilyen fajta nacionalizmus. A trianoni döntés és az elcsatolt területek témája a Kádár-kor hivatalos fórumain – ha egyáltalán – teljesen semleges kontextusban jelentek meg a nyilvánosság terein, leválasztották róluk az érzelmeket. Sem a földrajz-, sem a történelemoktatás nem foglalkozott kiemelten ezzel a témával. A történelemkönyvek természetesen megemlítették, hogy 1920-ban Magyarország elvesztette területei kéthar-

madát, igazságtalannak is nevezték a döntést, de a kor hivatalos felfogása úgy tartotta, hogy a kommunista politika minden tekintetben igazságos, a kommunista világban élők – így tehát az elcsatolt területeken élő magyar kisebbségek – élete rendezett, hivatalból nem szenvedhetnek semmiféle sérelmet. Ha történt is valaha sérelem, azt a kommunista pártok üdvös teljhatalma semlegesítette. Így a Kádár-kori hivatalosság Trianont a lezárt múlt részének tekintette, és ahhoz a jelenkorban nemhogy tennivalót, de semmiféle érzelmet sem társított.

„Kis ország vagyunk" – hangzott el rendszeresen a korabeli tévéhíradóban, ami szintén annak megerősítése volt, hogy Nagy-Magyarország nosztalgiáknak nincs helye a nap alatt.

A Kádár-rendszer azonban – az elnyomott társadalomnak nyújtott engedményképpen – a hatvanas évektől kezdte megkönnyíteni az állampolgárok mozgását. A viszonylagos utazási szabadság lehetővé tette a „népi demokratikus" országok felkeresését: a gyakorlatban Csehszlovákia és Románia volt az a két szomszéd ország, ahová magyar állampolgárok akadálytalanul utazhattak. Az Erdélyhez fűződő nacionalista képzetek, a terület fontossága a magyar történelemben, az ottani magyarság nemzeti önérzetének elnyomása és ennek személyes megtapasztalása (mert a magyar állampolgárok beutazását nem korlátozták) azt eredményezte, hogy Magyarországon a – nyilvánosan meg nem nevezhető – trianoni sérelmek elsősorban Erdélyre fókuszáltak: a magyar érzelmű fiatalság, mintegy ellenzéki gesztusként Erdélybe utazással élte meg magyarságát, fejezte ki szolidaritását, törődését a kisebbségi sorban élő magyarokkal.

Kárpátalja a szovjet korszakban magyar állampolgárok számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen terület volt, legfeljebb a Moszkvába, Leningrádba tartó magyarok szerezhettek átutazóban a vonatablakból futó benyomásokat az itteni nyomasztó viszonyokról, de az itt élő magyarokkal nemigen kerülhettek kapcsolatba. Továbbá: az elnyomó szovjetrendszer mindenkit sújtott, de a szovjet méretekkel mérve jelentéktelen számú magyarság a szovjet ideológiában és propagandában nem szerepelt ellenségként. Romániában viszont éppen ez volt a helyzet: a Ceausescu-féle kommunista nacionalizmus szemében épp az Erdélyre (nem feltétlenül kizárólagos) történelmi igényt tartó magyarok voltak a fő ellenség, ezért a magyar nemzeti ellenállói érzületek Romániára koncentráltak. Kárpátalja és az ottani magyarság a Kádár-kori Magyarországon nagyobb részt „holt térben" volt. A szovjetellenes érzelmek (amelyek csak a magánszférában artikulálódhattak) amúgy sem Kárpátalja miatt, hanem Magyarország szovjet megszállása miatt fortyogtak. A merészebbek a szovjet csapatok kivonulását áhították, de a Szovjetunióban élő magyarok sorsa alig volt látótérben.

A magyar zsidók és Kárpátalja a Kádár-korban

A Magyarországon maradt túlélő zsidóság döntő többsége 1989 előtt az asszimiláció útját járta. A hivatalos zsidóság életmegnyilvánulásait a rendszer mérhetetlenül leszűkítette: a vallási rituálék végrehajtása és a holokausztra (akkor ezt a szót még nem használták) való emlékezés volt az, ami a rendszer kereteibe belefért. (Utóbbi csak a hitközségi nyilvánosságon belül zajlott. Külön hangsúlyt helyeztek a szovjet felszabadítók iránti hálálkodásra.) A kivéreztetett hitközségen kívül a holokauszt megjelenhetett a művészetben is: az irodalomban és a filmművészetben ez a téma a 60-as évektől nem volt tabu: noha ezek az alkotások, amelyek gyakran valamiféle szimbolikus nyelvet használtak, jobbára csak egy néhány tízezer fős elit közönség látókörében voltak jelen. A zsidóüldözések témájával óvatosan kellett bánni, mert ez nehezen fért be a kommunista ideológia keretei közé: ez ugyanis a világot csak az elnyomó és elnyomott osztályok kettősségében tudta látni, a zsidók pedig sokkal bonyolultabbak voltak, és ebbe a sémába nem illeszkedtek. Így az alkotók előtt álló dilemma arról szólt, hogy a téma megjelenhet-e egyáltalán a nyilvánosságban, és részleteit nem lehetett kibontani. Az elcsatolt területek zsidósága ezekben az alkotásokban nem kapott külön hangsúlyt. Megjelentek olyan könyvek, visszaemlékezések, amelyekben ezek a közösségek felvillantak, de ez nem kapott külön hangsúlyt. Hasonlóképpen tehát a Kárpátalján élő zsidóság sajátos élete, kultúrája, majd pusztulása sem lehetett önálló téma. Néhány könyv, memoár története ezen a vidéken játszódott, de ez inkább véletlen volt, Kárpátalja a zsidó tematikájú könyveket, filmeket figyelő emberek számára nem jelent meg mint markánsan önálló vidék.

Így tehát 1989 előtt Kárpátalja és az (egykor) ott élők még azoknak a magyaroknak, illetve zsidóknak a számára sem volt jelentős téma, akik a rendszer adta lehetőségeket kihasználva igyekeztek közösségük történelmét és aktuális helyzetét megismerni.

1989 után

1989-ben ledőltek a tilalmak, magyarok és zsidók egyaránt mohó szenvedéllyel láttak hozzá, hogy birtokba vegyék történelmüket. Villámgyorsan megmutatkozott azonban, hogy két külön történelemképről van szó, noha mindkettő középpontjában egy-egy sérelem áll: a magyar történelemkép központjában Trianon, a zsidó világ centrumában pedig Auschwitz. A kétféle sérelem két külön világ volt, mégis számtalan szálon összefonódott, ami a feszültségeket csak növelte. Mindenekelőtt magyarokat és zsidókat nem lehetett egymástól egyértelműen elválasztani, hiszen utóbbiak is túlnyomó részt magyaroknak vallották magukat.

Az 1989 után ismét szabadon megnyilvánuló antiszemitizmus Trianonért (és a modern magyar történelem minden bajáért) hajlamos volt a zsidókat felelőssé tenni, és a magyar jobboldalon egyáltalán nem voltak világos határok szélsőségesek és mérsékeltek között. Ez a Trianon témát nagyon hamar neuralgikus ponttá tette a zsidók szemében: úgy érezték, ez a magyar nacionalisták terrénuma, s ezért mély idegenkedéssel tekintettek rá. Hozzájárult ehhez, hogy a két háború között Magyarországon uralkodó ellenforradalmi Horthy-rendszer egyaránt hivatalos politikaként űzte az irredentizmust és az antiszemitizmust. A kettő erősen összefonódott, így 1989 után a magyar nacionalisták hajlamosan voltak mind a kettőt magukénak vallani, a zsidók pedig egyként irtóztak mind a kettőtől. A zsidó tudatúak szemében ez az összefonódottság azért is volt roppant erős és visszatetsző, mert a Magyarországhoz 1938–40 között visszacsatolt területekről néhány évvel később, 1944-ben mindenütt Auschwitzba deportálták a zsidókat.

A fentieknek megfelelően az 1989 óta eltelt két és fél évtizedben Kárpátaljáról is egészen másféle kép alakult ki a magyar zsidó, illetve a nem zsidó képzeletben. Két külön mitológiáról van szó, amelyek kevés ponton vagy egyáltalán nem érintkeznek egymással.

A cikkünk elején említett történelmi legendákat ismét elővéve: Munkács neve a magyar történelmi képzeletben továbbra is Munkács ősi várával, Zrínyi Ilona hősi és tragikus várvédő mítoszával, a Thököly- és Rákóczi-féle Habsburg-ellenes küzdelmekkel fonódik egybe. A történelemben tájékozottabbak körében hozzákapcsolódik most ehhez a magyar férfilakosság 44-es elhurcolása.

A mai zsidó képzeletben viszont a száz éve még szelíden lenézett, jiddisül beszélő haszidok, a munkácsi rebe elpusztított közössége ma már a szent mártírok közé soroltatnak. Ami Kárpátalját illeti, 1944 a történelemnek szinte végpontját jelenti a zsidó tudatban. Ami utána történt, az már csak a nagy kataklizma utórezgésének mondható.

Két külön történelemkép él a két közegben, amelyek nem sok ponton érintkeznek egymással, s ahol mégis találkoznak (a visszacsatolás Magyarországhoz), ott ez nem harmónia, hanem feszültség forrása.

A holokauszt utáni megbékélés a zsidók és a többségi lakosság között sehol Európában nem fejeződött még be. Sehol nem lehet azt mondani, hogy a traumákat már feldolgozták és a gyászos emlékű náci korszak végleg a múlthoz tartozik – legalább annyira, mint a XIX. század. A könnyebb sorsú nyugat-európai országokban is hullámokban térnek vissza a holokauszt újabb feldolgozatlan tényei. Közép-Kelet-Európa ennek a folyamatnak még csak az elején tart, és a feldolgozandó trauma is sokkal súlyosabb. Ehhez a

folyamathoz hozzájárulni lehet, siettetni nem. Kárpátalján is ez a helyzet. Ám mivel ezen a vidéken mindig is sokféle etnikum élt, akiknek meg kellett tanulni a türelmes egymás mellett élést, ez az útravaló talán segíteni fog.

GADÓ JÁNOS
(Editor of the ”Szombat” Jewish Political and Cultural Magazine)

TRANSCARPATHIA WITH THE EYE OF HUNGARIANS AND JEWS

(abstract)

Jews and non-Jews living in Hungary have very different images about the Subcarpathian region. I would even say the two communities had built up two different mythologies which practically do not overlap.

What we call now the Subcarpathian region used to be the north-east of Hungary before World War One. It had however a crucial rule in Hungarian historical legends since it was through the Verecke Pass, that Hungarian Tribes made their way to the Carpathian basin 1100 years before. Another important source of legends is the famous Munkács (Mukacevo) fortress, a symbol of Hungarian national resistance against the Habsburg Empire.

In the 19th century Hungarian Jewish public consciousness the region had no crucial role. The modern Jewish press in Hungary was born in the late 19th century. Its flagship was *Egyenlőség* (*Equality*) which defined the Jews as a religious group of Hungarians similar to Catholics or Protestants. *Egyenlőség*, the advocate of assimilation regarded the Hungarian culture and language as the major tool of modernization and progress therefore it didn't really esteem the Yiddish speaking Jews of this region who followed the orthodox faith. In fact, assimilated Hungarian Jews regarded their Yiddish speaking brethren with a certain benevolent condescension.

In the turmoil of the 20th century the Subcarpathian region was part of five different states and has acquired a new awareness of being a politically autonomous region. In the Hungarian public consciousness however its role didn't basically change, although a further element had been added: the Hungarians' suffering under the Soviet regime after 1945.

In the Hungarian Jewish consciousness the Subcarpathian region got a completely new meaning: the destruction of the traditional Jewish community of the region which in Hungary was unique in its lifestyle, language and culture.

A small example may be revealing: the town of Munkács/Mukacevo

evokes the glorious past for the Hungarians, it evokes them legends of the famous fortress, the symbol of Hungarian freedom fights. For many Hungarian Jews Munkács is the symbol of a great and destroyed community whose members were the first to be sent to Auschwitz in May 1944. What we see here, can be described as two different visions of history which have very few images in common. It can be also illustrated by the Hungarian language entry of the Wikipedia about the region: the deportation of the Jews is not even mentioned there.

Tragedies of the past cannot be compensated for but must be confessed. All we can do is to be vigilant and not incite new ethnic tensions – what can be really dangerous in today's tense period.

Molnár D. István*

Kárpátalja magyar és zsidó lakosságának számbeli alakulása az 1921–1944 közötti időszakban

Az első világháború és az azt követő időszak jelentős változásokat hozott Kárpátalja mai területének lakosságszáma összetételében. A vidéket erősen érintette az első világháború, a front hosszú ideig a Kárpátok gerincén húzódott, az orosz hadsereg többször betört erre a területre. A vesztes háborút követően a terület átkerült Magyarországtól Csehszlovákiához.

1919. január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonult Ungvárra, míg a máramarosi részeket a román hadsereg szállta meg és nyomult fokozatosan nyugati irányba. A csehszlovák és a román hadsereg április 26-án találkozott Csap és Munkács között (Brenzovics, 2009).

A Podkarpatszka Rusz név első hivatalos említése 1919 szeptemberében történt, amikor is az Ausztriával Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt szerződés értelmében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Kárpátoktól délre lévő területeknek autonómiát biztosít. 1920. február 29-én a csehszlovák alkotmányban is az új elnevezés, a Podkarpatszka Rusz került bejegyzésre. Később, 1920. június 4-én a Trianonban aláírt szerződés értelmében Magyarország elveszítette a Felvidéket és a terület hivatalosan is Csehszlovákiához került (Vehes et al., 2011).

1921. október 15-én új közigazgatási beosztás lépett életbe Podkarpatszka Rusz területén, mely értelmében a területet három nagy közigazgatási egységre osztották: Ungi, Beregi és Máramarosi zsupára. 1926-ban életbe lépett a tartományi rendszer, Podkarpatszka Rusz is nagyzsupa lett, melynek székhelye Munkács. Ám ez az állapot csak 1927. július 14-ig állt fent, ugyanis a 125. sz. közigazgatási reformtörvény elfogadásával Podkarpatszka Rusz tartományi státuszt kapott, melynek új székhelye Ungvár lett.

Egy adott terület lakosságának nemzeti hovatartozását nagy pontossággal csupán a népszámlálások alkalmával tudják meghatározni. Nem mindegy, hogy milyen módszer alapján történik a népesség nemzetiség szerinti besorolása, ugyanis míg a magyar statisztikai hivatal a beszélt nyelvet

* Dr. Molnár D. István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének tanára.

vette alapul az etnikumhoz való besorolás feltételeként, addig a csehszlovák gyakorlat az önbevallás metódusát alkalmazta, ami alapján nem minden esetben esik egybe a beszélt nyelv a nemzeti hovatartozással, például a zsidó és a cigány lakosság esetében. A csehszlovák korszakban 1921-ben és 1930-ban tartottak Kárpátalján ilyen jellegű összeírást, ám hogy pontosabb képet kapjunk a hatalomváltások következtében bekövetkezett változásokról, felhasználjuk az 1910-es és az 1941-es magyar népszámlálási adatokat is, melyek szintén települési bontásban állnak rendelkezésünkre.

Az 1921. február 15-i, Kárpátalja területét érintő, csehszlovák népszámlálás adatai szerint a mai Kárpátalja területének népességszáma elérte a 612 442 főt, ami az 1910-eshez képest enyhe (1,6%-os) növekedést jelentett. Az 1910-es adatokhoz képest ez 9 668 fős népességszám-növekedést jelent. Folytatódott a század elején megindult kivándorlási hullám, aminek következtében mind a magyarok, mind a ruszin lakosok száma csökkent. Szintén negatív hatást jelentett az I. világháború, illetve az azt követő cseh és román területfoglalások következtében a főként sík vidéken élő magyarság elmenekülése a területről. Egyes becslések szerint az 1918 és 1924 közötti időszakban 18 600 magyar nemzetiségű lakos hagyta el a vidéket (Kocsis, 2001). Feltételezhetően a háborúnak nemcsak a magyar, de a terület más nemzetiségei is áldozatul estek, ami szintén a népességszám csökkenését eredményezte.

A népességszám növekedése egyes területeken a cseh hivatalnokok és katonaság betelepülése (főként a városokba) valamint a terület keleti részének magasabb népszorulatával magyarázható.

Ha a népességszám közigazgatási egységenkénti változását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legnagyobb arányban a csehszlovák területekhez közel eső Csap (34%), Ungvár (22%) és Munkács (21%) népességszáma nőtt az előző népszámláláshoz képest.

Nagyberezna, Perecseny és Técső kivételével az összes város lakosságszáma nőtt, főként a csehszlovák betelepítéseknek köszönhetően. Mérsékelt népességnövekedésről beszélhetünk a Munkácsi, Szolyvai, Ilosvai, Huszti és Técsői járásokban is. A többi járásban a népesség száma csökkent.

1930-ban Kárpátalja lakosságának a többségét (60,8%-át, 446 478 főt) a ruszinok alkották. A magyarok száma 116 975 (15,9%), a zsidóké 91 845 (12,5%), a csehszlovákoké 34 700 (4,7%), a németeké 12 778 (1,7%) volt (1. ábra).

1. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1921-ben

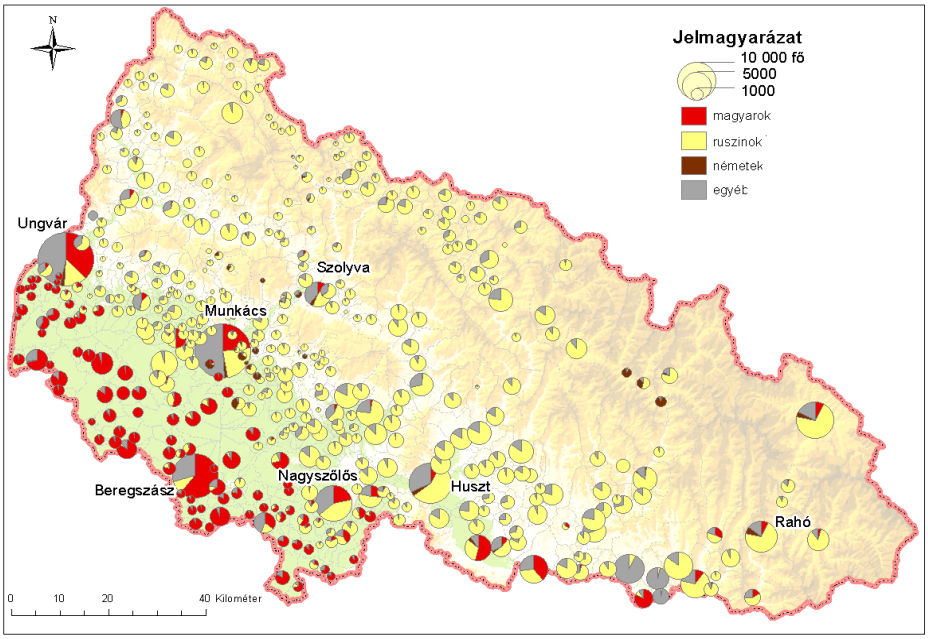

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 1996 alapján)

A két népszámlálás között a magyarok száma enyhén növekedett a területen 110 565 főről 116 862 főre, ami 6 297 fős, közel 6%-os gyarapodást jelent. Növekedett a magyarok száma 162 településen, míg 202 településen csökkenés volt tapasztalható.

1930-ra négy mai megyei alárendeltségű város népessége, gyorsabb gyarapodásának köszönhetően, elérte a kisebb hegyvidéki járásokét. Csap népességszáma is 15%-kal gyarapodott. Változatlanul csupán a Beregszászi járásban alkottak többséget a magyarok, ahol arányuk 75,9 % volt. Folytatódott a városi magyarság arányának az erőteljes visszaesése, amely Beregszászban is 50% alá, 48,3%-ra csökkent.

A legnagyobb arányú csökkenés a magyarság számában a hegyvidéki területeken történt, ami az asszimilációval magyarázható. Több mint 50%-kal csökkent a Nagybereznai és a Volóci járás magyarságának száma. A Nagybereznai járás területén 228, a Volóci járás területén 70 fős volt a csökkenés (2. ábra). Viszonylag kevéssel csökkent a perecsenyi és az ilosvai területen a magyarok száma, ám a kis létszámuk miatt közel 40%-os fogyást eredményezett. Elenyészően csökkent a magyarok száma az Ökörmezői (1 fő) és a Szolyvai (24 fő) járásokban. A legnagyobb csökkenés mind az arányában, mind a népesség számában is Ungváron ment végbe, hiszen

az 58%-os csökkenés 3 213 fős fogyást jelentetett a város magyarságának körében, miközben főként a betelepítéseknek köszönhetően a város összlakossága közel 6 ezer fővel nőtt a két cenzus között. Szintén csökkent Csap magyarsága, 126 fővel, ami közel 6%-os fogyást jelent.

A többi járás területén enyhén növekedett a magyarok száma, leginkább a Beregszászi járás (2 672) és a Nagyszőlősi járás (1 858) területén. Az arányokat tekintve a máramarosi területeken növekedett erőteljesebben a magyarok száma, így a mai Rahói és Huszti járás területén közel 30%-kal, Huszt városában több mint 50%-kal.

2. ábra. A magyarok számának változása 1921–1930 között településenként

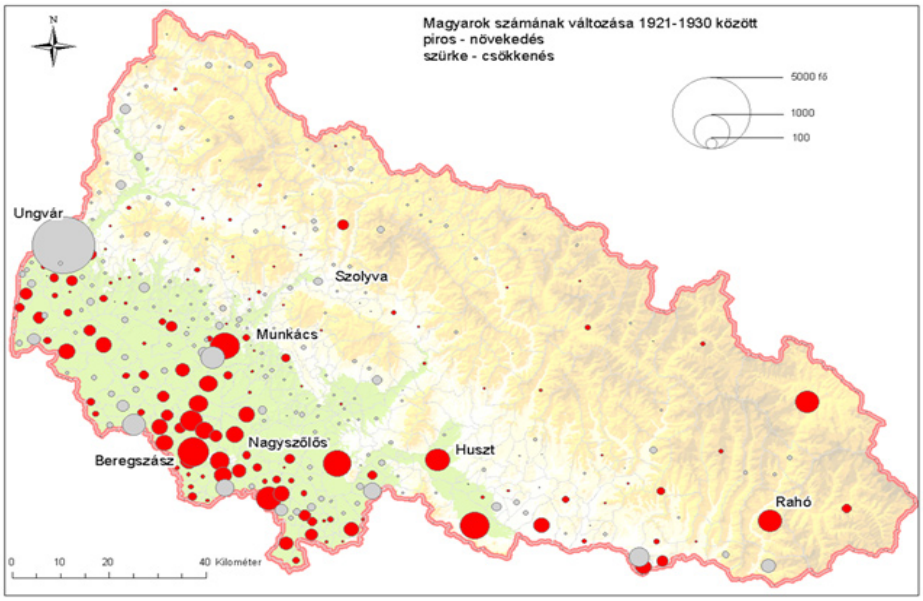

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 1996 alapján)

A tárgyalt időszakban 151 településen nőtt a magyarok száma, összesen 13 026 fővel, míg 193-ban csökkenést figyelhetünk meg, ami 6 756 főt jelent. A legnagyobb csökkenés Ungváron ment végbe, de több mint 100 fővel csökkent Mezőkaszony, Vári, Gödényháza, Terebesfejérpatak, Tiszabökény, Aknaszlatina, Beregsom lakosságszáma. Ezeken a településeken sok magyar lakostól főként a tömbmagyarság településein egyszerűen megtagadták az állampolgárságot, így próbálván a telepesfalvak és kolóniák betelepítése mellett statisztikailag is megbontani az egységes magyar nyelvterületet. 1930-ban 15 839 olyan, túlnyomórészt magyar élt Kárpát-

alján, akiktől a csehszlovák hatóságok megtagadták az állampolgárságot, „külföldinek" nyilvánítottak, és így nem szerepelhettek a nemzetiségi statisztikában (Kocsis, 1999). A hegyvidéki területeken jelentős volt az asszimilációs veszteség, főként az elenyésző létszámú magyarsággal rendelkező településeken.

A legnagyobb növekedés Beregszászban volt, az előző népszámláláshoz képest 1 348 magyarral regisztráltak többet a városban. A magyarság száma legnagyobb mértékben a városokban növekedett, így Visken 737, Munkácson 664, Nagyszőlősön 653, Újlakon 529, Huszton és Rahón 477, Kőrösmezőn 476 fővel nőtt a magyarok száma.

1938. november 2-án az első bécsi döntés értelmében Podkarpatszka Rusz dél-nyugati területei, 1 523 km^2, többek között Ungvár és Munkács is visszakerült Magyarországhoz. A kárpátukrán terület 11 094 km^2 maradt, mivel a bécsi döntés értelmében a terület volt fővárosát is elcsatolták, november 3-án Husztot teszik meg a Podkarpatszka Rusz új központjává.

1939. március 15-én délután Huszton kikiáltották Kárpát-Ukrajna függetlenségét, elnöke Avgusztin Volosin lett.

1939. március 16-án, a magyar csapatok bevonulnak Kárpát-Ukrajna egész területére, így az egész Kárpátalja visszakerült Magyarországhoz, a visszafoglalt területeken közigazgatási kirendeltségeket hoztak létre, az ungi, beregi és máramarosi közigazgatási kirendeltséget.

1939. június 22-től a terület hivatalos megnevezése – Kárpátaljai Kormányzóság. Sajnos ez az állapot nem sokáig (5,5 év) marad fenn, ugyanis a világháború 1943-as fordulópontját követően (február – Sztálingrád, július – Kurszki-csata) megindult a szovjet csapatok előrenyomulása nyugat felé (A II. világháború krónikája, 1999).

Az 1941. január 3-i népszámlálás már újra Magyarország keretein belül zajlott le. A lakosság száma a két népszámlálás közötti időszakban több mint 100 000 fővel gyarapodott, így 1941-re elérte a 850 589 főt.

1941-ben a lakosság több mint fele vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, számuk 500 264 fő volt, ezzel a népesség 58,1%-át alkották.

A népesség 27,3%-a (233 840 fő) lett magyarként összeírva (3. ábra). A hatalomváltással a magyarok száma és aránya ugrásszerűen nőtt. Egyrészt a bizonytalan vagy kettős identitású népesség ekkor inkább a magyart nevezte meg nemzetiségeként, másrészt, újra állampolgárságot kaptak a csehszlovák érában idegen lakosoknak nyilvánított, túlnyomórészt magyar nemzetiségű emberek. Harmadrészt, a csehszlovák időszakban önbevallás alapján zsidó nemzetiségűnek nyilvántartott lakosság jelentős része a beszélt nyelv alapján újra magyarként lett regisztrálva.

3. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben

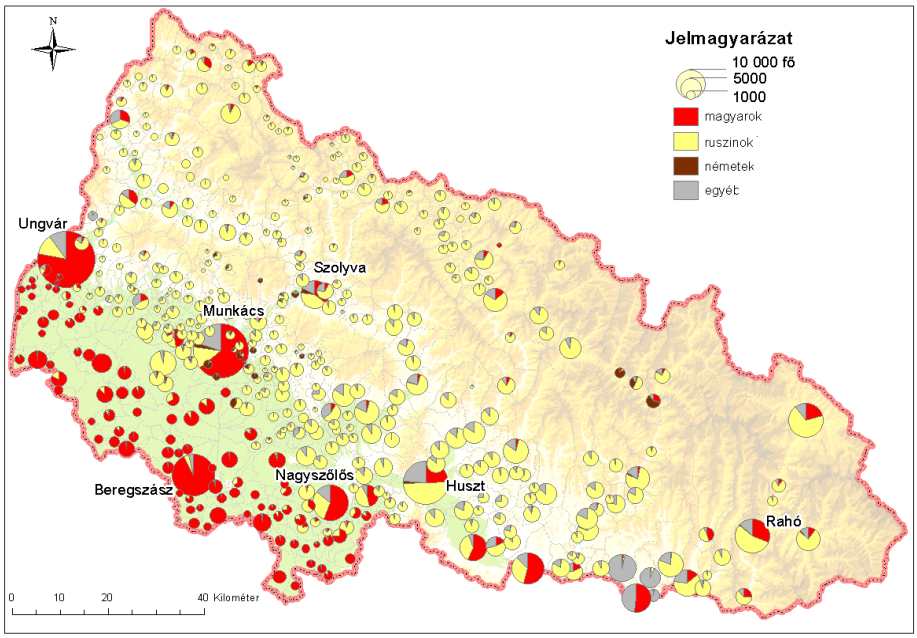

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 1996 alapján)

Az egyéb nemzetiségek képviselői között legtöbben a zsidók 78 699, (9,2%), a románok 15 599, (1,8%) és a németek 13 222, (1,5%) voltak. A csehszlovák nemzetiségűek száma a hatalomváltással egyidejűleg egyötödére csökkent, ami azok kitelepülésével magyarázható. A cigányok száma mindössze 1 193 fő (0,1%) volt.

A magyar népesség száma leglátványosabban a városokban nőtt: így Munkácson 5 561-ről 20 211-re, Ungváron pedig 4 499-ről 27 397-re. A nagyobb városokban újra a magyarok alkották a többséget, Beregszászban 92,4%, Ungváron 77,7%, Munkácson 63,9% lett az arányuk. A Nagyszőlősi járás magyarságának a száma a duplájára nőtt, 18 289-ről 36 654-re nőtt (4. ábra). A Beregszászi járásban 92,5%, az Ungváriban 50,3%, a Nagyszőlősiben 48,6% vallotta magát magyarnak az összlakosságból.

A terület egészén növekedett a magyarok száma, legnagyobb mértékben Ungváron, 22 898 fővel és a Nagyszőlősi járás területén, 18 359 fővel. Munkácson 4 988, Beregszászban 8 727 fős növekedésről beszélhetünk. Ennél jóval kisebb mértékben nőtt a hegyvidéki területek magyarságszáma, ám ez a kisszámú növekedés is a magyarság jelentős arányú növekedését eredményezte, így a Nagybereznai és Volóci járások területén közel 30-szorosára, az Ökörmezőiben 16-szorosára, a Perecsenyiben 7,5-szeresére.

Ez főként bizonytalan identitású lakosság immár önmagát magyarnak vallásával, illetve magyar köztisztviselők betelepülésével magyarázható. A Máramarosi és Ugocsai területeken a növekedéshez hozzájárult a magasabb népszaporulat is.

Ha települési bontásban vizsgáljuk meg a magyarok számának változását az adott időszakban, akkor azt látjuk, hogy a terület nagy részén növekedett a magyarok száma, csupán 18 településen csökkent, összesen 482 fővel. Ez a csökkenés eltörpül a 117 495 fős gyarapodás mellett, mely 394 településen ment végbe, ami így összességében 117 013 fős növekedés (4. ábra).

4. ábra. A magyarok számának változása településenként 1930–1941 között

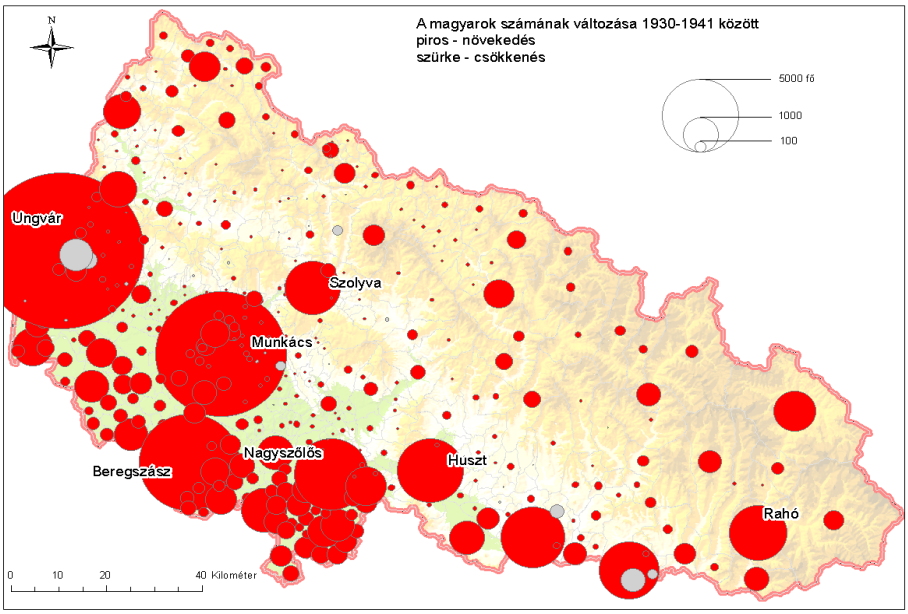

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 1996 alapján)

A legnagyobb számban a nagyobb városok magyarságának a száma nőtt meg, mivel a magyar statisztikában a beszélt nyelv alapján a magyar ajkú zsidóság újra magyarként lett összeírva. Ez főként Ungváron, Munkácson és Beregszászban mutatott aránytalanul nagy növekedést. Az ezer főnél nagyobb növekedés kivétel nélkül csak a városokra volt jellemző. De jelentősen nőtt a sík vidéki magyarok száma is, főként Ugocsában, ahol a magasabb népszaporulat és a bizonytalan etnikai identitású lakosság magyarként történő besorolása okozta a gyarapodást.

A vizsgált időszakban jelentős számú zsidó élt Kárpátalja területén. A pontos számuk meghatározásában több szempontot is figyelembe kell venni. A magyar statisztika a nemzetiség meghatározásához az anyanyelvet vette alapul, így a magyar vagy német anyanyelvű zsidók ennek megfelelően magyarként vagy németként lettek elkönyvelve. Ugyanakkor rendelkezésünkre állnak a népszámlálások vallási adatai, mely alapján az izraelita vallású hívek száma alapján meghatározhatjuk a zsidó lakosság számát. Azonban így sem kapunk pontos képet számukról, mivel az asszimiláció következtében sok izraelita vallású ugyanolyan magyarnak tekintette magát, mint a római katolikus, görögkatolikus vagy a református magyarok. Jól szemléltetik a számbeli különbséget a csehszlovák érában végzett népszámlálások adatai, melyek folyamán rákérdeztek az anyanyelvre és önbevallás alapján a nemzetiségre is (5. ábra).

5. ábra. Az izraelita vallású és zsidó nemzetiségű lakosság száma Kárpátalján az 1921-es és 1930-as népszámlálási adatok alapján

(Forrás: Kocsis Károly 2001 és Központi Statisztikai Hivatal 2000 alapján)

A nemzeti identitás formálódásához több tényező is hozzájárul (anyanyelv, beszélt, nyelv, lakóhely, vallási hovatartozás stb.). A zsidó identitás legfontosabb alapja a vallás, ezért a továbbiakban a rendelkezésünkre álló vallási adatok alapján, az izraelita vallásúak számának vizsgálatával igyekszünk meghatározni a zsidó lakosság számváltozásának jellegzetességeit.

1921-ben Kárpátalján 93 795 izraelita vallású ember élt. Kárpátalja akkor létező 490 települése közül 476-ban képviseltették magukat, habár a

legnagyobb számú közösségeik a megye városaiban voltak. A legnagyobb számú izraelita közösség Munkácson élt, itt számuk 10 012 volt, ezzel a város legnagyobb hitgyülekezetét alkották, a város 20 865 számú lakosságának közel a felét, 48%-át (6. ábra). Ezzel Munkács a legnagyobb arányú izraelita vallású közösséggel rendelkező település volt Kárpátalján. Jelentős számú izraelita lakossággal rendelkezett a megye többi városa, Ungvár (6 294), Beregszász (4 592), Huszt (3 391), Nagyszőlős (2 913) is.

Kárpátalja lakosságának 15,3%-a volt az izraelita vallás követője 1921-ben. A települések lakosságán belüli arányuk a legmagasabb Munkácson volt (48%), de magas volt az arányuk Faluszlatinán (45,2%), Tiszaújlakon (37,6%), Alsóvereckén (37%), Nagybereznán (36,8%), a ma Munkácshoz tartozó Oroszvégen (36,4%), Beregkövesden (36,2%), Ilosván (34,3%), Beregszászban (33,2%), Nagyszőlősön (31,5%), Gázlón (30,8%), Majdánkán (30,6%) és Ungváron (30,6%) is.

A következő összeírást 1930-ban végezték el a vidéken. Ekkorára Kárpátalja lakosságának száma elérte a 734 249 főt, ami 121 807 fős növekedést jelent. Növekedett az izraelita vallású lakosság száma is, 9 524 fővel, így számuk elérte a 103 319-et. A terület 231 településén, főként a városokban (Munkács, Huszt, Beregszász, Ungvár, Nagyszőlős) növekedett a számuk, összesen 12 764 fővel, míg más településeken csökkenés következett be, főként a falvakban, 232 településen, összesen 3 240 fővel (7. ábra).

6. ábra. Az izraelita vallásúak száma 1921-ben

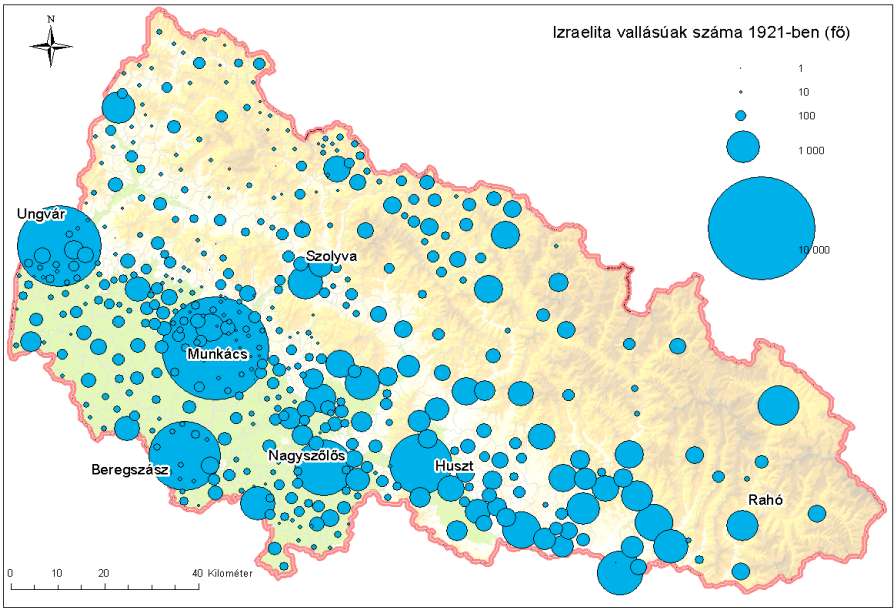

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 2000 alapján)

7. ábra. Az izraelita vallású lakosság számának változása 1921–1930 között

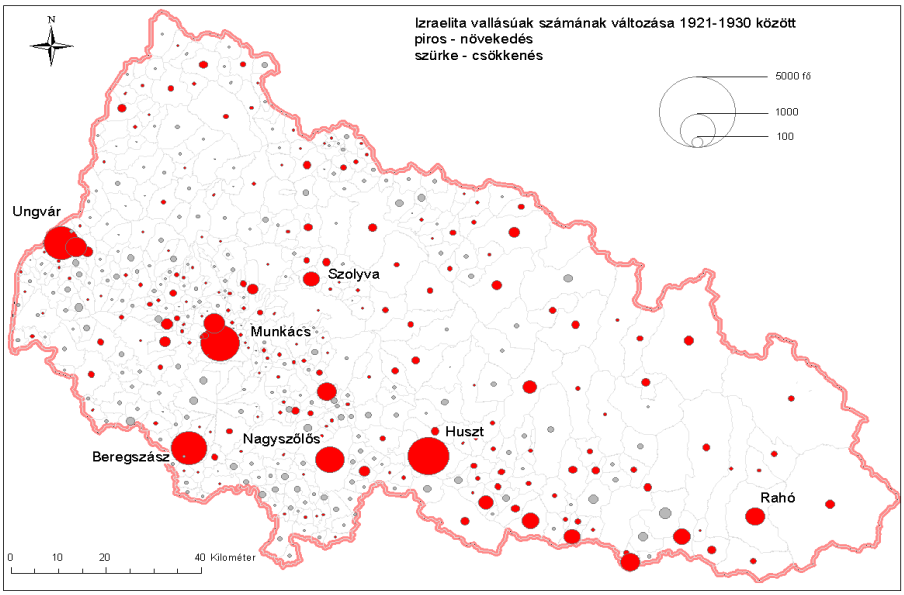

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 2000 alapján)

A legnépesebb izraelita közösségek továbbra is Munkácson (11 313), Ungváron (7 357), Beregszászban (5 680), Huszton (4 821) és Nagyszőlősön (3 619) éltek. A kisebb természetes szaporulatnak és a csehszlovák betelepülőknek köszönhetően az arányuk a települések többségében csökkent, így Munkácson 48%-ról 43,3%-ra, Ungváron 30,6-ról 27,8%-ra. Beregszászban 33,2%-ról 29,9%-ra, Huszton 28,6%-ról 27%-ra. Voltak olyan városok is, ahol a számuk növekedése mellett az arányukat is növelni tudták a lakosság számán belül, így Nagyszőlősön, Huszton vagy Ilosván több min 1%-kal nőtt az izraelita vallású lakosság aránya a település népességszámán belül.

Az 1941-es népszámlálási adatok alapján az izraeliták száma tovább növekedett, és elérte a 115 999 főt (8. ábra). A megye lakosságán belüli arányuk azonban csökkent és 14% alá esett, 13,8% volt. Számuk 255 településen nőtt, összesen 18 129 fővel, míg 203 településen csökkent 5 449 fővel, ami összességében 12 680 fős növekedést jelentett. A legnagyobb közösségeik Munkácson (13 488), Ungváron (9 576), Huszton (6 023), Beregszászban (5 856) és Nagyszőlősön (4 264) voltak (8. ábra). A legnagyobb arányú izraelita lakossággal Munkács (43%), Ilosva (36%), Nagyszőlős (32%), Beregszász (30%) és Ungvár (27%) városok rendelkeztek, habár akadtak olyan falvak, ahol arányuk ennél magasabb volt.

8. ábra. Az izraelita vallásúak száma 1941-ben

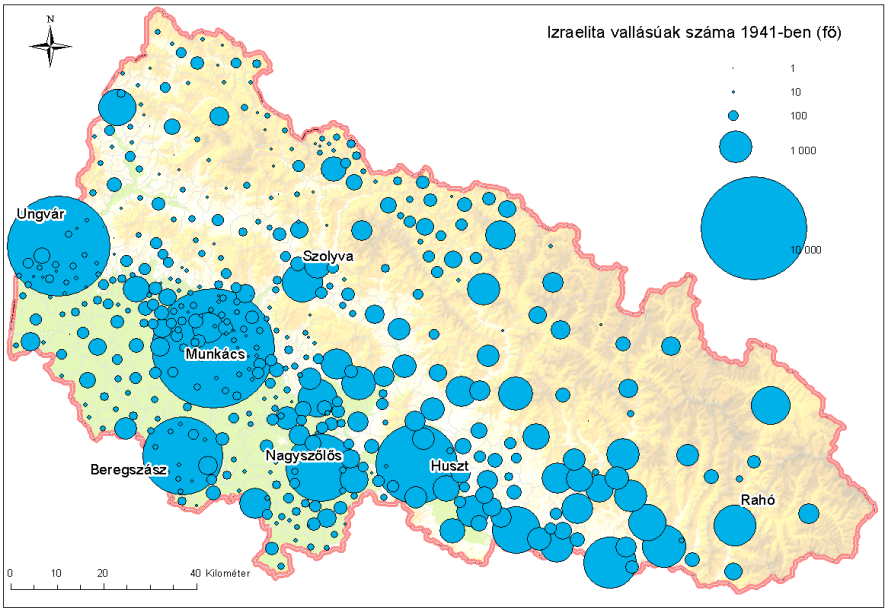

(Forrás: Saját szerkesztés, Központi Statisztikai Hivatal 2000 alapján)

A II. világháború Kárpátalja területét is érintette és jelentősen hatott a népesség számának alakulására. Így a lakosság száma a területen 1941 és 1946 között 853 949-ről 758 700-ra csökkent, ami több mint 95 000 fős népesség-csökkenést jelentett. Ennek számos oka volt. 1941-ben Máramaros területén minden olyan (zsidó) személyt begyűjtöttek, aki magyar állampolgárságát nem tudta igazolni, főként a Galicíából, Bukovinából és Lengyelországból beszivárgott embereket. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság 1941. augusztus 22-én kelt jelentése szerint a deportálások során mintegy 17 ezer személy kitelepítésére került sor, akik közül 13 ezret Kárpátaljáról gyűjtöttek össze (Tóth, 2008).

1944. március 19-ét követően a német megszállás után további deportálások következtek, amikor is a magyar anyanyelvű és a sík vidéki zsidóságot is elhurcolták a területről (Tóth, 2008). Kárpátalja területe az I. zónához tartozott, a területre német katonai parancsnokságokat helyeztek ki: Ungvárra, Munkácsra, Beregszászba, Nagyszőlősre, Husztra és Máramarosszigetre. A főhadiszállás Munkácson volt, ahol kétszáz válogatott Sonderkommando-katona tartózkodott. 1944. május 14. és június 6-a között további 84 874 zsidó lakost hurcoltak el a területről (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság, 2007).

A szovjet csapatok elől 1944-ben 5 104 fő menekült el Magyarországra (Kocsis, 2001). A bevonuló szovjet csapatok 1944 őszén több mint 30 000 főt hurcoltak el a 18 és 50 év közötti életkorú férfiak közül „málenykij robotra", és csak évek múltán térhettek vissza a szerencsésebbek a szülőföldjükre, ugyanis sokan belehaltak az embertelen körülményekbe (Molnár D., 2012). Egyes források a kényszermunka áldozatainak számát 4 953-ra teszik, mások jóval nagyobb számot emlegetnek. Így, 1945 júliusára a magyar településekről 30 000 fő tartózkodott ismeretlen helyen (Kocsis, 2001). A szovjetek előrenyomulásának hatására jelentős számú német kisebbség is elhagyta a területet, akik itt maradtak, azokra szintén a szovjethatalom megtorlásai vártak.

Helyettük ukránok és oroszok ezreit költöztették be a korábban döntően magyarlakta városokba. Ezzel magyarázható Ungvár és Munkács népességszám növekedése is. Azonban a megye nagyobb részén a lakosság száma csökkent.

A XX. század folyamán számos változás ment végbe Kárpátalja etnikai arculatában, ám azt biztosan kijelenthetjük, hogy a legdrasztikusabb változások a II. világháború évei alatt zajlottak le, mely folyamán a zsidóság és a németek szinte teljesen eltűntek a vidék etnikai palettájáról, míg a magyarokat ért szovjet atrocitások következtében beindult népességszámcsökkenés a magyar lakosság máig tartó folyamatos csökkenését eredményezte.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A II. világháború krónikája (1999). Magyar Könyvklub. Budapest.
- Botlik József (2005). Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. IMI PRINT KFT. Nyíregyháza.
- Brenzovics László (2009). Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 75–107. Pécs–Budapest: Dialog Campus Kiadó.
- Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (2007). Death trains in 1944, the Kassa list. A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság hon-

lapja. http://www.degob.hu/english/tables/kassa.html. [Letöltés ideje: 2015. január 15.]

- Kartográfia (ДНВП «КАРТОГРАФІЯ») (2007). Закарпатська область (1:250 000). Політико-адміністративна карта. Офіційне видання. Державна Служба Геодезії, Картографії та Кадастру. Державне Науково-Виробниче Підприємство «КАРТОГРАФІЯ». Київ.
- Kocsis Károly (1999). Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben // Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Kárpátalja–Níregyháza.
- Kocsis Károly (2001). Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbség Kutató Intézet. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (1996). Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). – KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2000). Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). – KSH, Budapest.
- Molnár József–Molnár D. István (2005). Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.
- Molnár D. Erzsébet (2012). A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. „Így maradok meg hírvivőnek…" In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. PoliPrint. Ungvár. 132–144.
- Vehes et al. (Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapec Jurij, Oficinszkij Román,Tokar Marian, Fedinec Csilla, Csernicskó István (2011). Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Studia Regionalistica. Hoverla Kiadó.
- Tóth Gábor (2008). „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó" Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Műhelytanulmány 32. Budapest. http://www.eokik.hu. [Letöltés ideje: 2015. január 15.]
- Zentai, L. (szerk.) (2003). A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Talma Kiadó, Pécs.

DR. ISTVÁN MOLNÁR D.
(Lecturer of the Department of Geography
of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute)

NUMERICAL CHANGE OF THE HUNGARIAN AND THE JEWISH POPULATION IN TRANSCARPATHIA BETWEEN 1921 AND 1944.

(abstract)

In the first half of the twentieth century significant changes have taken place in numerical, religious and ethnic composition of inhabitants of Transcarpathia. These processes largely affected the Hungarian and Jewish population of the region, too.

Numerous studies dealing with the Transcarpathian Hungarians and Jewish have been published, but most of them are limited to the description of the national structure and their changes over the time, while the spatial changes in the resettlement of Hungarians are not analyzed in details. Accordingly, the published maps can be interpreted only as reports of ethnic composition for a specific date. The aim is to describe and illustrate spatial changes in the resettlement of the Hungarian population of the region in the first half of the twentieth century by maps.

Togyeriska Erika*

A kárpátaljai holokauszt. Beregszász zsidóságának sorsa

Kárpátalja története sajátos, hisz ez a terület rövid idő alatt több állam kötelékébe is tartozott, s azok jelentősen befolyásolták a történelmét. A kárpátaljai holokauszt is sajátos, hisz a kárpátaljai zsidóság az első deportálási zónába tartozott, s a deportálások gyors lebonyolítása következtében a többség Auschwitzban pusztult el. Nagyon kevesen tértek vissza, és még kevesebben maradtak Kárpátalján, ahol egykor a társadalom fontos tagjai voltak, orvosok, ügyvédek, kereskedők, gyógyszerészek, borászok stb.

A holokauszt nem más, mint nemzeti szocialista ideológia alapján, iparszerűen megszervezett népirtás. A nácik és szövetségeseik 1945-ig 11 millió embert pusztítottak el koncentrációs táborokban, szervezett tömeggyilkosságok, pogromok során. Hatmillió zsidó – köztük másfél millió gyermek esett a terror áldozatául. 1941 nyara – amikor a németek megtámadták a Szovjetuniót – és 1945 májusa, az európai háború vége közötti időszakban a náci Németország és cinkosai minden egyes zsidót ki akartak irtani. A németek rasszista és antiszemita ideológiája szerint a zsidók egy alsóbbrendű faj, amely veszélyezteti az emberiséget, és ezért annak nem szabad léteznie.

A zsidók diszkriminációja 1933 januárjában, Hitler hatalomra kerülésével kezdődött meg; ezért sok történész ezt az időpontot tekinti a holokauszt-korszak kezdetének.

A hitleri uralomnak nemcsak a zsidók voltak az áldozatai, de ők voltak az egyetlen csoport, akiket a nácik teljes egészében el akartak pusztítani. A németek sokféle módszert használtak a zsidók meggyilkolására, végül speciális koncentrációs táborokat építettek, amelyek a zsidók kiírtásának központjai voltak.

A legnagyobb és legismertebb koncentrációs tábor Auschwitz-Birkenau volt, amit a megszállt Lengyelországban hoztak létre (1–2. ábra). A zsidókat egész Európából – Lengyelország, Németország, Csehszlovákia, Magyarország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium, Görögország, Norvégia és más országokból – hurcolták oda, hogy ott meggyilkolják őket. Auschwitz koncentrációs és egyben haláltábor is volt. Európából az oda deportált zsidók és az ott meggyilkoltak nagy száma, illetve a megsemmisítés ipari jellege miatt vált a holokauszt elsődleges szimbólumává.

---

* Togyeriska Erika, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója, holokauszt-kutató.

1–2. ábra. A volt koncentrációs tábor alaprajza KL Auschwitz II. – Birkenau (Brzezinka)

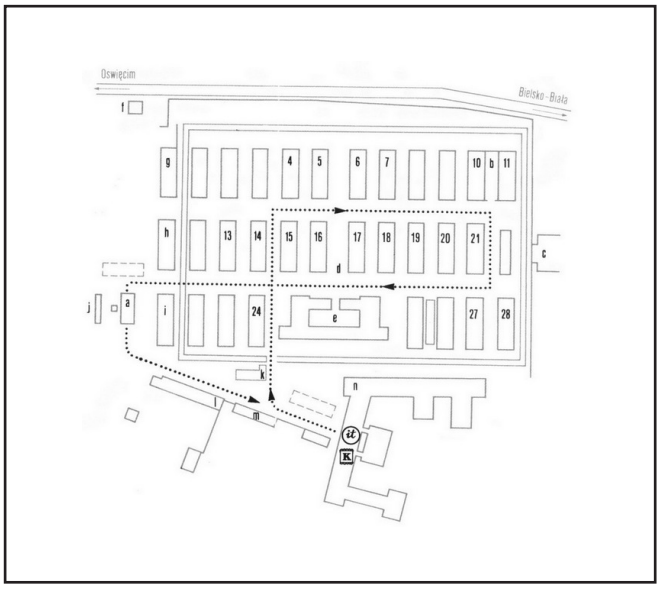

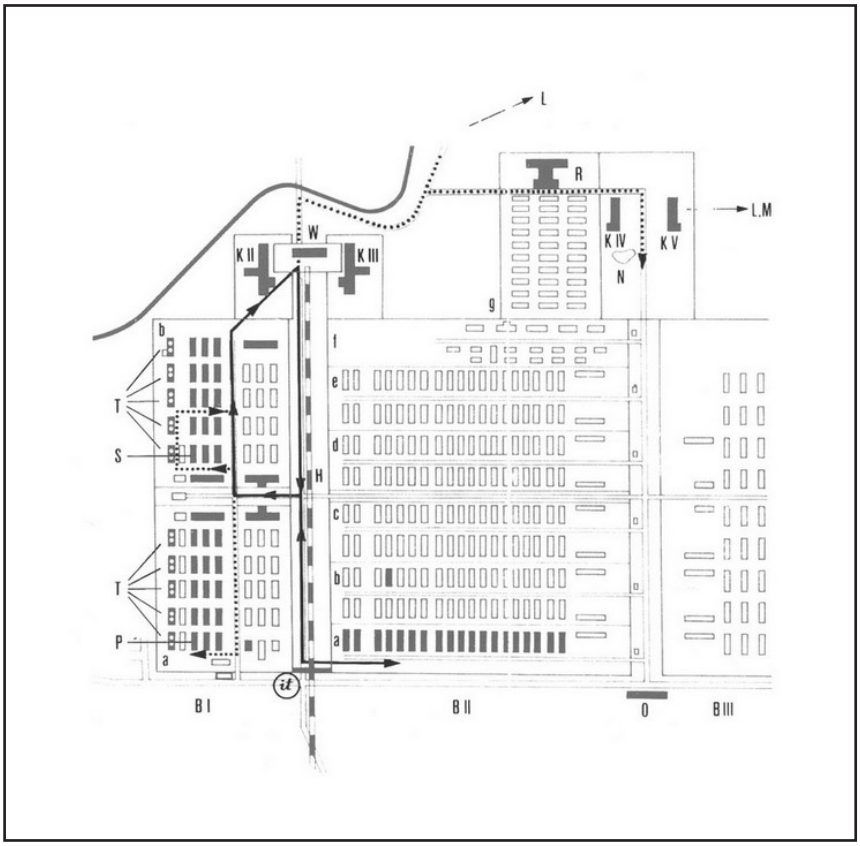

It Információ, a fő SS őrház – „Halálkapu"
B Ia Nők tábora
B Ib Kezdetben a férfiak tábora,1943-tól a nőké
B IIa Karantén
B IIb „Családi tábor" a Terezínből érkezett zsidóknak
B IIc A magyarországi zsidók tábora
B IId Férfiak tábora
B IIe Cigányok tábora
B IIf Rabok kórháza
B IIg A halott áldozatoktól elvett tulajdonok gyűjtőhelye – „Kanada"
B III Tábor részleg III (építés alatt) – „Mexikó"
H Kirakodó rámpa
K II-V A krematórium és a gázkamrák megmaradt részei
L Vermek és máglyák, ahol a holttesteket égették
M Szovjet hadifoglyok tömegsírja
N A tó, ahova a hamvakat szórták
O Parancsnoki iroda
P 25-ös blokk („halál blokk")
R Fürdő („szauna")
S Büntető részleg
T Latrinák
W A fasizmus áldozatainak nemzetközi emlékműve
→ A látogatás fő útvonala
⇢ A látogatás további útvonala
▬ Az eredeti állapotukban megőrzött tábori barakkok

A második világháború különösen a zsidók számára hozott igen sok szenvedést. Németországban a zsidógyűlöletéről ismert Adolf Hitler és a nemzetiszocialista párt jutott hatalomra, amely célkitűzései között a zsidóság teljes megsemmisítését célozta meg. Míg a német befolyás alatt álló nyugat-európai területek zsidósága közvetlen életveszélyben volt, addig a magyarországiak 1944. március 19-ig, a német megszállásig viszonylag biztonságban érezték magukat. 1939 szeptemberében több mint 100 000 lengyel menekültet – köztük mintegy 10 000 zsidót – fogadott be Magyarország, ezzel Európában példát mutatott a menekültkérdés humánus kezelésére.

Beregszász zsidósága

Kivonat a Beregszász és környéke Jizkor-könyvéből (kézirat)

Beregszász városa az első világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. 1919-ben a várost Kárpátalja részeként a monarchia felosztása folyamán a megalakult Csehszlovák Köztársasághoz csatolták. 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz, majd 1945-ben, Kárpátalja többi részével együtt szovjet-orosz uralom alá került.

A beregszászi közigazgatási járás többsége magyar és ukrán nemzetiségű volt, a zsidó kisebbség 20 000 lelket számlált. Szellemi központjukat a beregszászi hitközség és annak intézményei képezték (3–4. ábra). E hitközség tagjainak száma kb 8 000 volt.

A helyi zsidó közösség betelepülésének kezdete a XVII. századig nyúlik vissza, az 1735-ből származó okmányok szerint a város zsidósága akkor még nem haladta meg a 100 főt. A szervezett hitközségi élet csak a XVIII. század második felében indult meg. A hitközség első rabbijaként reb Jicchák Rochlitzot említi a krónika, majd 1861-ben Avraham Jehuda Lájb Schwarz (Schwarz Ignátz) Chatam Szofér tanítványa foglalta el a rabbiszéket, aki a nyugati ortodoxia szellemében hirdette az igét, ami vitára vezetett hívei és a haszid irányzatot követő kisebbség között, az 1880-as évek elején e miatt lemondott a rabbiszékről. 1887-től (J. Halevy szerint

1883-tól) Slomo Schreiber (Schreiber Salamon) tölti be a rabbiszéket 1928-ig. Ez a fél évszázad nevezhető a közép-európai zsidóság legkimagaslóbb korszakának. A hitközség elnöke: Vári Sándor téglagyáros; alelnökei: ifj. Kroh József földbirtokos és Klein Sámuel nyomdatulajdonos; főjegyzője: Grünbaum Mór volt.

3. ábra. A zsinagóga épülete Beregszászban

4. ábra. A rituális fürdő épülete Beregszászban

Az Osztrák–Magyar Monarchia törvényhozó szervei 1867-ben megszavazták a zsidó hitfelekezet tagjainak egyenjogúsításáról szóló törvényt, mely érvénytelenítette a zsidó polgárok gazdasági, társadalmi és személyi joga-

ikat korlátozó törvényeket. Ez által a zsidóság aránylag rövid idő alatt gazdasági és kulturális téren is jelentős tényezővé vált, valamint helyet kaptak a törvényhozási és közigazgatási területen is. Beregszászban a város és a járás gazdasági és politikai életében is jelentős szerepet vállaltak. A kereskedők és szabadfoglalkozásúak többsége zsidó volt, számos gyárüzemet alapítottak, földbirtokot és szőlőt vásároltak. A Csehszlovák Köztársaság idejében az alpolgármesteri, a városi és a járási főmérnöki hivatalt éveken keresztül zsidó töltötte be, két törvényszéki bíró is zsidó volt, s ehhez a közösséghez tartozott a pénzügyi és nagyipari vállalatok vezetőinek jelentős hányada is. Schreiber rabbi 1928-ban elhunyt, s vejét, Hirsch Slomo rabbit választotta meg a hitközség.

Az alábbi szócikk található Beregszászról az 1929-es magyar zsidó lexikonban:

„Beregszász (Beregšaš, Cs.-Szl., Ruszinszkó), 18.000 lak. A zsidó hitközség 1 200 családban, 5 000 lelket számlál, 750 adófizetővel. A város zsidóságának kereskedelmi, gazdagági és kulturális tevékenysége már rég túlnőtte a helyi kereteket és intenzív munkájuk által úgy a város, mint a környék lakosságának megélhetését erősen elősegítik. Gazdasági téren a messze híres bortermelés fokozásában a zsidó termelők és kereskedők első helyen állnak. A Schwartz, Hartman családok már hosszú évtizedek óta a világkereskedelembe kapcsolták a B.-i borpiacot. Ipari téren a zsidók által alapított Vári, Kont, Winkler-téglagyárak B. és környéke ipari munkásságának adnak állandó kenyeret. A városban lévő hat bank közül négy bank zsidó igazgató vezetése alatt áll. A bankok között a kisembereket segítő Zsidó Hitelszövetkezet (Joint igazgatója Reisman Simon. A kereskedők, akik a lakosság legnagyobb részét látják el árukkal, kulturális téren is szépen működnek. Az 1927-ik évben László Andor bankigazgató elnöksége alatt felépítették a kereskedők székházát és annak keretében színházi és mozielőadások számára is helyet adtak B. lakosságának. A közhivatalokban igen sok zsidó vezető tisztviselő van, akik működésükkel az összlakosság megelégedését érdemlik ki. Földes Ervin és Ellovics József mint táblabírák működnek a törvényszéken. Kasztor Sándor évtizedek óta jegyzője B.-nak, Fehér Emil az állami építészeti, Méhes Samu a városi főmérnök. Vincze Hugó több évig volt a város kormánybiztosa. Ruszinszkó tartományi gyűlésébe legutóbb Kroó Sándort, mint a zsidópártnak vezetőjét választották be. A közéletben jelentékeny szerepet töltenek be: Hartman Fülöp, Weisz Sali és Fischli, Katz Jakab, Hausman Áron, Hamburg Salamon, Hartman Ferenc, Izrael Dávid, Schönfeld Hermann, Fränkel Jónás, Mandel Emil, Brummer Nándor, Kertész Ede és Mór és ezek családjai. Kulturális és szo-

ciális téren a város nagyszámú zsidó intelligenciája állandóan hatalmas munkát fejt ki. Az irodalom és művészetpártoló egyesület elnöke Klein Jenő és úgy ennek, mint a színpártoló, valamint a többi kulturális egyesületek tagjainak nagyobb százaléka a zsidóság köréből kerül ki. A hitközség által alapított Chevra Kadisa elnöke Schwartz Salamon. A B.-i zsidó temetőt 1927. megnagyobbította és tervbe vette a csatornázását. A B.-i rabbinátus által alapított Talmud Tóra intézet, amelynek vezetői Schwartz Jenő és Mermelstein Hillel, a vallási oktatás terén fejt ki eredményes működést. A B.-i izraelita Nőegyletet nagy szeretettel és megértéssel vezetik: özv. Weisz Ignátzné és Kertész Mórné elnöknők. Az Izraelita Leányegylet kulturális és jótékony céllal foglalkozó egyesület első elnöknője: Braun Amália orvos volt, mostani vezetője pedig Mandel Jenőné (Klein Aranka). A hitközség egy négyosztályú elemi népiskolát és két vallásoktatási iskolát tart fenn. Az elemi iskola Oppman Kálmán és Berkovits Mayer igazgatósága alatt áll és az iskola működése iránt az országos iskolai referátus többször elismerését fejezte ki. A Hirsch Sámuel rabbi által vezetett jesivának 100 növendéke, a Talmud Tóra iskolának 160 állandó növendéke van. A városban négy rendes és öt mellék imaház van. A hitközség évi költségvetése mintegy 700 000 ?. korona; filantropikus és szociális célokra ebből 80 000 ?. koronát áldoznak évente. Külön egyesület gondoskodik a B.-i városi közkórház zsidó betegeinek rituális élelmezéséről. Ez az egyesület Ösztreicher Ignátz és Friedman Áron vezetése alatt áll."

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt visszacsatolta Magyarországhoz. Később, Szlovákia „függetlenné" válása és a cseh országrészektől való elszakadása után (1939. március 14.) Magyarország birtokába vette Kárpátalja egyéb, túlnyomóan ruszin lakosságú területét is.

Kárpátalja visszatérése egybeesett a zsidóellenes törvénykezés megindulásával. A zsidótörvények szelleme és célja a zsidó polgárok megalázása, gazdasági tevékenységük visszaszorítása volt. Katonai szolgálat helyett munkaszolgálatra kötelezték őket. Az egymást követő megszorító intézkedések nem törték meg a zsidóságot, összetartással és sorsközösség vállalásával próbáltak megmaradni.

Az első zsidótörvény 1938-ban 20%-ban maximálta az értelmiségi pályákon a zsidók részvételét. Az 1939-es második zsidótörvény már faji alapokra helyezte a zsidóság fogalmát, és a foglalkoztatott zsidók arányszámát 6%-ban határozta meg. Az 1941-es harmadik zsidótörvény megtiltotta a zsidók és nem zsidók házasodását, illetve a házasságon kívüli nemi

kapcsolatát. Az új törvény zsidónak nyilvánított mindenkit, aki legalább két izraelita nagyszülővel rendelkezett és aki a zsidó hitfelekezthez tartozott. 1941-ben letartóztatták azokat, akik nem tudták igazolni magyar honosságukat, közülük mintegy 250 főt Lengyelországba szállítottak, s átadták a németeknek, akik Kamenyec Podolszkban halomra lőtték mindnyájukat.

A holokauszt magyarországi nyitányának tekinthető 1941 augusztusában a Galíciába (Kamenyec Podolszkba) irányuló deportálás, amelynek során 16–18 000 ún. rendezetlen állampolgárságú zsidót szállítottak ki az országból. Ezeket az embereket 1941. augusztus 27–28-án a fasizálódott ukrán rendőrség és a németek lemészárolták.

1942-ben születtek meg a recepció eltörlését és a mezőgazdasági ingatlanok elvételét elrendelő törvények. 1942-ben a férfiak többségét munkaszolgálat ürügyével mozgósították, s Ukrajnába vezényelték kényszermunkára, ahol a németek részére erődítményeket kellett építeniük.

A régió zsidó népessége zömében kisiparos, kiskereskedő rétegekből állt, amely már a visszacsatolás következtében is nagy veszteségeket szenvedett: a magyar hatóságok a megbízhatatlannak tekintett zsidó alkalmazottakat elbocsátották és érvénytelenítették a zsidó iparengedélyeket. 1942–43 telén ezrével hullottak el a zsidó munkaszolgálatosok fagyhalál következtében, s köztük több száz beregszászi volt. Azok közül, akik nem vonultak vissza a magyar hadsereggel a Dontól, sokan orosz fogságba estek, százával haltak éhen a fogolytáborokban. A visszatértek közül többen Izraelbe menekültek.

Az évek során egyre nőtt azon zsidó személyek száma, akiket ingatlanaik, üzleteik átengedésére, lakásuk elhagyására, illetve vagyonuk beszolgáltatására köteleztek. Például Beregszászon 1943 január és május között 1136 személy volt köteles beszolgáltatni családi vagyonát.

1944 elején öregeken, nőkön és gyerekeken kívül alig maradtak a beregszászi zsidó hitközségek tagjai közül, mégis reménykedtek, hogy felszabadulnak a rémuralom alól.

A magyar zsidóság történetének legtragikusabb korszaka az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállással vette kezdetét. Adolf Eichmann vezetésével SS-különítmény érkezett Budapestre, amelynek irányításával, a korabeli magyar közigazgatás és karhatalom közreműködésével, rövid idő alatt 437 ezer embert deportáltak Auschwitz-Birkenauba, ahol legtöbbjüket elpusztították.

1944. március 19-én a német hadsereg megszállta Magyarországot, s ezzel a vidéki zsidóság sorsa megpecsételődött. Alig 10 nappal később a Gestapo bevonult Beregszászba is, és utasították a hitközségek vezető-

it egymillió pengő beszolgáltatására 24 óra alatt. Pészah előtti szombaton kinevezték a zsidó tanácsot, s személyi szabadságkorlátozási rendeleteket vezettek be. Este 6-tól reggel 6-ig kijárási tilalom volt, tilos volt számukra a város elhagyása, elkobozták járműveiket és rádióikat. Elrendelték a zsidó lakosság összeírását és a sárga csillag viselésére kötelezték őket.

Az északkelet-magyarországi zsidóság összegyűjtése 1944. április 16-án kezdődött meg. Az összegyűjtés után a zsidókat a legközelebbi táborokba hajtották, rendszerint a nagyobb városok – Munkács, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső – téglagyáraiba.

6. ábra. Kaszab Judit festőnő alkotása

Ha közelebbről megnézzük, a hegységnek tűnő ábra az utolsó útjukra vonuló üldözöttek serege, az égő ház az egykori monumentális templom jelenése lehet. Pusztul, mint a város és környékének zsidósága (6. ábra). Kaszab Judit 1938-ban érettségizett a Beregszászi Állami Főgimnáziumban. 1944-ben származása miatt elhurcolták, de túlélte a német

koncentrációs táborok borzalmait. A háború után először Ausztriában, majd Londonban telepedett le, ahol rövidesen felfigyeltek kiváló portréfestő tehetségére. Az angol királyi ház udvari festője lett, elkészítette az uralkodó ház szinte valamennyi tagjának portréját. Később Ausztráliába telepedett át férjével, ott folytatta művészi pályafutását.

Pészah utolsó napján Beregszász és vidéke zsidóságát, mintegy 11 000 főt a város két téglagyárába terelték, a Kont- és a Vály-téglagyárakban (7. ábra), valamint az úgynevezett Weisz-gazdaság helyiségeiben létesített gettóban zsúfolták össze víz és a legminimálisabb higiéniai követelmények hiányában, a zsidótanács felelőssége és a Gestapo parancsnoksága alatt fogva tartották őket.

7. ábra. A beregszászi Vály téglagyár épülete

Az összegyűjtött zsidókat május 16–29. között négy transzportban deportálták. Munkácson 13 ezer, Ungváron 18 ezer, Nagyszőlősön 12–14 ezer, Huszton 11 ezer zsidót zártak gettókba.

A kárpátaljai zsidóság az I. deportálási zónába tartozott, elszállításuk május 15-én kezdődött. A deportálások gyors lebonyolítása következtében a többség Auschwitzban pusztult el, az I. és II. zóna zsidósága ugyanis kimaradt azokból a későbbi mentési akciókból, amelyek a vidéki zsidóság kisebb csoportjainak megmenekülését eredményezték.

Richter Gyulával beregszászi holokauszt-túlélővel készült interjú részlete

– Mesélne a családjáról? Mivel foglalkoztak a szülei, mi történt velük?

– Igen, beszélgethetünk. Egyke voltam. Szüleim delicates üzletet vezettek, ott, ahol most a református könyvesbolt van. Az épület a református egyházé volt. Mi csak béreltük a református egyháztól. Mi, beregszászi zsidók úgy tudtuk, hogy Kecskemétre fognak minket vinni gyümölcsöt szedni. De amikor már a vagonban voltunk, amikor vittek minket a vagonban, akkor egy idős bácsi – most nem jut eszembe a neve –, mikor kinéz az ablakon és látta, hogy nem a híd felé megyünk, akkor már bent a vagonban tudtuk meg, hogy Szlovákia felé visznek és valahová Németországba, nem tudtuk, hogy hová visznek minket.

Richter Gyula, beregszászi holokauszt-túlélő

Auschwitzról egyáltalán nem hallottunk semmit. Nem tudtuk, hogy ilyesmi létezik. Sőt, mikor megérkeztünk és kivagoníroztak minket és azokat a lengyel zsidókat, azok a régi heftlingeket használták fel arra, hogy szétválasszák a nőket, férfiakat, időseket, munkaképeseket. Mikor azt mondták, hogy „jungbau árbájteingén", nem mondták azt, hogy tulajdonképpen mi van, csak azt mondták, hogy jiddis csöndesen, mert az SS-ek álltak oldalt. De ezt a szétválasztást magukkal a foglyokkal végeztették. Heftlingeknek nevezték őket. Csodálkoztunk. Csíkos ruhában voltak, stb. Utána, a fürdés után beszéltek a gázkamráról, de nem is hittük el.

– Hány éves tetszett lenni, ez 1944 áprilisa–májusa volt?

– ’44 áprilisában, húsvétkor (pészahkor) szedtek össze minket. A gettó a téglagyárban volt. A Vári-téglagyárban volt a gettó. Beregszászban volt, csak Vári volt a tulajdonosa. Három téglagyár volt Beregszászban. Mind a háromnak zsidó tulajdonosa volt. Volt a Vári-téglagyár, a Winkler-téglagyár és a Kont-téglagyár. De annak, már nincsen nyoma.

Május 14-én elkülönítették az öregeket, anyákat és gyermekeket a munkaképes fiataloktól, majd marhavagonokba zsúfolva szállították őket Auschwitzba.

A beregszászi gettóból deportált zsidók száma 1944 májusában

Deportálás dátuma	Deportáltak száma
1944. május 16.	3 818
1944. május 18.	3 569
1944. május 24.	2 602
1944. május 29.	860
Összesen	10 849

A vagonok indulásával befejeződött a város zsidótlanítása. Az így Auschwitzba szállított beregszászi zsidóság sorsa azonos lett a vészkorszak több millió áldozatáéval, így pusztult el az egykor virágzó beregszászi zsidó hitközség 90 százaléka.

Kárpátalja nemzetiségi viszonyai 1910–1989 között

Város	Év	Lakos (Fő)	Magyar	Zsidó	Zsidó %-ban
Ungvár	1910	21.630	15.864	–	–
	1930	35.628	5.839	6.614	18,6
	1989	116.101	81.054	–	–
Munkács	1910	23.406	13.880	–	–
	1930	34.267	6.227	10.251	30
	1989	83.308	6.713	–	–
Beregszász	1910	14.470	13.953	–	–
	1930	20.897	10.719	3.815	18,3
	1989	29.763	15.131	–	–

(Forrás: Kárpátalja Településeinek Vallási Adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.)[1]

[1] The work was funded by the International Visegrad Fund.

Kárpátalja zsidó lakossága 1880–1941 között

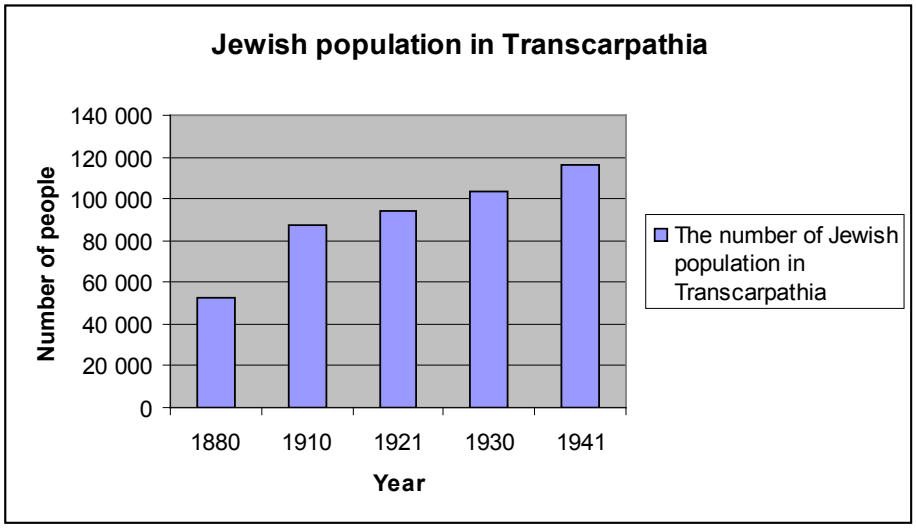

(Forrás: Kárpátalja Településeinek Vallási Adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000)[2]

Kárpátalja lakossága 1880–1941 között

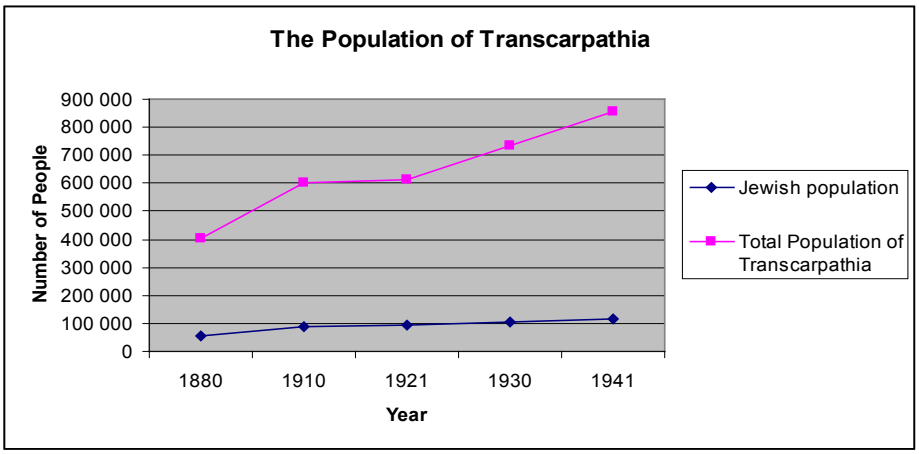

(Forrás: Kárpátalja Településeinek Vallási Adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000)[3]

[2] The work was funded by the International Visegrad Fund.

[3] The work was funded by the International Visegrad Fund.

Mi történt a holokauszt beregszászi túlélőivel?

Az 1944-ben elfogadott 6.163. számú belügyminiszteri rendelet értelmében, Beregszászban is gettókba gyűjtötték a zsidókat: az egyiket a Vári-téglagyárban, a másikat a Weisz-tanyán rendezték be. 1944. május 16. és 29. között négy transzportban deportálták őket, túlnyomórészt Auschwitzba, ahonnan sajnos nagyon kevesen kerültek vissza 1945-ben.

A háború után a zsidóközösség 1 000 főt meghaladó létszámmal tért vissza a Beregszászi járásba, ebből 350 fő aktív hitéletet, vallást gyakorolt.

Beregszász zsidósága napjainkban

A beregszászi magyar anyanyelvű zsidó közösség (Beregszászi Zsidó Hitközség) jelenleg kb. 50–80 főt számlál, így éltetve tovább a helyi zsidóság kultúráját, hagyományát és hitéletét.

A kis zsidó hitközösség minden szombaton, valamint számos vallásos ünnepen összejövetelt tart. Jelenleg a hitélet a Zrínyi utcai zsinagógában zajlik.

A Shalom Alapítvány jótékonysági tevékenységet végezve hozzájárul a közösség működéséhez. Folyamatban van a zsinagóga épületének teljes felújítása, valamint egy zsidó múzeum és látogatói központ megszervezése.

Híres beregszásziak:

— Rabbi Hugo GRYN (1930–1996): beregszászi származású londoni rabbi, híres tudósító;
— a Nobel-díjas Milton FRIEDMAN: szülei Jenő Saul and Sára Eszter (née LANDAU) FRIEDMAN: Beregszászban éltek mielőtt az USA-ba emigráltak;
— Julius REBEK (1944–): amerikai kémikus;
— Aranka SIEGEL (1930–): a holokauszt-túlélő, író;
— Dr. Bartholomew KUBAT, MD (Berl KLEIN, 1917–2003): holokauszt-túlélő, sebész;
— Piroska REICHART (1884–1943): író;
— Sándor JÁK (JAKUBOVITS): író, beregszászi születésű, megírta a *Beregszászi holokauszt* regényét;
— Judy CASAAB (Judit KASZAB, Bécsben született, 1920–): beregszászi lakos volt, festő;
— Dr. Ernő HARTMAN: elismert orvos;
— Dr. Amalia BRAUN: az első női orvos Kárpátalján és Beregszászban.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Bányai Viktória–Fedinec Csilla–Komoróczi Szonja Ráhel (szerk.): Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
- Benda Mária: Egyesületi és társadalmi élet Bereg megyében. Beregszászi Nyomda és Kiadóvállalat, Beregszász, 2003.
- S. Benedek András (szerk.): A Tisza bölcsője. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1996.
- Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. Poliprint, Ungvár, 2004.
- Deáky Zita–Csoma Zsigmond–Vörös Éva: „… és hol a vidék zsidósága? …”. Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről. Centrál-Európa Alapítványi Könyvek, Budapest, 1994.
- Deutsch Gábor: Képeslapok a múltból (életek, történetek, zsinagógák, képeslapok). Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft, Budapest, 2010.
- Isreal Gutman–Bella Gutman (eds.): The Auschwitz Album. The Story of a Transport. Yad Vashem, Jerusalem, 2002.
- Jakov Katz: Az előítélettől a tömeggyilkosságig. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Jehoshua Halevy: Berehovo–Beregszász zsidósága képekben. Berehovo-Beregszász Zsidóságánk Köre, Tel-Aviv–Netanya, 1989.
- Komoróczy Géza: Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
- Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.
- Louis Weber: A holokauszt krónikája. Park Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Matatias Carp: Holocaust Romániában 1940–1944. Tények és dokumentumok a romániai zsidóság pusztulásáról. Budapest, Primor Kiadó, 1993.
- Nagy Péter Tibor: Az 1929-es magyar zsidó lexikon adatbázisa. Szoci-

ológiai adatbázisok No. 1. WJLF, Budapest, 2013.

- Nathaniel Katzburg: Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943. Bábel Kiadó, Budapest, 2002.
- Paul Robert Magocsi: Jews in Transcarpathia. Padyak Publishers, Uzhgorod, 2005.
- Randolph L. Braham. A magyar holocaust. I–II. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

ERIKA TOGYERISKA
(Ph.D. student of the Doctoral School of History and Ethnography
of the University of Debrecen, Holocaust researcher)

THE HOLOCAUST IN TRANSCARPATHIA. THE FATE OF THE JEWS IN BEREGSZÁSZ

(abstract)

The history of Transcarpathian Jews differs a lot from those in Hungary. One of the most important reasons of that difference is the following: Transcarpathia belonged to different countries in the period of 1921-1945, and its history was under various effects.

In Transcarpathia we can talk about Jewish presence from the sixteenth century. In the second half of the eighteenth century their number increased, as larger groups of Jews arrived to the territory from the Polish-Lithuanian Commonwealth because of the pogroms and the three partitions of Poland.

While talking about the Jewish population of Transcarpathia we should mention that their history in the period of 1921-1945 was influenced by two countries, i.e. Hungary and Czechoslovakia. The Jews of Transcarpathia in the Czechoslovak period was better than those of Hungary. The demographic, social and economic status of the Jewish communities did not change significantly. Their number increased and in 1930 their rate was 14 percent of the population of Transcarpathia. They were partly dominant in the bigger towns, mainly in Mukachevo, where 43 percent of the population was Jewish and it remained the largest Jewish community in Transcarpathia and it was also the cultural and spiritual centre of Transcarpathia's Jewry. Under the Czechoslovak rule the Jews of Transcarpathia had opportunity to organise their own school system, too. These schools were supported by the local communities. They also had an opportunity to elect their own deputy to the Czechoslovak parliament. With the destruction of Czechoslovakia in

March 1939 and the annexation of the territory of Transcarpathia by Hungary the position of Jews became worse. Until the year of 1939 two Jewish Laws (1938, 1939) were passed in Hungary and the Jews of Transcarpathia became also subject to them, which meant restrictions on employment and on access to schools. The legal restrictions were gradually replaced by physical expulsion by the year of 1941 when approximately 20 000 Jews were deported to eastern Galicia, where over half of them were almost immediately killed by German SS units. During the next few years increased the number of those Jews who had to give up their business, leave their shops and even their homes. After the entrance of the German army to Hungary in 1944 the Jews of Transcarpathia were concentrated into ghettos in Mukachevo, Uzhhorod, Berehovo, Khust and Vynohradiv.

On April 16, 1944 had been stared the collection of the Jewish population of North-East Hungary. The concentrated Jews have been transported in four transports from 16 to 29th of May. In Mukachevo 13 000, in Berehovo 10 000 , in Vinohradiv 12-14 000 and in Khust 11 000 Jews were concentrated in the ghettos. Their deportation to Auschwitz started on May 15. Ghettoization was immediately followed by an inventory of the movable property and the sealing of the houses that had belonged to Jews. Most of them were deported to Auschwitz, where they were killed in the gas chambers. Only few of them could escape. At the end of World War II approximately 20 percent of the Transcarpathian Jewish population had survived. Some of them were hiding in Budapest during the last months, some of them fled to the Soviet Union. Some of them returned home, but only for a short period of time as they emigrated to Western Europe, to the USA, to Israel, or first opted for Czechoslovak citizenship and than moved on. For the present time only some small communities of Jews remained in Transcarpathia.

1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE. A KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT ÉS A „MÁLENYKIJ ROBOT” EMLÉKEI VIDÉKÜNKÖN

CÍMŰ TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁN BEMUTATOTT FŐISKOLAI HALLGATÓK DOBOGÓS HELYEZÉST ELÉRT PÁLYAMUNKÁI

2014. december 18.

Iván András*

Kárpátalja zsidó lakosainak gettósítása és deportálása

A második világháború egyben a holokauszt időszaka is, amely a zsidó lakosság mellett a magyar nemzet számára is tragikus eseménynek minősül, mivel az érintett zsidó lakosok nagy része magyar nemzetiségű volt. Magyarországon a zsidóellenes megnyilvánulások kezdetei az első világháborút lezáró béketárgyalásokhoz vezethetőek vissza, mivel a politikai vezetőség a társadalmi és gazdasági elégedetlenséget – a reformtörekvések helyett – az antiszemitizmus napirenden tartásával igyekezett megfékezni, illetve csillapítani.[1] A két világháború közötti időszakban sok esetben a kormányfők és a magasabb tisztviselők sem voltak mentesek az antiszemita megnyilvánulásoktól, amelyek fokozták a társadalomban az elégedetlenséget. Antiszemita megnyilvánulási intézkedésnek minősültek azok a zsidótörvények, amelyek igyekeztek korlátozni a zsidók jogait és kiszorítani őket a mindennapi társadalmi életből.

A holokauszt magyarországi megvalósulásában mindenképpen meghatározó tényként kell számon tartanunk, hogy 1938-ban Ausztria bekebelezésével a náci Németország határos lett a magyar állammal. A szomszédos területek és a magyar revíziós törekvések következtében a magyar kormány a kezdetekben követője, majd egyre inkább kiszolgálójává vált a német igényeknek. A német hozzájárulásnak köszönhetően Magyarország 1938 és 1941 között sikeresen hajtotta végre területi revíziós akcióit, amelynek eredményeképpen az ország lakossága, s köztük a zsidó lakosság is körülbelül 324 026 fővel gyarapodott.

A gyarapodásban a mai Kárpátalja területének is jelentős szerepe volt, mivel az 1938–39-ben a visszacsatolt területek közül itt élt a legnagyobb számú zsidó lakosság, körülbelül 100-110 ezer fő.[2] A bécsi döntéseket követően a visszacsatolt területeken bevezették a katonai közigazgatást, melynek vezetője Novákovits Béla volt.[3] A katonai közigazgatás kezdetben

---

* Iván András, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója.

[1] KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In: Századok, 2004. 6. sz. 140.

[2] TÓTH Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”: deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Ungvár, KMMI, 2009. 10.

[3] BRAHAM, L. Randolph: Holocaust Magyarországon: Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 248.

nem igazán zavarta a zsidó lakosságot, mivel a Trianon előtti békés együttélésben reménykedtek. Semmit nem sejtettek az időközben felerősödött antiszemita irányzatokról és tevékenységükről. A bevonuló magyar csapatatok a jogegyesítés elve alapján elkezdték a zsidótörvények kiterjesztését és alkalmazását, amely korlátozta a kereskedelmet, üzleti életet, s visszavonták sok zsidó működési engedélyét is. Ennek következtében gyorsan megnövekedett az izraeliták körében a munkanélküliek száma. A helyzetet súlyosbította, hogy az eddigi, állam által nyújtott munkanélküli segélyeket is megszüntették. A zsidók üldözése és bántalmazása is gyakorivá vált, amit a korlátozó rendeletek is éreztettek: a férfiaknak elrendelték, hogy vágassák le szakállukat és pajeszukat, illetve napközben korlátozták a házból történő kijárásukat annak ellenére, hogy a zsidóság önként vállalta magyarságát Csehszlovákia felbomlását követően.[4]

A törvények és a rendeletek megjelenése egészen 1940-ig nem német nyomásra történtek, hanem inkább a külföldi szélsőjobboldali mintákat követve alakultak ki. Bereg vármegyében a helyi vezetőség a zsidó földbirtokokat és tulajdonokat még az igénylés előtt elkezdte kisajátítani. 1940. december 1-től a zsidó lakosokat kitiltották a vásárokról és megtiltották számukra, hogy megjelenjenek minden más ünnepi eseményen. További zsidóellenes intézkedés volt a magyar állam részéről az 1941. július 12-én végrehajtott 192/1941. rendelet, melynek értelmében minden „kétes" és lakhelyét nem bizonyító izraelita személyt Kőrösmezőn gyűjtöttek össze, és ezt követően Kamjanec Pogyilszkban augusztus 27–29-én kivégezték őket.

A törvényekkel szemben a nagytömegű lakosságnak passzív magatartási viszonya 1938 után változott meg, amikor is a középréteget alkotó köznép ráébredt, hogy a zsidóság kiszorításával egzisztenciájukat növelhetik. Ezt a folyamatot a következőképpen írja le Bibó István: *„egzisztenciát nemcsak munkával és vállalkozással lehet alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s azután az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi".*[5]

A zsidóság szemszögéből nézve a törvénykezések azért nem jártak nagyobb társadalmi összeütközéssel, mert elszegényedve is úgy vélték, hogy túlélhetik a világháború szörnyűségeit, egészen 1944. március 19-ig, a német megszállásig. Míg mások úgy vélik, hogy a német politika erősödése mellett Magyarország kényszerpályára sodródott az antiszemitizmus

---

[4] ZUBÁNICS László: „Perli-e még ezt a hont más?" Ezer évig tényleg nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti tanulmányok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010. 227.

[5] KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények…, 2004. 163.

szempontjából. A zsidótörvények egyik oldalról engedményeket nyújtottak a náci Németország és a jobboldali magyarországi pártok számára, de ezek során feladták a polgári jogegyenlőség elvét, gyakorlatilag büntetlenül hagyták érvényesülni a jogfosztottságot, kirekesztést és végül a megsemmisülést. A korlátozó törvényeket követően, de legfőbbképp Magyarország náci megszállását követő két hónapban, megkezdődött a kárpátaljai zsidók gettóba gyűjtése és elhurcolása.[6]

A zsidótörvények végrehajtását és a deportálás menetét hűen tükrözik azok a dokumentumok, melyeket a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban kutattam fel. A magyar királyi földművelésügyi miniszter az 1942: XV. tc. 3. § értelmében köteles volt átengedni a kijelölt ingatlant, alkotórészt és tartozékokat olyan állapotban megőrizni, ahogy az 1942. szeptember 6-án található volt, és a gazdálkodás eddigi menetrendje szerint elvégezni a szokásos mezőgazdasági munkákat (talaj-előkészítést, vetést, ültetést, növénygondozást) mindaddig, amíg az ingatlant az Országos Földhitelintézet, illetőleg az ungvári m. kir. erdőigazgatóság birtokba nem vette.[7] A határozathoz a következő indoklást csatolták: *„Az átengedésre kijelölt ingatlanok tulajdonosai a rendelkezésekre álló adatok szerint az 1942: XV. t.c. 9. §-a értelmében zsidóknak tekinthetők.”* Hasonló rendeleteket több alkalommal is kiadtak. Ilyen például a Kárpátaljai terület kormányzói biztosa által kiadott 162/1944. biz. sz. rendelet, amely rendelkezett ***A Zsidók lakóhelyének kijelöléséről***, amelyet Kárpátalja valamennyi közjegyzőjének és községi vezetőjének kiküldtek. Ennek értelmében a kormány a hadviselés érdekében elrendelte az összes zsidó egy kijelölt lakóhelyre való összegyűjtését, amit a csendőrség és a rendőrség volt köteles végrehajtani. A kormányrendelet szerint minden zsidónak nyilvánított személy – tehát a gyermekek is – csak a rajtuk lévő ruhát, felsőkabátot, legfeljebb két váltás fehérneműt, takarót és ágyneműt, fejenként legalább 14 napi élelmet vihetett magával. Ezeknek összsúlya fejenként nem haladhatta meg az 50 kg-ot. Személyes vagyont (pénzt, értékpapírt, ékszert, aranyat és más értéktárgyat) senki sem vihet magával, mivel azok gyakorlatilag a nemzeti vagyon részét képezték. Ezeket a vagyontárgyakat a keresztényeknek megvásárolni, illetve megőrzésre átvenni tilos volt. Azok, akik mégis elkövették ezeket, 1944. március 22-ig felelősség nélkül bejelenthették, illetve személyesen beadhatták a m. kir.

---

[6] S. BENEDEK András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1994. 47.

[7] ZUBÁNICS László: „Perli-e még…, 2010. 229.

pénzügyigazgatóságnál.[8] Ellenben azokat a személyeket, akik nem tettek eleget kötelességüknek, súlyos büntetőjogi felelősség terhelte, amit a következő ábra is szemléltet.

1. ábra. Zsidó vagyon elkobzásával kapcsolatos felhívás

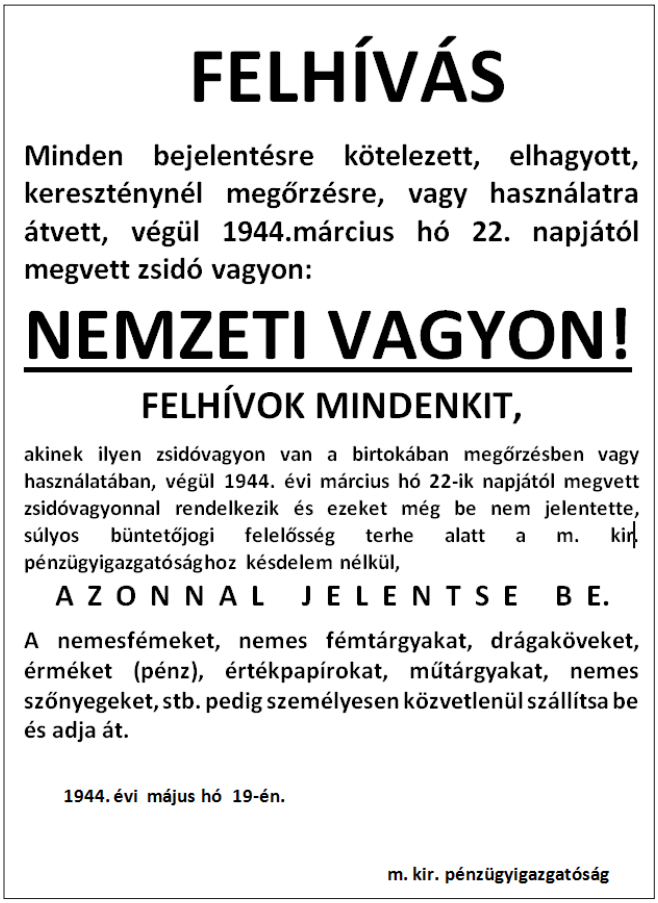

FELHÍVÁS

Minden bejelentésre kötelezett, elhagyott, kereszténynél megőrzésre, vagy használatra átvett, végül 1944.március hó 22. napjától megvett zsidó vagyon:

NEMZETI VAGYON!

FELHÍVOK MINDENKIT,

akinek ilyen zsidóvagyon van a birtokában megőrzésben vagy használatában, végül 1944. évi március hó 22-ik napjától megvett zsidóvagyonnal rendelkezik és ezeket még be nem jelentette, súlyos büntetőjogi felelősség terhe alatt a m. kir. pénzügyigazgatósághoz késdelem nélkül,

A Z O N N A L J E L E N T S E B E.

A nemesfémeket, nemes fémtárgyakat, drágaköveket, érméket (pénz), értékpapírokat, műtárgyakat, nemes szőnyegeket, stb. pedig személyesen közvetlenül szállítsa be és adja át.

1944. évi május hó 19-én.

m. kir. pénzügyigazgatóság

Forrás: A Holokauszt Emlékközpont kiállításának gyűjteményéből

Az eljáró csendőrség és rendőrség mellett a községi elöljáróságok feladata a zsidók visszamaradó vagyonának megóvásáról és biztosításáról való gondoskodás. Ami a következő módon történt: minden községi elöljáró köteles volt, ahol zsidó lakos élt, elöljárókból, tanítókból és más arra alkalmas egyénekből megfelelő számú bizottságot létrehozni és kirendelni a csendőr-

[8] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL). A kárpátaljai terület kormányzói biztosának iratai, 1938–1944. F. 53, op. 3, od. zb. 7, l. 1.

ség segítségére. Az említett pénzt és értékeket le kellett foglalniuk és azok minőségét és tulajdonosát feltüntető rövid jegyzékek és ellenjegyzékek ellenében átadni a községi elöljáróságoknak. Ezeket a községi elöljáróságoknak ugyancsak jegyzék és ellenjegyzék ellenében 3 napon belül a Nemzeti Bank munkácsi fiókintézetéhez kellet beszállítaniuk.

A zsidó házakban, lakásokban visszamaradó berendezéseket és felszereléseket a zsidó imaházakban, illetve ezek hiányában a közel fekvő zsidó házakban gyűjtötték össze. A gyűjtés során a romlandó: moly, penész, egér stb. kárnak kitett anyagokat a bejárathoz közel, illetve ahhoz jól hozzáférhető helyen helyezték el. Minden bútordarabra, nagyobb felszerelési tárgyra a tulajdonos nevét kötelezően és tartósan kellett feltüntetni és ráerősíteni.[9] Az épületeket lezárták és lepecsételték, melyeknek kulcsait – a további intézkedésig – a községi elöljáróságok őrizetében hagyták. A községi elöljáróságok utasították az éjjeli őröket, hogy ezeket az épületeket és üzleteket különös tekintettel, illetve gonddal őrizzék. A zsidók tulajdonában lévő élő állatokat, valamint az élelmezési és takarmányozási anyagokat, amennyiben erre szükség volt, a honvédség vagy a polgári lakosság közellátása céljából értékesítették, hatósági áron. A befolyt összeget a tulajdonos értékjegyzékéhez adták hozzá, melyet a fent körülírt módon ugyancsak a Nemzeti Bank munkácsi fiókjába szállítottak be. Az e célra nem szükséges felesleget, mint pl. az élő állatokat és takarmányt további értékesítésre bocsátották a községbeli lakosok számára, akik a honvédségi vagy közélelmezés szempontjából eddig aránylag a legtöbbet áldoztak, illetve erre a legjobban rá voltak szorulva. A zsidó házakban és lakásokban talált üzleti készleteknek minősülő használt anyagokat és árukat a tulajdonosok üzletében helyezték el. A távol lévő zsidók házai, lakásai, üzletei és egyéb árui, valamint személyi cikkei teljesen azonos eljárásban részesültek.[10] Ezeket leggyakrabban a gyűjtőívek is rögzítették, amit a következő kormánybiztosi irat is bizonyít, amely a zsidók anyagi és vagyonjogi kérdéseinek megoldására tett célzást:

„Utasítás:

A zsidók által elhagyott, illetőleg a zsidók őrizetéből, vagy rendelkezése alól egyébként kikerült ruházati cikkek, ágy- és fehérneműk, valamint lábbelik összegyűjtése és értékesítése tárgyában

Kelt: Budapest, 1944. aug-. 21. /10/”

---

[9] KTÁL. A kárpátaljai terület kormányzói biztosának iratai, 1938–1944. F. 53, op. 3, od. zb. l. 1–2.

[10] BRAHAM, L. Randolph: A magyar holocaust. I–II. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 419–421.

A zsidók által hátrahagyott vagyon további kezelésére az árvaszékeknek kellett gondnokokat kirendelniük. A tanítók – a rendeletek értelmében – az összegyűjtési munkálatokban is kötelesek voltak szerepet vállalni. E rendelet Huszt község belterületére egyelőre nem vonatkozott. Időközben növekedett azon zsidó személyek száma, akiket köteleztek ingatlanaik, lakásuk elhagyására, illetve vagyonuk beszolgáltatására.[11]

2. ábra. A zsidó üzletek és üzemek cégtábláinak eltávolításáról szóló felhívás

UNGVÁR THJ. VÁROS POLGÁRMESTERÉTŐL

II.9105/1944.szám.

Zsidókra emlékeztető feliratok eltávolítása.

Felhívom Ungvár város összes háztulajdonosait, házgondnokait, azok kezelőit, üzletek, műhelyek gondnokait, vállalatvezetőit, hogy jelen hirdetményem keltétől számított

3 napon belül

az összes házak-, üzletek-, műhelyekről stb. **a zsidókra emlékeztető összes feliratokat, címtáblákat távolítsák el.**

Jelen felhívásom végrehajtását tartsa mindenki hazafias kötelességének.

Ungvár 1944. évi május 24.-én

Dr. Megay László s.k.
polgármester.

Forrás: A Holokauszt Emlékközpont kiállításának gyűjteményéből

A zsidó boltokat, műhelyeket lefoglaló hatóságok sok helyen az egykori tulajdonosokra emlékeztető cégtáblákat és feliratokat eltávolították, a mi-

[11] DOMA István: A kárpátaljai zsidóság XX. századi története. In: ZUBÁNICS László: A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok". KMMI–Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011. 93.

hamarabbi felejtés céljából, amelyet sok esetben hazafias kötelességnek is minősítettek (lásd 2. ábra).

A magyar társadalom 1920 óta megszokta, s passzívan kezelte a zsidók jogait korlátozó törvénykezést, majd egzisztenciaszerzésre is kihasználta. 1944. március 19. után, Magyarország német hadsereg megszállását követően a zsidóság sorsa eldőlt. Az északkelet-magyarországi, s köztük Kárpátalja zsidóságának az összegyűjtése 1944. április 16-án kezdődött meg. Az ország az elszállítást és az elkülönítést a hadiállapottal magyarázta.[12] Az összegyűjtés után a zsidókat a legközelebbi táborokba hajtották, rendszerint a nagyobb városokba, Munkács, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Királyháza, Huszt, Técső gyáraiba.[13]

A német vezetés a magyar zsidóság deportálását még 1944 márciusában előkészítette, melynek a gettósításra vonatkozó részletei április 4-re készültek el. A terv értelmében a gettósítást és a begyűjtést négy szakaszban valósították meg. Az első szakaszban a falusi és kisvárosi zsidókat gyűjtötték össze a zsinagógákba és a hitközségi épületekbe. Ezt követően megfosztották őket értéktárgyaiktól, s a szomszédos nagyobb városokba szállították őket, rendszerint a megyeszékhelyű városok gettóiba. Harmadik lépésként a zsidókat a teljesen elszigetelt területű gettókba (gyárakba, áruházakba, téglagyárakba) szállították. Gettókat leginkább a vasúti központokkal rendelkező településeken alakítottak ki, ahonnan a gyors vagonírozás után igen rövid idő alatt tovább lehetett szállítani a foglyokat. A gettósítást felügyelő őrök folyamatos átvizsgálást és motozást tartottak a foglyok körében, melynek során a raboktól igyekeztek eltávolítani értéktárgyaikat. A magyar zsidóság deportálását hat műveleti zónára osztották föl. Kárpátalja és Északkelet-Magyarország az első zóna VIII. csendőrkerületéhez tartozott, Kassa központtal (lásd 3. ábra).

A keleti területek gyors deportálásának célja leginkább az volt, hogy a gyorsan közelgő Vörös Hadsereg megérkezése előtt megtisztítsa a régiót, így a német hadosztályok számára lényeges tényezővé vált az idő. Az erre vonatkozó 6163/1944. B.M. rendeletet Baky László belügyi államtitkár bocsátotta ki, szigorúan titkos utasítással. E fontos hadművelet céljából német katonai parancsnokságokat rendeltek ki Ungvárra, Munkácsra, Beregszászba, Nagyszőlősre, Husztra és Máramarosszigetre. A főhadiszállást Munkácson alakították ki. Az itt állomásozó kétszáz Sonderkommando-katona Adolf Eichmann irányítása alatt állt.

---

[12] FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 188.

[13] ZUBÁNICS László: „Perli-e még…, 2010. 232.

3. ábra. Magyarország csendőrkerületei

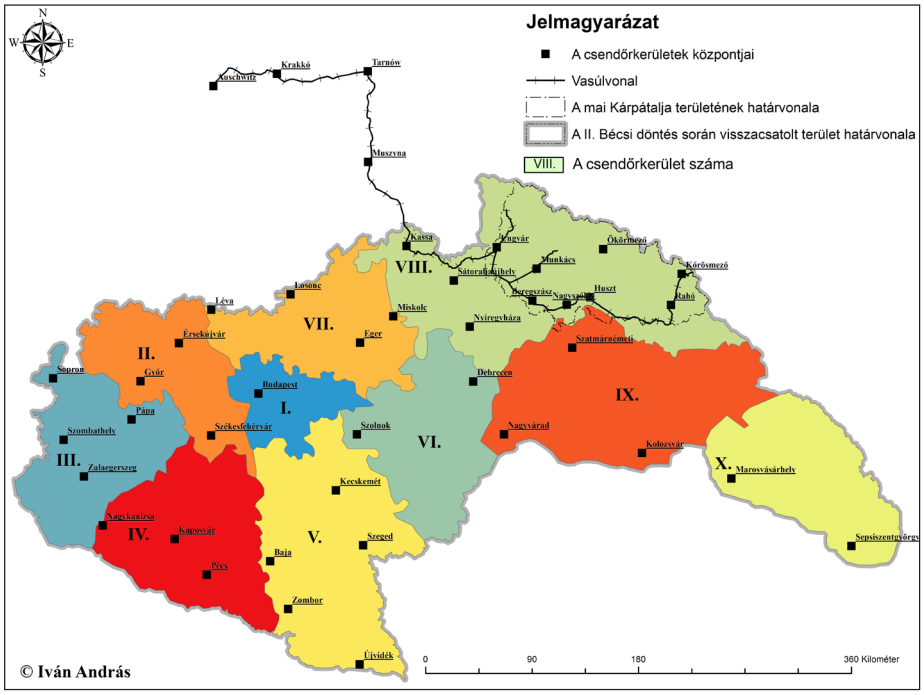

Forrás: Saját szerkesztés

A begyűjtés a hadműveleti szakaszolás alapján ment végbe, így a műveletek itt is a tanyákon és falvakban élő, vidéki zsidók begyűjtésével kezdődött. *„A csendőrök leggyakrabban pirkadatkor gyűjtötték össze zsidó lakosságot, amely során öt percet nyújtottak arra, hogy becsomagolják a háznál lévő fontosabb ruhadarabokat és élelmet. Ezt követően a helyi zsinagógába vitték őket. A begyűjtést követően elvették értéktárgyaikat: pénzüket, ékszereiket és értékpapírjaikat stb. A helyi zsinagógákból az összegyűjtötteket, a közeli nagyobb gettókba szállították.”*[14] Kárpátalján több bevagonírozási központot alakítottak ki: Munkácson, Ungváron, Beregszászban, Nagyszőlősön stb. Az ungvári zsidók „koncentrálása” április 20-án reggel 9 órakor kezdődött, s este 8 óráig tartott. Ez idő alatt összesen 8405 embert szállítottak be a téglagyárba [ma: Felszabadulás útja – I. A.]. Másnap Ungvár városából és az Ungvári és Nagykaposi járásból (Ung megye) gyűjtötték be a zsidókat. Lélekszámuk aznapra 9159-re nőtt. Április 23-ra a téglagyár befogadóképessége megtelt. Az itt őrzött foglyok száma megközelítette a

[14] TÓTH Gábor: „Az eltávolítás...”, 2009. 11.

13 733 főt, amiből 8713 személy volt ungvári lakos. A túlzsúfoltság következtében járványveszély lépett fel, ennek következtében a hatóságok újabb gettót létesítettek a zsidó foglyok számára a Munkácsy Mihály út 88. sz. alatt. A helyiség korábban Glück név alatt működő fatelep volt. Az újonnan létrehozott gettóban a zsidók összegyűjtése tovább folytatódhatott április 24. és 26. között. A gettósítás április 27-re gyakorlatilag befejeződött. Ennek köszönhetően a téglagyár táborában 14 327, míg a Glück név alatt működő fatelepen 2600 embert tartottak fogva.

Munkácson két gettót hoztak létre. Az első gettóban a Bereg vármegyei kisvárosok és falusi hitközségek tagjait gyűjtötte össze a Sajtovitstégla gyár.[15] A téglagyárban körülbelül 14 ezer személyt lehetett elszállásolni. Az elszállásolás során a foglyok nagytöbbségének a gyár udvarán, a szabad ég alatt kellett kialakítania ideiglenes lakhelyét. A másik gettót a Munkácson élő zsidók számára alakították ki, melyhez a következő utcák taroztak: Latorca, Dankó, Kálvin, Töltés, Zrínyi, Munkácsi, Szent Márton, Mikes Kelemen, Csokoli, Zenész és Malom utca. A gettósítást a városban április 18-án rendelték el, mely során 13 ezer személy került őrizetbe.[16]

Beregszászban a gettót a Kont- és Vály-téglagyárban, valamint az úgynevezett Weisz-gazdaság helyiségében létesítették. Körülbelül 10 ezer zsidót gyűjtöttek itt össze.

A nagyszőlősi gettóba az Ugocsa megyei körzetből, illetve a helyi magyar sor körüli utcákból szállították ide a zsidókat. 12–14 ezer zsidó a szomszédos községekből, míg 4700 fő a nagyszőlősi lakosok köréből került ki.

A gettókba való tömörítésről szóló intézkedések április 28-i közzétételekor a zsidók tényleges gettósítása már be is fejeződött Kárpátalján. Ezt követően a hatóságok legfőbb gondja a zsidók fogva tartása, élelmezése és az egészségügyi problémáinak megoldása volt. A zsidók őrzését megszervezni nem volt nehéz. Szökési kísérletek nem merültek fel tömegesen a gettókban, mivel a begyűjtött személyeknek több családtagja is jelen volt, s az emberi érzelemnél fogva nem voltak képesek sorsára hagyni egymást. Továbbá nem is voltak tisztában deportálásuk útvonalaival, mivel helyi közegben is sok esetben szándékosan téves információkat terjesztettek. Például a beregszászi gettókban azt terjesztették, hogy Kecskemétre szállítják őket, míg a munkácsi gettókban azt, hogy a Hortobágyra.[17]

---

[15] FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009…, 2010. 188.

[16] TÓTH Gábor: „Az eltávolítás...”, 2009. 20.

[17] FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009…, 2010. 190.

A gettókban a helyi zsidó tanácsok szervezték meg az élelmezést. E feladat – élelemfogytán és eladható értéktárgyak híján – sok esetben megoldhatatlannak bizonyult.

A szokásos meghűléseken kívül sokan komolyabb betegségekben, vérhasban, tífuszban és tüdőgyulladásban szenvedtek. Amikor 1944. április közepén elkezdték összegyűjteni Kárpátalján a zsidókat, a német és magyar hatóságok még nem tudták pontosan, mikor indulnak meg a deportálások. A deportálások ütemtervét, illetve az útvonalat május 4–6. között véglegesítették Bécsben. Az elszállítást illetően több probléma is felmerült:

1) a Lembergen át vezető vasútvonal csak korlátozottan volt igénybe vehető;

2) a vonatok semmiképp sem mehettek át Budapesten, mivel el akarták kerülni a budapesti zsidók nyugtalanítását;

3) a Szlovákián keresztül való szállítás pedig politikai szempontból volt aggályos.[18]

Végül a bécsi tanácskozás úgy döntött, hogy május 15-én kezdik meg a magyar zsidók deportálását, és naponta négy vonatot küldenek Kelet-Szlovákián át a Kassa–Eperjes–Muszyna–Tarnów–Krakkó útvonalon keresztül Auschwitzba (lásd 4. ábra).

A kárpátaljai zsidókra vonatkozó deportálási rendeletet Ferenczy László csendőr alezredes május 12-én ismertette Munkácson. Az összegyűjtött zsidókat először innen szállították el május 14-étől május 24-éig kilenc szállítási menetben. Ezt követően Beregszászról, Aknaszlatináról, Husztról és Técsőről szállították el a zsidókat Kassa felé Auschwitzba.

A négy transzportban történő deportálás során időnként sikerült kisebb létszámú csoportoknak megszöknie. Természetesen hatósági segítséggel, amelyek sok esetben a sorsközösséget és sajnálatot érző katonáknak volt köszönhető. Mivel minden személyt nem lehetett megszöktetni, így azokra, akiknek sikerült, az a feladat hárult, hogy bemutassák a kárpátaljai holokauszt valós eseményeit. A következő forrás a gettósítást és deportálást kívánja bemutatni egy túlélő emlékei alapján:

„1944. április elején a huszti gettóba kerültem és itt voltam egészen végig, sőt még családommal együtt be is vagoníroztak. Én akkoriban másállapotban voltam, négyen voltunk állapotos asszonyok a vagonban, amelyben 70 ember volt összezsúfolva. Királyházán egy Kulcsár István nevű őrmester kiszabadított mi négyünket, megjegyzem még Huszton meg akart bennünket szöktetni a gettóból, de ott nem sikerült. Királyházán sokáig állt a vonat,

[18] TÓTH Gábor: „Az eltávolítás...”, 2009. 20.

úgyhogy meg tudta csinálni. Egész Husztról Királyházáig kerékpáron kísérte a vonatot, ott lépett be a szolgálatba. Nem kért ezért a szolgálatért pénzt, különben mi nem is tudtunk volna pénzt adni, szegények voltunk."[19]

4. ábra. A kárpátaljai zsidóság deportálási útvonala

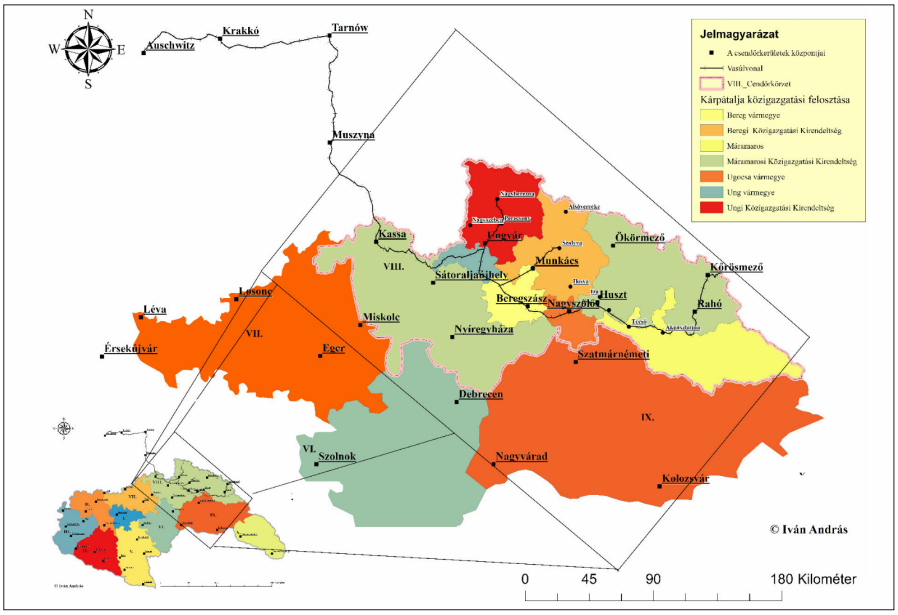

Forrás: Saját szerkesztés

A deportálások során közel nyolcvanöt–nyolcvanhétezer kárpátaljai zsidót deportáltak Kárpátaljáról Auschwitzba. Hazatérni viszont csak hétezer személynek sikerült, akiknek nagytöbbsége lelkileg és testileg megtört. Sokak élete a hazatérést követően sem rendeződött, mivel jelentős hányadukra az újbóli menekülés vagy a sztálini lágerek vártak.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- A Kárpátaljai terület kormányzói biztosának iratai, 1938–1944 (53. Fond, 3. opisz) – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász.

[19] Részlet a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság 1216. számú jegyzőkönyvből. Interneten: http://www.degob.hu/index.php?showjk=1216. [Letöltés ideje: 2015. január 22.]

Felhasznált irodalom

- BRAHAM, L. Randolph: A magyar holocaust. I–II. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- BRAHAM, L. Randolph: Holocaust Magyarországon: Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- DOMA István: A kárpátaljai zsidóság XX. századi története. In: ZUBÁNICS László: A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok". KMMI–Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011. 88–95.
- FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In: Századok, 2004. 6. sz. 1285–1304.
- S. BENEDEK András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- TÓTH Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó": deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Ungvár, KMMI, 2009.
- ZUBÁNICS László: „Perli-e még ezt a hont más?" Ezer évig tényleg nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti tanulmányok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010.

IVÁN ANDRÁS

GHETTOIZATION AND DEPORTATION OF TRANSCARPATHIAN JEWISH INHABITANTS

(abstract)

The present study tries to show the fate of the Transcarpathian Jewish community, to leave some written traces which commemorate the Jewish people, who could never be involved in the lives of people living in Transcarpathia. In this work we try to illustrate the decisive history of the local Jewish community, the defining regulations from 1938 to 1944 in Transcarpathia and to spatially depict the ghettoization and deportation of the Jewish population.

MELLÉKLET

1. melléklet
Zsidók lakóhelyének kijelölése

Kárpátaljai terület kormányzói biztosa
162/1944.biz.sz.

Tárgy: Zsidók lakóhelyének kijelölése [20]

Kárpátalja valamennyi közjegyzőjének és községi vezetőjének székhelyükön.

A kormány és a hadviselés érdekében elrendelte az összes zsidónak egyes kijelölt lakóhelyekre összegyűjtését, amit a csendőrség és a rendőrség hajt végre. A kormány rendelete értelmében minden zsidó, tehát a gyermekek is csak a rajtuk lévő ruhát, felsőkabátot, legfeljebb két váltás fehérneműt, takarót és ágyneműt, fejenként legalább 14 napi élelmet vihetnek magukkal, aminek összes súlya fejenként legfeljebb 50 kg. lehet, pénzt, értékpapírt, ékszert, arany és más értéktárgyat közülük senki sem vihet magával.

Az eljáró csendőrség és rendőrség mellett a községi elöljáróságok feladata a zsidók visszamaradó vagyonának megóvásáról és biztosításáról való gondoskodás a következő módon:

Minden községi előjáró, ahol zsidó van, elöljárókból, tanítókból és más arra alkalmas egyénekből megfelelő számú bizottságot köteles kirendelni az eljáró csendőrség segítségére.

Az említett pénzt és értékeket őrizetbe kell venni és azokat minőségüket és tulajdonosokat feltüntető rövid jegyzék és ellenjegyzék ellenében át kell adni a községi előjáróságoknak, amelyek azokat ugyancsak jegyzék és ellenjegyzék ellenében 3 napon belül a Nemzeti Bank munkácsi fiókintézetéhez tartoznak beszállítani.

A zsidó házakat, lakásokban visszamaradó berendezés és felszerelés a zsidó imaházakban, ilyenek nemlétében vagy elégtelensége esetén ahhoz közelfekvő egyes zsidó házakban gyűjtendő össze és pedig oly képen, hogy a romlandó/: moly, penész, egér stb kárnak kitett/: anyagok a bejárathoz közelebb hozzáférhető helyen helyezendők el.[21] *Minden bútordarabon, nagyobb felszerelési tárgyon, vagy csomagon a tulajdonos neve tartósan ráerődítve feltüntetendő. Ezek az épületek szintén lezárandók, lepecsételendők és kul-*

[20] Kiemelés az eredetiben – I. A.

[21] Kiemelés az eredetiben – I. A.

csuk további intézkedésig a községi elöljáróságok őrizetében marad.

A községi elöljáróságok utasítsák az éjjeli őröket, hogy ezeket az épületeket és üzleteket különös gonddal őrizzék. A zsidók tulajdonában lévő élőállatok élelmezési és takarmányozási anyagok, amennyiben erre szükség van, a honvédség, vagy a polgári lakosság közellátása céljára értékesítendők hatósági áron, s az azokért befolyt összeg a tulajdonos értékjegyzékéhez hozzáadva, fent körülírt módon ugyancsak a Nemzeti Bank munkácsi fiókjába szállítandó be. Az e célra nem szükséges felesleg további értékesítése során az élő állatokat és takarmányt elsősorban azok községbeli lakosok vehessék meg, akik honvédségi, vagy közélelmezési célra állatokban eddig aránylag a legtöbbet áldoztak, vagy takarmányra legjobban rá vannak szorulva. Elvárom, hogy ebben a tekintetben az elöljáróságok a legnagyobb tárgyilagossággal fognak eljárni.

A zsidó házakban, a lakásokban talált, üzleti készleteknek minősülő, használt anyagok és áruk a tulajdonosok üzletében helyezendők el, ilyenek nemlétében pedig megfelelő helyen összegyűjtendők, a tulajdonos nevével megjelölendők és további kezelésükre alkalmazandók a fentebb az üzletekkel kapcsolatban mondottak.

Távol lévő zsidók házai, lakásai és üzletei teljesen azonos eljárás alá esnek. A zsidó hátrahagyott vagyonának további kezelésre az árvaszékek fognak gondnokokat kirendelni.

A tanító kar a rendeletem alapján e munkában való közreműködésre beosztható és annak eleget tenni tartozik. E rendeletem Huszt község belterületére – egyenlőre nem vonatkozik. Végül nyomatékkal figyelmeztetendő a keresztény lakosság, hogy az elköltöztetett zsidóktól semmit megőrzésre át nem vehet, vagy meg nem vásárolhat, mert az elkobzáson felül még szigorú büntetésnek is kiteszi magát.

Ungvár, 1944. évi április hó 12-én
Kormányzói biztos megbízásából
A miniszteri tanácsos.

Forrás: KTÁL. A kárpátaljai terület kormányzói biztosának iratai, 1938–1944. F. 53, op. 3, od. zb.7, l. 1–2.

Popovics Roxána*

Eszeny és az 1944-es elhurcolás

Kárpátalja sorsára a XX. század erősen rányomta a bélyegét. Az első, majd a második világháború a térség történetét és hovatartozását is megváltoztatta. Kárpátalja történetében újabb sorsfordító eseménysorozat vette kezdetét 1944-ben. A dolgok felgyorsultak 1944 áprilisa és októbere között, amikor Kárpátalja ismét hadműveleti területté vált. 1944. október 15-én a magyar hatóságok elrendelték Ungvár azonnali kiürítését.[1] Az események már előreláthatóak voltak, ugyanis a szovjet hadsereg 1944. október 27-én bevonult Ungvárra. A szovjet hadsereg bevonulásával új fejezet kezdődött Kárpátalja történetében.[2] A régió további sorsában Magyarországnak már nem volt beleszólása.[3]

1944. november 12-én ülésezett a 4. Ukrán Front katonai tanácsa.[4] Ezt követően a 4. Ukrán Front kiadta november 13-án a 0036-os parancsát: „Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani.” Továbbá a parancs tartalmazta azt is, hogy a német és a magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátontúli Ukrajna felszabadított területein élnek, külön csapatokban, listák szerint, hadifogolytáborba kell irányítani. Ezzel kezdetét vette a szovjet terror első megnyilvánulása, ami már a kárpátaljai magyarságot is mélyen megrázta, a „málenykij robot”.[5]

A tanács 0036-os számú határozata a „háromnapos” munkát a következőkkel magyarázta: „Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csak úgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni”.[6]

---

* Popovics Roxána, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola IV. évfolyamos történelem szakos hallgatója.

[1] FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 422.

[2] BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny is édes”. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2009. 29.

[3] FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság…, 2002. 31.

[4] DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997. 15.

[5] BAKURA Gábor: Eszeny településtörténete különös tekintettel a szovjetrendszer helyi kiépítésére. Diplomamunka. Kézirat. Beregszász, 2011. 23.

[6] DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: A „malenykij robot”…, 1997. 15.

A kárpátaljai magyarságnak két lehetősége volt: Csehszlovákia vagy a Szovjetunió. Abba azonban beletörődtek, hogy új kisebbségi helyzet várt rájuk minden esetben.[7] Az azonban bizonyos, hogy a szörnyű eseménysorozat 1944. november 18-át követően vette kezdetét, amikor is egész Kárpátalja magyarlakta településeiről gyalog indították el a férfiakat Szolyvára.[8] A településen élő jelentős számú magyar lakosság zavaró tényezőnek számított a szovjet törekvések megvalósításában, egy esetleges magyar ellenállástól tartottak.[9] A szolyvai barakkokban egyszerre mintegy 15–18 ezer embert tartottak fogva,[10] ezt követően a túlélőket az Uzsoki hágón keresztül Sztarij Szamborba és Novij Szamborba szállították át. Az elhurcoltak többsége a Donyeci-szénmedence lágerébe került,[11] és itt 18–20 órás napi rabszolgamunka várt rájuk.[12]

1944. november 26-án, Munkácson a kommunisták egyhangúan elfogadták a kiáltványt, amely kimondja Kárpátalja csatlakozását Szovjet-Ukrajnához.[13]

Az 1944-ben a szovjet hatóságok intézkedései alapján háromnapos munkára elhurcoltak közül a becslések szerint 20–23 000-en nem tértek vissza. A kárpátaljai magyarság 1945-ben a fentieket és a természetes népszaporulatot is figyelembe véve nem lehetett több 92–95 000-nél. Ezt az alig 100 000-es közösséget továbbá még azok is csökkentették, akik az elhurcolás lehetőségétől tartva szlovákoknak, vagy épp ruszinoknak mondták magukat. A kárpátaljai magyar közösség lélekszáma tehát a szovjet időszak kezdetén kritikus szintre süllyedt.[14]

A háromnapos munkára a férfi lakosság 18–50, máshol 55 éves korig terjedő részét vitték el.[15] Nem hivatalos adatok szerint azonban 16–60

---

[7] DUPKA György: Kárpátalja magyarsága. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 28.

[8] BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny…”, 2009. 29.

[9] MÓRICZ Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001. 127.

[10] MAJNEK Antal: Útközben – tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 116.

[11] BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny…”, 2009. 29.

[12] DUPKA György: „Hova tűnt a sok virág…”. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013. 10.

[13] DUPKA György: Kárpátalja magyarsága…, 2000. 28.

[14] S. BENEDEK András: A megmaradás esélyei. Tanulmányok, esszék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1996. 63.

[15] Uo. 67.

év közötti magyar és német férfiak is az elhurcolás áldozatává váltak.[16] Az érintett korosztály lélekszáma 28–30 ezer. Minimálisan 25 000 lágerekbe elhurcolt kárpátaljai magyarról és németről van szó. A nemzeti alapokon történő „kollektív büntetés" majd a továbbiakban mindenkor a közösség vezetőit, papokat, tisztviselőket, gazdákat érintő retorziók sokkolták a magyar kisebbséget.[17] A munkaszolgálatra elhurcoltak többségére nem várt más, mint éhínség, fagy, illetve különböző fertőző betegségek.[18]

Sokan az elhurcoltak közül 2–3 év múlva hazatértek, azonban többségük rövid időn belül meghalt a hazahozott betegségben. A „kismunkára" elhurcoltak zöme egyszerű földműves családból származott. A tehetősebb emberekre, gazdákra hatalmas adót vetettek ki, amit nem tudtak kifizetni, így tőlük mindent elkoboztak. Korabeli megfogalmazással élve a szovjet katonák ekkor „leseperték még a padlást is".[19]

Ismeretes, hogy az 1944-es tragikus eseményeket a szovjet ideológia következtében évekig nem lehetett nevükön nevezni. Generációk nőttek fel úgy, hogy nem ismerhették a nemzeti történelmüket, csak a hivatalos birodalmi politika által megformált szovjet szemüvegen keresztül látták és vizsgálhatták azt.[20]

A „málenykij robot" hivatalos indoka az volt, hogy gyorsan helyre kell állítani a háborúban megrongálódott hidakat, utakat és vasútvonalakat.[21] Azonban az 1944-es elhurcolásnak a fő célja azok a férfiak eltávolítása volt, akik az 1944-ben visszavonuló magyar hadseregben szolgáltak. Becslések szerint a számuk elérte a 7000–7500 főt,[22] míg a háromnapos munkára elhurcolt magyarság száma megközelíti a 20 ezer főt.[23]

A 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036. sz. határozata többek között elrendelte, hogy 1944. november 17-ig Szolyván, Perecsenyben és Huszton egy-egy hadifogoly-átvevőhely létesüljön. Ezzel kezdetét vette a kárpátaljai magyar és német férfilakosság tömeges deportálása a lágerekbe.[24]

---

[16] MAJNEK Antal: Útközben – tanulmányok…, 1998. 64.

[17] S. BENEDEK András: A megmaradás…, 1996. 67.

[18] BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny…", 2009. 30.

[19] MAJNEK Antal: Útközben – tanulmányok…, 1998. 48–49.

[20] Uo. 144.

[21] CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrában. Poliprint, Ungvár, 2004. 127.

[22] S. BENEDEK András: A tetten érhető történelem. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 23.

[23] CSANÁDI György: Sorsfordító évek…, 2004. 128.

[24] DUPKA György: A mi Golgotánk. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012. 102.

Miután összegyűjtötték a foglyokat, központi gyűjtőtáborokba vitték őket. Sok helyen hetekig is ott maradtak, és volt olyan gyűjtőtábor, ahol nagyobb volt a halálozási arány, mint a későbbi lágerekben. Aki túlélte, annak vonatra kellett szállnia. Korabeli kifejezéssel élve „bevagonírozták" őket. Az út Oroszországig hosszú volt, főleg olyan vonaton, ahol se pad nem volt, se fűtés. A vagon aljába vágott lyuk szolgált mellékhelyiségként. A szállítás hetei alatt a foglyok naponta csak egyszer kaptak enni, főleg száraz kenyeret vagy szárított halat. Vagononként egy vödör víz is járt; ez volt, hogy kiborult. Ilyenkor a foglyok havat vagy a vagon oldalán megállt párát próbálták „inni". Szállítás közben a foglyok 10–20 százaléka meghalt. A halottakat a vasúti töltések mellé dobták. A haláleseteket senki sem regisztrálta.[25]

A Szovjetunió által alkalmazott kegyetlenségről hivatalosan nem lehetett beszélni. A látszatot azonban a Szovjetuniónak is fenn kellett tartania. Erről tanúskodik dr. Szentgyörgyi Albert egyetemi tanár, Nobel-díjas magyar tudós véleménye, aki részt vett a Szovjet Tudományos Akadémia 220 éves fennállása[26] alkalmából megrendezett jubileumi ünnepségeken. Visszatérve Budapestre a következőket nyilatkozta: „Az akadémiai ünnepségek előtt meglátogattam Georgiát és Arméniát, hogy lássam, mint bánik a szovjet vezetés a rábízott kisebbségekkel. Minden képzeletet felülmúl a fejlődés, amelyek ezeknek, a nemzetiségeknek a kultúrája a szovjet vezetés alatt mutat."[27] Ezzel ellentétben azonban a szovjet megszállás rányomta a bélyegét az élet minden területére. A kárpátaljai magyarság nem érezhette az autonómia egyetlen formáját sem. Erős cenzúra vette kezdetét. Betiltottak minden magyar nyelvű újságot. Hasonló sors várt a tudományos egyesületekre, ugyanis a szovjetek mindent elkövettek annak érdekében, hogy megakadályozzák a térségben működő tudományos munkálatokat, és minden erre irányuló cselekvést. A Kárpátaljai Tudományos Társaság működése lehetetlenné vált. Tagjai közül sokan külföldre emigráltak, a maradókat egy életre megbélyegezték.[28]

A kárpátaljai magyar férfilakosság elhurcolásával és hadifogolylyá nyilvánításával, valamint a feléjük tanúsított kegyetlen bánásmóddal a

---

[25] SINGER Zsuzsa: Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. KMMI, Ungvár, 2010. 8–9.

[26] Az intézmény jogelődjét, az Orosz Tudományos Akadémiát I. (Nagy) Péter cár alapította 1724-ben. Az intézmény 1925 és 1991 között Szovjet Tudományos Akadémia néven működött.

[27] M. TAKÁCS Lajos: Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994. 11.

[28] BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005. 58.

Szovjetunió semmibe vette a polgári lakossággal szemben kötelező hadviselői magatartás nemzetközileg deklarált jogait. Ugyanis a II. világháborúban a hadifoglyokkal szembeni erőszakot szigorúan tiltotta a még 1929. július 27-én elfogadott III. genfi egyezmény. Továbbá az egyezmény leszögezi azt, hogy a polgári lakosság nem vonható felelősségre országa hadi cselekményeiért, nem internálható, kényszermunkára nem fogható. A szovjet megszállás alatt az egyezmény betartására nem került sor.[29]

A pár hónapig tartó (1944. október – 1945. január) szovjet katonai és a Husztról irányított csehszlovák polgári közigazgatás is külön fejezet Kárpátalja történetében. Kárpátalja „sorsrendezői" a Moszkvában előre megírt „forgatókönyv" alapján honosították meg a szovjethatalmat, hogy Kárpátalját emberi áldozatok árán is a Szovjetunióhoz, azaz Ukrajnához csatolják. Beindult a gyilkos gépezet: a lakosság megszűrése, izolálása, a begyűjtés, letartóztatás, internálás, elhurcolás. 1944. november 18. és december 16. között összesen 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak gyűjtőtáborba.[30]

Kárpátalja megpróbáltatása és a szovjet terror időszaka azonban az 1944-es elhurcolással még nem ért véget. 1947-től koncepciós perek sokaságát indították mindazon helyi politikus, értelmiség és egyházi vezetők ellen, akiknek fő bűnűk az volt, hogy korábban együttműködtek a magyar hatóságokkal.[31]

Eszeny és a „málenykij robot"

Az 1944-es elhurcolás Kárpátalja egész területét érintette. 1946-tól ukránul Jávorove, 1990-től hivatalosan ukránul is Eszeny magyar településre a szovjet terror kíméletlenül rányomta a bélyegét. A településen ritka az a család, amelyet ne érintett volna közvetlenül a „málenykij robot".[32]

1944. október 26-án a térség szovjet kézre került.[33] Jelenleg Eszeny lakossága 1702 fő, ami a lakosság gyarapodása szemszögéből negatív ten-

---

[29] BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika…, 2005. 247.

[30] ZUBÁNICS László (szerk.): A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok". KMMI–Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011. 74.

[31] PIVÁRCSI ISTVÁN: Barangolások Kárpátalján. Tájak, emberek, históriák. Palatinus, Budapest, 2010. 117.

[32] BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 192.

[33] ZUBÁNICS László: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

denciának tekinthető,[34] ugyanis a lakosság száma 1944-ben 2526 fő volt. A II. világháborúban a községből tízen haltak hősi halált. Az 1945. július 9-én összeállított egységes helyhatósági jegyzőkönyv (Eszenyi Községi Népbizottság, elnök Mihail Csubirka) alapján, 1944 őszén összesen 313 férfit hurcoltak el a sztálinisták, közülük kilencvennégyen odahaltak. 15 embert koncepciós per által ítéltek el, ketten közülük odahaltak.[35]

1944. október 24-én a letartóztatáskor 105 névnél a magyar hadseregbe való bevonulás időpontját tüntették fel, 216 név mellett a következő bejegyzés áll: „Munkára ment 1944. XI. 18-án." A leltározásnál névsorban hét tizennyolc éves fiatal nevét olvashatjuk: K. Szabó Gyula, Csonka Miklós, Krajnik Ferenc, Csonka Miklós, Kacsó Pál, Orbán Lajos, Dancs Ferenc (1926); a legidősebbek az alábbiak: Hidi József (1888), Balla Kálmán, Balog Sándor, Szabados Péter, Kovács Ferenc (1895). A magukat ruszinnak/ukránnak vagy szlováknak valló férfiakat nem vitték el. Két fő önkéntesnek jelentkezett: Sulevka György (1920) és Kestenbaum Emil (1921), mindketten az 1. Csehszlovák Hadtest katonájaként harcban estek el.[36]

A legidősebb elhurcolt 1885-ben született, tehát az elhurcolásának az idején 59 éves volt, míg a legfiatalabb 1927-ben született, vagyis ekkor még csak 17 éves volt. Ezekből az adatokból kiderül, hogy a szovjet katonák a korosztály alsó és felső határát sem tartották be. A toborzást illetően nyilvánvalóvá vált az is, hogy a faluban kidobolták, hogy háromnapos munkára kell jelentkezni. A férfiak az egykori községháza előtt háromnapi élelemmel gyülekeztek. Az első nagy transzport 300 személyes volt, második csoportban vitték a maradék 13 embert.

Az eszenyi férfiak első gyülekezőhelye Bátyúban volt. Innen már tovább Szolyvára vagonokban utaztak, majd a megérkezést követően Sztarij Szamborig ismét gyalog kellett megtenniük az utat. Az elhurcoltak fogva tartásának színhelyei azonban különbözőek voltak. A gyűjtőtáborból sokan kerültek a boriszovi, orelai, szambori, branszki, vagy épp a makijevkai munkatáborokba.

Az elhurcolás okait azonban senkinek sem mondták el. A legkézenfekvőbb magyarázata a hatóságoknak az volt, hogy a háború utáni súlyos károkat kell helyrehozni.[37]

---

[34] Az Eszenyi Községi Tanács hivatalos adatai szerint.

[35] BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések…, 1993. 193.

[36] DUPKA György: A mi Golgotánk…, 2012. 268.

[37] BAKURA Gábor: Eszeny településtörténete…, 2011. 27–28.

1946-tól fokozatosan kezdték hazaengedni a foglyokat a Szovjetunió egyes lágereiből.[38] A lágerben eltöltött évek alatt nem volt lehetőség a kapcsolattartása a családtagokkal. Majd miután hazatértek, a történtekről csak bizalmas körökben mertek beszélgetni.[39] A szolyvai és a szambori lágerekben kilencvennyolc eszenyi veszett oda.

A KMKSZ Eszenyi Alapszervezete 1991. november 9-én emlékművet állított a II. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.[40]

A sztálinizmus elől sok lelkész és egyéb egyházi munkás elmenekült: a háború idején is tevékenykedő 100 református lelkészből 40. A megfélemlítés első áldozatai közé tartozott Balogh Sándor lelkipásztor is, akit az előző rendszerben végzett politikai tevékenység vádjával letartóztattak és elítéltek. 1946-ban 5 évi szabadságvesztésre és 3 évi száműzetésre ítélték – meghalt a lágerben. Róla írja a beregszászi Balog Sándor helytörténész: „Az eszenyi lelkész sorsát kiagyalt vádak pecsételték meg, amelyek rosszakaratú emberek feljelentésein alapultak. Fia ugyanis Magyarországon tanult, a határ lezárása előtt pedig meglátogatta idehaza élő szüleit. Mivel Balogh Sándor fiának itt-tartózkodásáról nem tájékoztatta a szovjet hatóságokat, a már jelzett besúgói jelentések alapján letartóztatták." Idézi a lelkész Jászberényben letelepedett özvegyének levélrészletét is: „A láger címe, ahonnan utoljára életjelt adott magáról, ma is megvan: Szverdlovszkaja oblaszty, Táborinszkij rajon, P/O 239/3, L/K Kercseny. Halálának oka: a végtagok megfagyása…"[41] Balogh Sándor emlékére az eszenyi templom falán állított emléktáblát a helyi KMKSZ-alapszervezet, melyet 1991. szeptember 9-én avattak fel.[42]

Hasonló sorsra jutott Narancsik Imre nagymuzsalyi, valamint Szutor Jenő beregszászi lelkipásztor is. Ismeretlen helyre hurcolták őket, ott haltak meg.[43]

A továbbiakban id. Kozár Ferenc eszenyi lakos szemszögéből ismertetem az 1944-ben történteket. Eszeny községében ő az utolsó túlélő azok közül, akik átélték a „málenykij robotot". Kozár 1924. február 5-én született Csap városában. Korán meghalt az édesapja, így ő is besegített az

---

[38] BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon… Tények, adalékok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991. Mandátum–Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991. 5.

[39] BAKURA Gábor: Eszeny településtörténete…, 2011. 27–28.31.

[40] BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések…, 1993. 193.

[41] DUPKA György: A mi Golgotánk…, 2012. 268.

[42] BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések…, 1993. 193.

[43] BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika…, 2005. 249.

édesanyjának a családfenntartásban. 19 éves volt akkor, mikor elhurcolták. Ekkor még nem volt nős. 1945-ben vitték el, és visszaemlékezése alapján 3 évet töltött a makijevkai munkatáborban. Először is Bátyúba érkeztek meg, ugyanis itt volt a toborzóhely. Az elindulás okát senkivel sem közölték. Elmondása szerint ezt követően már Szolyvára indultak, de ezt az utat már nem gyalog, hanem vonattal tették meg. Az adatközlő szerint ekkor szörnyű körülmények között. Ugyanis sem ülő-, sem állóhely nem volt, mivel rengeteg embert zsúfoltak be egyetlen vagonba. Az út hét napig tartott. Elmondása szerint a körülmények kibírhatatlanok voltak, s már ekkor érezték, hogy valami nincs rendben. Többször is panaszkodtak az étel és a víz hiányára, az utazás körülményeire, de ezek nem találtak meghallgatásra. Visszaemlékezéséből kiderül, hogy gyakran kaptak olyan vizet, amely ihatatlan volt, ugyanis egykori benzines „konténerekben" [azaz tartályokban – P. R.] adták be a vonatokba. Választásuk azonban nem volt, így ezt kellett fogyasztaniuk. Ezt követően többen megbetegedtek, köztük ő is.

A toborzást egy Bakosból származó, Eszenyben élő lakos segítette, ugyanis ő tudott oroszul. A toborzás alatt erőszakot sem kellett alkalmazniuk a katonáknak, a helyi lakosság teljesen meg volt félemlítve, miszerint, aki ellenkezik, azt rosszabb helyre viszik. Így tehát kénytelenek voltak belenyugodni a helyzetbe és engedelmeskedni. A makejivkai munkatáborban voltak még románok, németek és budapesti foglyok is. Elmondása szerint neki csak annyit mondtak, hogy kétnapos munkára fog menni, és utána hazajöhet. Ez nem történt meg, mivel Kozár Ferenc itt 3 évet töltött. Azonban nem egy helyen. Az ottléte alatt két lágerben is dolgozott, a makejivkaiban és a komirjani lágerben. De a fogsága nagyobb részét a makejivkai lágerben töltötte. Az előzőben csak a hazamenetelre toborozták az embereket. Elmondása szerint azonban az ő helyzete még ekkor sem bizonyult kilátástalannak. Ez annak volt köszönhető, hogy az ő részlegükön a felettesük, Lőrinc János – aki budapesti származású volt – rendesen viselkedett az emberekkel. Véleménye szerint a helyzetén jelentősen segített egy román tiszt, aki a szívén viselte a foglyok sorsát.

A munkatáborban azonban az idő lassan telt. A munka kitöltötte mindennapjaikat, ám nem mindenkiét. Többen ugyanis lebetegedtek az út során, vagy épp a láger viszontagságainak következtében. Az ő sorsuk már ekkor megpecsételődött, mivel orvosi segítségnyújtásra aligha számíthattak.

Az étkezés terén a foglyoknak még a minimális adag sem mindig adatott meg. Továbbá az ivóvízhiány is fellépett a területen. Az étel minősége – Kozár véleménye szerint – értékelhetetlen volt, néha az alapanyagokat is csak nehezen lehetetett felismerni.

Az adatközlő elmondása szerint ő építkezésnél dolgozott egész ottléte alatt. Munka ugyanis bőven akadt, hiszen a háború hatalmas károkat hagyott maga után. Kozár ottléte alatt fizikai bántalmazásban nem részesült. Többen azonban nem tudták elviselni a munkatábort, és szökéssel próbálkoztak. Általában a szökésre tett kísérletek kudarccal zárultak.

Az adatközlő egyetlen előnye az volt, hogy ő már gyermekkora óta hozzá volt szokva a munkához, és így nem volt számára ismeretlen a nehéz fizikai munka. Azonban elmondása szerint a „tehetősebb" emberek, akik eddigi életükben nem voltak rászorulva a kétkezi munkára, mind odahaltak. A nehéz fizikai munka és az étel hiánya teljesen lebetegítette őket. Orvosi ellátás hiányában nem tudtak felépülni.

1947-ben, mikor végleg hazaengedték, szigorúan tilos volt a táborban történtekről beszélni. Így ő sem mert hangot adni az átélt szörnyű dolgokról, amelyek mind a mai napig mély sebeket hagytak benne. Az egész akkori rendszert felelősnek érzi a történtek miatt. A magyar nemzeti érzéseit azonban a szovjet terror cselekményei sem tudták benne elnyomni. A túlélők testileg és lelkileg összetörve és megfélemlítve tértek haza. Ezen változásokkal kellett tovább élni mindennapjaikat úgy, hogy egy embertelen korszak embertelen eszméinek váltak az áldozataivá.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- BAKURA Sándor–DUPKA György–KOVÁCS Elemér–KOVÁCS Erzsébet–MOLNÁR D. Erzsébet–TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny is édes". Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2009.
- BAKURA Gábor: Eszeny településtörténete különös tekintettel a szovjetrendszer helyi kiépítésére. Diplomamunka. Beregszász, 2011.
- BOTLIK József–DUPKA György: Ez hát a hon… Tények, adalékok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991. Mandátum–Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991.
- BOTLIK József–DUPKA György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005.

- CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrában. Poliprint, Ungvár, 2004.
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997.
- DUPKA György: Kárpátalja magyarsága. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.
- DUPKA György: A mi Golgotánk. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012.
- DUPKA György: „Hova tűnt a sok virág…”. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013.
- FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.
- M. TAKÁCS Lajos: Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.
- MAJNEK Antal: Útközben – tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
- MÓRICZ Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.
- PIVÁRCSI István: Barangolások Kárpátalján. Tájak, emberek, történiák. Palatinus, Budapest, 2010.
- S. BENEDEK András: A tetten érhető történelem. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- S. BENEDEK András: A megmaradás esélyei. Tanulmányok, esszék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1996.
- SINGER Zsuzsa: Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. KMMI, Ungvár, 2010.
- ZUBÁNICS László (szerk.): A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. KMMI–Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011.
- ZUBÁNICS László: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011.

POPOVICS ROXÁNA

ESZENY AND THE DEPORTATION OF 1944

(abstract)

In the history of Transcarpathia determining series of events occurred in 1944. A new chapter began when the Soviet Army entered to Ungvár on Octorber 27, 1944. The first wave of the soviet terror strongly affected all the territory. It was called the "malenykij robot". The Hungarian village, Eszeny (in Ukrainian: Javorove, from 1990 officially Eszeny) was also influenced by these terrific occurrences. There were 313 men from Eszeny who were deported in that time. From this number 94 persons never came home.

MELLÉKLET

1. melléklet
Az 1944-es sztálinizmus eszenyi mártírjai:

1. Badó Endre
2. K. Badó Ferenc
3. T. Badó János
4. N. Badó Miklós
5. N. Badó Sándor
6. Balogh Sándor
7. Balla János
8. Balla Sándor
9. Banga István
10. Barabás Gyula
11. Barkaszi Kálmán
12. Batka Béla
13. Battyányi Gyula
14. Baumán János
15. R. Beregszászi József
16. Bíró Imre
17. Csonka János
18. Csonka Kálmán
19. Danó Árpád
20. Dancs Ferenc
21. Deák Tibor
22. Eszterházi József
23. Farkas István
24. Feka Béla
25. Györke Kálmán
26. Hadar Ferenc
27. Hadar Géza
28. Hidi József
29. Horváth Ferenc
30. Jónás Dániel
31. Kacsó József
32. Kádas János
33. Kádas József
34. S. Kádas József

35. Kára Ferenc
36. Kára János
37. Kára József
38. D. Kertész József
39. Kertész József
40. E. Kertész József
41. Kisari Miklós
42. Kiss Béla
43. Komonyi Sándor
44. K. Kovács Ferenc
45. B. Kovács Ferenc
46. K. Kovács Ferenc
47. Sz. Kovács Ferenc
48. D. Kovács Ferenc
49. D. Kovács János
50. B. Kovács Dániel
51. Kovács József
52. M. Kovács József
53. Kovács Kálmán
54. Kovács Miklós
55. B. Kovács Miklós
56. Kovács Béla
57. Kulcsár Sándor
58. Kun Béla
59. Ladányi István
60. Mező András
61. Mező Miklós
62. Molnár Gábor
63. S. Molnár József
64. T. Molnár József
65. P. Molnár János
66. Molnár József
67. P. Molnár József
68. T. Nagy Ferenc
69. Nagy Kálmán
70. Nagy Miklós
71. Nagy Sándor
72. Orbán József
73. Óvári Gyula

74. B. Papp József
75. Papp Károly
76. Papp Sándor
77. Petró András
78. Rácz János
79. Ráti Gábor
80. Sándor Miklós
81. Sebők Sándor
82. Somogyi János
83. Soós Zoltán
84. P. Szabó Dániel
85. V. Szabó Ferenc
86. D. Szabó Gyula
87. Szabó István
88. V. Szabó János
89. V. Szabó József
90. Szabó László
91. Szántai Miklós
92. Tolvaj Sándor
93. Tóth Sándor
94. Turóczy Antal
95. Varga József
96. Vinda Károly.

2. melléklet
Mélyinterjú az 1994-es elhurcolás feltárásához

Terepmunkás (TM): Popovics Roxána
Adatközlő 1 (AK1): Kozár Ferenc
Adatközlő 2 (AK2): Kozár Ferencné

TM: Neve?
AK1: Kozár Ferenc
TM: Születési helye?
AK1: Csap.
TM: Születési ideje?
AK1: 1924. február 5.
TM: Jelenlegi foglalkozása?
AK1: Nyugdíjas.
TM: Nemzetisége?
AK1: Magyar.
TM: Vallása?
AK1: Katolikus.
TM: Családi állapota?
AK1: Nős, három gyerekem van.
TM: Hol lakott abban az időben, amikor elhurcolták?
AK1: Itt laktam, Eszenyben.
TM: Milyen volt a családi helyzete elhurcolásának idején?
AK1: Egyedülálló voltam, anyámmal éltem, mert az apám meghalt mikor én 12 éves voltam. Árvák lettünk.
TM: Milyen körülmények között éltek, mikor elhurcolták (gazdagabbak vagy inkább szegények)?
AK1: Utolsók voltunk. Amikor az embernek nincs apja, akkor vége a családnak, vége mindennek. Nincs, aki kenyeret keressen. Nekem kellett kenyeret keresni, a vállamon cipelni a fát. Szegénység vót, na!
TM: Volt-e gyereke abban az időben, amikor lehurcolták?
AK1: Á, nem volt, akkor még nem volt. Még 19 éves voltam akkor, mikor elvittek, elmentünk.
TM: Elhurcolása idején mi volt a foglalkozása?
AK1: Mezei munka.
TM: És ott mivel foglalkozott?
AK1: Kaszáltunk, kapáltunk, meg termeltünk.
TM: Tagja volt-e valamilyen pártnak, ha igen, melyiknek?

AK1: Nem voltam.
TM: Mikor vitték el?
AK1: Körülbelül negyven… Negyven valahányadikán. Mert negyvenhatban jöttünk haza. Ott voltam egy évig.
TM: Akkor negyvenötben vitték el?
AK1: Úgy valahogy.
TM: És hová vitték?
AK1: Makijevkába. Hát jányom, mán csak tényleg azt mondom neked, hogy kidobolták, hogy kétnapi ilelemmel menjünk, és Bátyúba mentünk gyalog, Bátyútól megindultunk Sztamburgig.
TM: Meddig?
AK1: Sztamburgig. Nagyon messze van. A Kárpátokat átgyalogoltuk. Gyalog! Puska mellett.
TM: Értem. És közölték, hogy merre viszik magukat?
AK1: Á! Semmit! Nem is tudtuk, hogy mi fog lenni!
TM: Nem is mondta senki, hogy merre mennek?
AK1: Semmit. Semmit. Még az vót, amikor haza jöttünk a lágerből, azt mondták, hogy meg ne próbájuk mondani, hogy hol voltunk.
TM: Nem volt szabad róla beszélni?
AK1: Nem. Nem, bizony nem.
TM: És milyen útvonalon mentek?
AK1: Gyalog, gyalog.
TM: De honnantól hová?
AK1: Először Bátyúba, utána Szolyvára.
TM: Oda is gyalog?
AK1: Hát hogyne! Stamburgig is gyalog mentünk.
TM: Onnantól hova?
AK1: Ott jött, mán akkor onnantól megindult a vonatforgalom, mert ugye háború volt. És akkor beültünk a vagonyba, ilyen jószághordó vagonyba. Számísd, egy vagonyba voltunk százan. Nem tudtunk még ülni se, állni se.
TM: És hogy bírák ki? Mennyi volt az út?
AK1: Hát…. Kaja nem volt semmi. Hét napig vitt bennünket a vonat, de egy kis kenyeret se adtak.
TM: És vizet sem kaptak?
AK1: Semmit! Ránk volt lakatolva az ajtók.
TM: Hogyan zajlott a toborzás? Itt dobolták ki a faluban?
AK1: Itt, itt.
TM: És ki?
AK1: Hát vót egy ember ide Bakosba való, ide nősült meg Eszenybe, hát tu-

dott oroszul, és a vitetett el bennünköt. Mert azirt, mert az mondta az orosz tiszt mán, hogy fele-e ű miértünk, a faluért. Azt mondta, hogy ű nem felel senkiért. Akkor osztán nyomás. Mert a faluból kiürítették az embereket.
TM: Alkalmaztak erőszakot a toborzás alatt?
AK1: Azt mondták, aki nem megyen el, azt úgy is elviszik. El is vitték, de hogy hová…..
TM: És az út során erőszakoskodtak önökkel?
AK1: Nem, mert nem mert szólni senki semmit.
TM: És a lágerben sem volt ilyesmire példa?
AK1: Hát hogy mondjam, még ahhoz képest a mi lágerünk Makijevkába, a Borizovtu még százszor rosszabb volt. Mert, akik a borizovi lágerbe voltak, az mind meghaltak.
TM: És az önök lágerében nem volt a katonákkal semmi összetűzés?
AK1: Nem. Vittek bennünköt munkára. Aki bírt menni…
TM: Voltak más nemzetiségűek önökkel?
AK1: Vótak. Budapestiek vótak, foglyok vótak, elfogták üköt Katrasájnál, meg vótak Erdélybe valók. Azok is magyarok vótak.
TM: Akkor csak magyarokkal volt együtt?
AK1: Meg románok, meg németek is vótak.
TM: Azok hadifoglyokként, gondolom?
AK1: Igen.
TM: Érezte-e hátrányát a magyarságának?
AK1: Egymást nem bántottuk.
TM: És tudja-e azt, hogy miért vitték el önt?
AK1: Azt nem közölték.
TM: Indokolták, hogy miért viszik el önt?
AK1: Azt mondták mán Szolyván, hogy kétnapi munkára visznek bennünköt.
TM: És akkor csak azt mondták önnek, hogy csak két napig fog tartani? Mennyi időt töltött a lágerben?
AK1: Mink? Én egy évig vótam.
AK2: A lágerbe. A lágerbe kérdezi a kislány. Három évig vót oda.
AK1: Ja. Igen, három évig. Jaj, Istenem a munkaszolgálatra mondtam az egy évet.
AK2: Az más, mikor voltak munkaszolgálatok. Nem ezt kérdezték, a lágert kérdezték
AK1: Na jó, jó.
TM: Mindig ugyanabban a táborban volt?
AK1: Nem. Két helyen voltam. Makijevkai és komirjeni lágerbe.

Makijevkában vótunk a másikban meg toboroztak minket, akkor már haza fele. Ott mán gyültek, szedték az embereket, akik Kárpátalján voltak csak azokat.
TM: A makijevkai láger milyen volt? Melyik volt a szigorúbb?
AK1: Hogy mondjam neked. Még amúgy tűrhető volt, mert nekünk a főnökünk pesti volt, Lőrinc Jánosnak hívták, meg volt egy Beregszászba való ember, az is tudott oroszul.
TM: Mind a kettő Makijevkában volt a főnöke?
AK1: Mind a kettő ott volt. Velem voltak. Együtt voltunk.
TM: Milyen volt a szigorúság?
AK1: Aki bírt menni az ment. Avót nekünk a jó, hogy voltak románok is, és román tiszt lehet az, úgy hívták, hogy Domezsur. Ő védett bennünkött, mindenkit. Neki nem dirigált, hogy én magyar vagyok, vagy német, vagy milyen vagyok. Derék, jó ember volt, nyugodjon, ahol van…
TM: Mit csináltak a lágerekben? Milyen volt egy napjuk?
AK1: Munka, csak munka.
TM: Az étkezés?
AK1: Az elég gyenge volt. Eleinte még víz sem volt.
TM: Nem adtak?
AK1: Nem volt. Minden le volt bombázva.
TM: Volt-e olyan nap, mikor nem kellett dolgoznia?
AK1: Vasárnap „otthon" voltam. Habár én mentem mindig mert unatkoztam ott bent, mentünk a kolhozba.
TM: Hogyan telt egy napja a lágerben?
AK1: Korán indultunk a munkába. Korán reggel már szólt a trombita, hogy hát. A láger akkor már körbe volt kerítve.
TM: Munkaszünet a nap folyamán volt?
AK1: Á, nem! Nem, nem. Építkezés meg ilyesmi munka. Dolgozni kellett.
TM: Meddig kellett dolgozni, hány óráig?
AK1: Körülbelül, akkor már ősszel volt, úgy négy órakor már vittek befele bennünköt a lágerbe.
TM: Ön milyen munkát végzett?
AK1: Építkeztem.
TM: És milyen körülmények között dolgoztak?
AK1: Nehéz. Mestereknek hordtuk felfelé a téglát.
TM: Mit és mennyit ettek a lágerekben?
AK1: Az úgy volt, hogy aki megcsinálta a plánt, az kapott duplát. De az csak neve volt, hogy étel. Nem, az nem volt ennivaló.

TM: Megtudná-e állapítani, hogy miből készültek az ételek?
AK1: Nagyjából a főzelék az burizs volt, leves meg csalánleves.
TM: Csalánleves?
AK1: Igen, hús volt rajta meg ilyen nagy hernyók voltak rajta.
TM: Mik?
AK1: Hernyók, férgek.
TM: Milyen helyen, hányan aludtak egy szobában?
AK1: Hát mondjuk az be volt építve, ilyen priccsek voltak, három garázsba volt bent. Középen vót meg alól egy.
TM: Hány ilyen „priccs" volt egy térségben?
AK1: Ó, volt. Sok volt. Sűrűn volt. Valamikor iskola volt az, amúgy rendes lakás volt.
TM: Milyenek voltak a tisztálkodási lehetőségek?
AK1: Eleinte nem volt. Aztán mán vittek bennünket fürödni. Direkt nekünk csinálták. Fülke volt, és lehetett… zuhany volt akartam mondani. De az már csak akkor lett, amikor jöttünk hazafele.
TM: Az elhurcolása során tudott a családjával kapcsolatot tartani?
AK1: Semmit. Senki semmit.
TM: Volt-e beteg a fogva tartása idején?
AK1: Hát, hogy mondjam a mienkben nem volt betegség, ahhoz képest. Szerintem, ez függ, hogy milyen volt a vezetőség. Szerintem rendes volt.
TM: Más lágerekben történtek ilyenek?
AK1: Makijevkánál minden eszenyi meghalt. Egy sem jött haza belőle.
TM. Ön az ottléte alatt szerzett valamilyen maradandó károsodást?
AK1: Nem. Nem, hála Istennek. Csak az a lényeg, hogy voltak tizenketten Eszenyből, nem sokáig éltek.
TM: Senki nem élte túl?
AK1: Legtovább én éltem, meg Géresi Kálmi. Ott lakott a Pázsiton. Mi bírtuk legtovább.
TM: Kik őrizték Önöket?
AK1: Hát katonaság. Mindenhol körül volt kerítve szúrós dróttal a láger. Meg izék, megfigyelő tornyok voltak csinálva.
TM: Őrzői közt esetleg volt-e magyar?
AK1: Á, orosz katonák voltak.
TM: Verték-e a foglyokat a katonák?
AK1: Á, nem!
TM: Akkor önnel sem történt ilyesmi?
AK1: Mondom egyszer volt, nem egyszer volt ugye, hanem mikor már este volt és lefeküdtünk, lepihentünk munka után, és akkor jött egy valamiféle

orosz, és akit hallotta, hogy hát nem alszik azt megverte. Bent már a szobába. Vagy mozgott, vagy fordult megfelel azt megverte.
TM: Megszökéssel nem próbálkoztak?
AK1: Nem. Nem. Egy eszenyi akart. De azt, hogy szerencséjére, hogy más helyre vitték, mert itt főbe lőtték volna.
TM: És más megszököttről nem tudott?
AK1: Á, nem! Az volt egy beregszászi ember a fiával volt, a Beregszászi járásba való volt, és azok szegények el akartak szökni. Elfogták őköt, visszahozták a lágerbe, ahonnan elmentek. Meg kimondták szegényeknek, és a kapunál csináltak így egy kört, körülrajzolták a földet, és akkor leszórták homokkal egy hétig mezítláb, pucéron abba álltak. Hogy lássuk, hogy a kapunál mi van. És, hogy így próbáljunk meg elszökni.
TM: És végül mi bajuk lett?
AK1: Azok meghaltak. Addig álltak, amíg le nem lőtték, meghaltak.
AK2: Rendesen, csak olyat beszélj, amit muszáj, mert…
TM: De ezt is jó, ha elmondja… mert...
AK2: De valamikor beszélni se lehetett róla.
AK1: De most már lehet!
TM: Kapott-e valakitől segítséget a táborban ottléte alatt?
AK1: Nem.
TM: Akkor mindenki önmagáért felelt?
AK1: Igen.
TM: És ön segített-e valakin a tábori ottléte alatt?
AK1: Eszenyből se járt ki, csak hárman jártunk ki dolgozni.
TM: Az eszenyiekkel próbálták egymásban tartani a lelket?
AK1: Hát amúgy mink egymást tudtuk. Egy szobába voltunk. Minekünk meg volt a kapcsolatunk együtt az eszenyiekkel.
TM: De azért önnek is adott némi lelki erőt, hogy nincs egyedül és ott vannak önnel?
AK1: Adtak.
AK2: A jómódúak mind odamaradtak. Akik szegények voltak itthon, azok bírtak a lágerbe.
TM: Mit talált otthon, miután hazaért? Hogyan fogadták visszatérését a faluban?
AK1: Ugyan ki fogadott volna, ki fogadott volna? Anyám csak. Meg a testvirem.
TM: Haza érve elmondhatta-e, hogy hol volt és mi történt önökkel a lágerben?
AK1: Semmit, semmit.

AK2: Nem szabad volt semmit.
AK1: Nem is tudtunk a világról se.
TM: Kinek beszélt a táborban töltött időszakról?
AK1: Nem szabad vót.
TM: Senkinek?
AK1: Nem.
TM: Az egykori őrzői közül a későbbiekben találkozott-e valakivel?
AK1: Nem.
TM: Az egykori foglyok közül tartotta-e valakivel a kapcsolatot?
AK1: Itthon? Hát hogyne. Ismertük mi egymást. Jóba voltunk együtt.
TM: És egymás közt megbeszélték-e a dolgokat?
AK1: Nem mertük. Eleinte nem. Meg volt mondva Munkácson nekünk, hogy ha szólunk valamit, visszamegyünk oda, ahol voltunk.
TM: Kikről tud, hogy éltben van?
AK1: Senki nincs már.
TM: Kapott-e kártérítést?
AK2: Hát egyszer kapott Magyarországtól, ott valamennyit, és mire beváltották, alig lett. Akkor keveset adtak.
TM: Van-e Önben harag az 1944-es események miatt?
AK1: Az egész országra haragszok még most is.
TM: Mi a véleménye Sztálinról? Hruscsovról? Az oroszokról?
AK1: Hát csak annyi, hogy fel kellet őket aggatni.
AK2: Jaj, hát ilyeneket ne beszélj már!
AK1: Hát minek nem?
AK2: Azokkal nem voltál.
AK1: De hogy mit szólok a Sztalinhoz, meg másokhoz? Bitangok voltak.
TM: Utólag hogyan tekint vissza arra a rendszerre? Mit gondol róla?
AK1: Jót nem.
TM: Maradtak-e esetleg tárgyi emlékei, dokumentumai erről az időszakról?
AK1: Nem. Semmi.
TM: Most tagja-e valamilyen pártnak vagy szövetségnek?
AK1: A magyarnak csak.
TM: A KMKSZ-nek?
AK1: Nem.
AK2: Benne vagyunk!
TM: Melyik országot nevezi anyaországnak?
AK2: Magyarországot.
AK1: Hát csak azt.

AK2: Magyarok vagyunk.
TM: Melyik rendszer alatt volt jobb élni?
AK1: Hogy mondjam. Mikor Kárpátalját feldarabolták, akkor Kárpátalja a cseheknek lett. Akkor csehek vótunk. A csehek jók vótak, mer művelt emberek vótak. Majd aztán a nimetek felszabadítottak bennünket, és úgy lettünk magyarok.
TM: A cseh időszakról tudna-e mesélni egy kicsit?
AK1: Aki dolgozott, annak volt. Műveltek voltak a csehek.
TM: Munkalehetőség volt a faluban?
AK2: Még akkor fiatal volt.
AK1: Mikor hol dolgoztam.
AK2: Napszámba járt.
TM: Hogyan látja a kárpátaljai magyarság ügyét, fennmaradási lehetőségét?
AK1: Tudja a Jóisten. Annyi nekünk a szerencsénk, hogy az ukránok vannak itt, hogy a nyúgdíjt pontosan megkapjuk. Egyrészt dicsérem űköt.
TM: Mit szól a Magyarországba való kitelepüléshez, kivándorláshoz?
AK1: Nekünk is oda van az egész családunk. Most mentek vissza, máma. Ott van már a fél Eszeny. Menekül mindenki, nincs munkalehetőség. A fiatalok hát hova menjenek?
TM: Mit gondol, mi ennek az oka?
AK1: Hát mert itt nincs munkalehetőség, nincs munka.
AK2: Mikor orosz volt, akkor a legkisebb gyermek is ment dolgozni.
TM: Sorolja fel azokat, akikkel egy táborban volt, vagy akiről tud, hogy elhurcolták.
AK1: Na, akkor megkezdem sorba: Én… Nagy Gyula, Orbán… hogy is hívták, na… Velem volt, na… Itt lakott a Kis utcán…Orbán…. Józsi! Orbán Józsi! Azután Kun Gyula, az mán Bátyúban lakik. Molnár Jenő, Báthory Józsi bátyám.
AK2: Géresi Kálmi.
AK1: Géresi Kálmi, Juhász Kálmi, itt lakott, mán meghalt. Tizenketten voltunk.

Készült: 2014. szeptember 6.

3. melléklet

A szovjet terror eszenyi áldozatainak emlékére állított emlékmű a községi temetőben

(Saját készítésű fotó)

Iván Irén*

Holokauszt előli menekülési lehetőségek Kárpátalján

Kárpátalja területén élt a történelmi Magyarország legnagyobb zsidó közössége, akik a XIX. század végén a mai Galíciából, Bukovinából, illetve Nyugat-Ukrajnából vándoroltak a vidékre. A kárpátaljai terület évszázadok óta kiváló lehetőséget nyújtott számukra kereskedelmi tevékenység folytatására.[1] A XX. század sorsfordító eseményeket hozott a zsidóság történetében, ekkor jelent meg az első zsidóságot korlátozó törvényrendelet, a numerus clausus.[2] Megjegyzendő, hogy ez a törvény nem lehetetlenítette el a zsidók életét gazdasági és társadalmi szempontból. Az első[3] és a második zsidótörvény[4] hatályba lépésének következményei Kárpátalján is azonnali változásokat eredményeztek, több ezer zsidó család megélhetését lehetetlenítette el. A korlátozó rendeletek súlyos helyzetbe hozták gazdaságukat, üzleteiket, üzemeiket, vállalkozásaikat.[5] Az első és a második zsidótörvény végrehajtása előidézte a közigazgatási szervek munkájának intenzívebbé válását, ugyanis a törvények meghatároztak kivételeket a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alól, és ezzel a „törvény adta" lehetőséggel sokan próbáltak meg élni. A tanulmányban levéltári források felhasználásával részletezzük a menekülés legális lehetőségeit Kárpátalján.

---

* Iván Irén, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója.

[1] DUPKA György–ZUBÁNICS László: A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján. (Emlékezés a holokauszt áldozataira). In: Együtt, 2013. 2. sz. 52.

[2] 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiára való beiratkozás szabályáról. KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 104–163.

[3] „Az 1941. évi XV. törvénycikk egyfelől tilalmazza a zsidók és keresztények közötti házasságot, másfelől büntetni rendeli a zsidó férfi és tisztességes, nem zsidó nő között házasságon kívül létrejövő nemi kapcsolatot." SCHWEITZER Gábor: A „zsidótörvények" a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 164.

[4] 1939. március 11., az ún. honvédelmi törvény megteremtette a jogalapot arra, hogy a fegyveres szolgálatot nem teljesítő magyar állampolgárokat munkaszolgálatra hívják be. A munkaszolgálat rendeltetése az volt, hogy a zsidókat elszigeteljék a társadalom többi részétől. FEDINEC Csilla: Zsidók Kárpátalján kronológia (1648–2012). Bibliográfiai és forrásgyűjtés Kárpátalja és Felvidék zsidóságához. 2014. 20. Interneten: http://www.hebraisztika.hu/attachments/00000456.pdf. [Letöltés időpontja: 2015. január 6.]

[5] BRAHAM, Randolph L.: A Holocaust Magyarországon. Oknyomozó elemzés. 12–19. Interneten: http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1163/2014.10.01.11:14. [Letöltés időpontja: 2015. január 6.]

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében végzett kutatások által több személyt mutatunk be, akik ezen időszak alatt megpróbáltak élni azon lehetőségekkel, amelyet a törvény biztosított számukra. A levéltári források megvizsgálása által kiderült, hogy a helyi zsidóság elsősorban a legális menekülési lehetőségekkel próbált élni, azaz a kivándorlással. A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy elsősorban a „jog nem tudása" jelentett problémát a lakosság körében, ugyanis számos esetben előfordult, hogy a jogosult a törvényt ismerte, de a hozzá kapcsolódó és a részletes szabályokat rögzítő végrehajtási utasítást nem. Ennek következtében esetleg be sem tudta adni a mentesülési kérelemhez vagy útlevélhez szükséges iratokat, illetve azokat határidőn túl nyújtotta be, amelynek jogkövetkezménye az érdemi vizsgálat nélküli elutasítás volt. Érdemes tisztázni, hogy mit is jelentett a mentesítés. Magyarországon a mentesítési rendszert, még az 1930-as évek végén vezették be, amikor az első nagyszabású zsidótörvények életbe léptek. A német megszállást követően vált különleges kiváltsággá a mentesítettek közé való bekerülés. Bár a zsidóellenes rendeletek közül sok tartalmazott mentesítési előírásokat, ezek azonban nem mindig voltak következetesek vagy egységesek. A Sztójay-kormány külön rendeletet adott ki, kifejezetten a mentesítések ügyében, amelyet 1944. május 10-én bocsátottak ki 1730/1944. M.E. számú rendelet alatt. A rendelet értelmében a mentesítendők öt főbb kategóriáját határozta meg, amelyek közül messze a legfontosabb volt az, amelyik a kitüntetett háborús hősökre és a *bona fide* keresztényeknek minősített zsidókra vonatkozott.[6]

Kárpátalján a helyi zsidó lakosság is megpróbált élni a zsidótörvények alóli mentesülési jogukkal, ugyanis a zsidótörvények végrehajtásakor a korlátozó rendeletek lehetőséget adtak a miniszterelnöknek arra, hogy meghatározott időn belül – a törvény első szakaszának utolsó bekezdésében meghatározott hatállyal – mentesíthessen olyan személyeket, akik a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészeken az elszakítás ideje alatt súlyos kockázatot vállaltak a magyarságért, és ezzel kimagasló érdemeket szereztek. Az így szerzett mentesség kiterjedt a mentesített személy hitfelekezethez tartozó házastársára, özvegyére, abban az esetben, ha a magyarsághoz való hűsége kifogástalan volt. A bizottság hivatalból tette meg a javaslatot a mentesítettekre, tehát mentesítés iránti kérelmet benyújtani nem lehetett. Azt a tényt, hogy a lakosság nem volt pontosan tisztában a mentesülés jogi lehető-

[6] BRAHAM, Randolph L.: Magyarországi Holokauszt Földrajzi Enciklopédia. Budapest, 2006. 35-44. Interneten: http://haver.hu/wp-content/uploads/2012/11/A-H-O-L-O-K-A-U-S-Z-T-M-A-G-YA-R-O-R-S-Z-%C3%81-G-O-N-T-%C3%96-RT-%C3%89-N-E-L-M-I-%C3%81-T-T-E-K-I-N-T-%C3%89-S.pdf 2014.11.14.11:10. [Letöltés időpontja: 2014. november 14.]

ségeivel az is alátámasztja, hogy mégis érkeztek kérelmek a kárpátaljai törvényhatóság első tisztviselőjéhez, amelyek érdemi vizsgálat nélküli elutasításra kerültek, hiszen nem volt hatásköre igazolást kiállítani. Emiatt került visszautasításra Weisz Éliász nagyszőlősi lakos kérelme is a zsidótörvény hatálya alól való mentesítése tárgyában, melyet a máramarosi közigazgatás kirendeltség vezetőjének címzett. A levéltári források azonban elsősorban a második zsidótörvénnyel kapcsolatos eljárásokról tanúskodnak, ugyanis először, az 1939. évi IV. törvénycikk első szakasza határozta meg, hogy a jogszabály alkalmazása szempontjából ki minősült zsidónak.[7] Hasonló választ kapott Davidovics Béla, David Beer középapsai lakos,[8] Lebovits Chaim középapsai lakos[9] és Krausz Béla fakereskedő huszti lakos,[10] illetve Rubin Salamon, Bernát Mózes és Simon nagyszőlősi lakosok[11] is. Indoklásként a következő választ csatolták: *„báró Perényi s.k. kormányzói biztos k. úr 8678/1939. számú rendelete értelmében a 7.720/1939 M. E. rendelet 66.§-ában említett bizonyítvány kiállítása iránt beadott kérelme a felhozott indokok és bizonyítékok alapján nem teljesítendő. Ugyanis a miniszterelnök a mentesítések tárgyában már döntött”*.[12] Tehát a jogi alapot biztosították a mentesítéshez, az azonban jóval szűkebb lehetőségeket határozott meg, továbbá, akiket mentességben részesítettek,[13] nem rendelkeztek ugyanolyan jogokkal, mint a teljes joggal bíró magyar állampolgárok. A törvény biztosította a panasz lehetőségét is, azonban korlátozva, mivel a mentességet megszerzők körében lévő családtagok esetében a fellebbezés lehetőségét kizárta. A bírósági panaszjogot azok tudták kihasználni, akik nem voltak tagjai ugyan az izraelita felekezetnek, ám a törvény rendelkezései folytán mégis zsidónak minősültek.[14] A mentesített zsidó által élvezett kiváltságok csak rövid életűek voltak, mert 1944. október 15-én hatalomra kerülő nyilasok eltörölték azokat. A mentességre való jogosultságukat igazoló dokumentumokat egyszerűen semmibe vették vagy megsemmisítették.

---

[7] LEHOTAY Veronika: Mentességi kérelmek a magyar hatóságok előtt 1938 és 1942 között. In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, 2011. 1. sz. 42.

[8] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL). A Máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai, 1938–1944. F. 162, op. 3, od. zb. 79, l. 10–11.

[9] Uo. l. 1–2.

[10] Uo. l. 9.

[11] Uo. l. 4–5.

[12] Uo. l. 12–13.

[13] LEHOTAY Veronika: Mentességi kérelmek…, 2011. 39–55.

[14] SCHWEITZER Gábor: A „zsidótörvények”…, 2005. 170.

A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a második zsidótörvény hatályba lépésével egyre több útlevélkérelem érkezett az illetékes törvényhatóságok felé. Magyarázható ez azzal, hogy akik nem részesültek mentességben, azok az emigrációt választották. A kérelmezők többsége utazásuk okaként az árubeszerzést, illetve a gyógyászati ellátást tüntették fel. Többek között Surányi-Szortsik István[15] textil nagykereskedő, huszti lakos, aki Budapestre, utazásához kérelmezett útlevelet azzal indokolva, hogy textilakcióval kapcsolatos sürgős áruszerzésre van szüksége. Hasonlóképpen cselekedett Iványi Istvánné (szül: Szabó Mária) fűszerkereskedő. Özv. Strausz Samuné[16] útlevélkérelme során a benyújtott okmányok mellé a következőket igényelte: 1) annak igazolását, hogy 1921. július 26-án hol bírt községi illetőséggel (2. és 3. melléklet); 2) annak igazolását, hogy 1929. március 15-től 1939. augusztus 23-ig hol lakott.

Érdemes megvizsgálni az útlevél struktúráját; számos olyan információt kellett feltüntetni, amely az elbírálás során jelentőséggel bírt. Elsősorban az illető foglalkozását, vallását, továbbá vagyoni állapotát. Rozenberg Rudolf és neje, Weisz Szeréna (4. melléklet) 1939. augusztus 22-én kért útlevéladatlapjából (5. melléklet) megtudhatjuk, hogy a férfi kántor és metsző volt, aki nejével „családi ügy" miatt utazik ki Kárpátaljáról.

Az útlevélkérelmek elbírálása 1939. július 21-től módosult Kárpátalján. A 7720/1939 M. E. rendelet hatályba lépésével ugyanis a kárpátaljai kormányzói biztos feladatául szabta a közigazgatósági kirendeltségeknek, hogy a főszolgabírók utasítsák a közjegyzőket az útlevélkérelemhez szükséges okmányok bemutatására. Ennek nyomán a kérelmezőt az alábbi okmányokat benyújtására kötelezték: 1) születési bizonyítvány; 2) erkölcsi bizonyítvány; 3) illetőségi bizonyítvány; 4) helyhatósági bizonyítványt arról, hogy a kérelmező mióta lakik állandó jelleggel jelenlegi lakhelyén; 5) 2 darab 5x7 cm-es fénykép, hátlapján a községi elöljáróság személyazonosságot igazoló záradékával.

Az utasítás szerint a zsidóktól – ezen okmányokon kívül – kérniük kellett az atyai felmenők születési és házassági anyakönyvi kivonataikat az 1851. évig visszamenőleg, továbbá községi bizonyítványt. Abban az esetben, ha a származást mégsem sikerült bizonyítani, akkor olyan tanúkkal lehetett ezt pótolni, akik ismerték személyesen a felmenőt. Emellett adóívvel igazolhatta, hogy a kérelmező megfelelő atyai felmenője az 1875 és 1880

[15] 1906. március 5-én született Horpácson. Huszton, a Wesselényi utca 3 szám alatt élt. KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 72, l. 79–80.

[16] Született Stahl Gizella, nagyszőlősi lakos. Uo. l. 75.

közötti években – a trianoni békeszerződés életbe lépte előtt – Magyarország területén fekvő valamely községben adót fizetett vagy adóköteles foglalkozást űzött.[17]

A levéltárban fent maradt útlevélkérelmek áttekintésével egyértelművé válik, hogy a kormánybiztos figyelmeztetésére a zsidó útlevélkérelmeket többszöri felülvizsgálás után fogadták el. Konkrét példaként kiemelném Moskovics Izidorné és lányai, Moskovics Helén,[18] illetve Hanna (6. melléklet) csománfalvi lakosok útlevélkérelmét, melyet a m. kir. járási katonai parancsnoksághoz nyújtottak be, hogy kivándorolhassanak az Egyesült Államokba. Kérésük támogatására felhozták, hogy a férj, illetve apa 1936 óta állandóan az USA-ban tartózkodik, ott üzlete van, így képes fenntartani kiköltöző családját is. A Moskovics család elmondása szerint a községben egy gyenge forgalmú vegyeskereskedése volt, ami miatt is rossz anyagi helyzetbe kerültek. Soron kívüli elbírálást is kértek, arra hivatkozva, hogy az USA-ba a beutazási engedélyt már megkapták Clevelandbe (Ohio állam). Csatolták a kérelmekhez az anyakönyvi, illetőségi és helyben lakást igazoló dokumentumokat, illetve az erkölcsi és egyben személyazonossági bizonyítványokat. Moskovics Izsák születési kivonatát nem tudták csatolni, mivel a Técsői járásban csak 1862 után kezdték el vezetni az anyakönyveket, addig a zsidó gyerekek születési időpontját sehol nem jegyezték fel. Emiatt a születési és a származási adatokat 1851-ig két tanú kihallgatásával hitelesítettek, akik a megnevezett elődjeit személyesen is ismerték és közvetlen tudomással bírtak azok származásáról. 1939 őszétől a kérelmezők már az utazási jegyüket is csatolták annak érdekében, hogy felgyorsítsák az elbírálási folyamatot. A kérelmekben továbbá feltüntetésre került az is, hogy a család itthon semmilyen értékét nem adta el, nem viszi magával, illetve az egész család kiköltözik az országból.

Összegzésképpen elmondható, hogy az első és a második zsidótörvény nemcsak gazdaságilag fosztotta ki a zsidó lakosságot, hanem egyben kirekesztette őket a magyar társadalomból is. A folyamatos jogkorlátozások és az ellenük elkövetett intézkedések gyakorlatilag mindennaposokká váltak, illetve büntetlenek maradtak. Ezt a tényszerű megállapítást bizonyítják sok esetben azok a rendeletek és intézkedések, amelyek az ellehetetlenült zsidók kiutazásával voltak kapcsolatosak. A gazdaságilag nincstelenné és társadalmilag elidegenített zsidó lakosság menekülési lehetőségeit szintén rendeletek útján, valamint különböző személyes és egyéb nehézségek által

[17] KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 83, l. 3.

[18] 1917. február 2-án született Csománfalván. Foglalkozása szerint háztartásbeli. Uo. l. 43.

gördített akadályok nehezítették. A rendeletek betartása az esetek többségében megfelelően és hiba nélkül ment végbe, melynek következtében gyakorlatilag a menekülési lehetőséget vonták meg. Ennek nyomán a lakosságnak az a része is a deportálás áldozata és mártírja lett, akinek lehetősége volt még a menekülésre, de a korlátozások határt szabtak neki.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- A máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai, 1938–1944 (162. Fond, 3. opisz) – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BRAHAM, Randolph L.: A Holocaust Magyarországon. Oknyomozó elemzés. 12–19. Interneten: http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1163/2014.10.01.11:14. [Letöltés időpontja: 2015. január 6.]
- BRAHAM, Randolph L.: Magyarországi Holokauszt Földrajzi Enciklopédia. Budapest, 2006. 35-44. Interneten: http://haver.hu/wp-content/uploads/2012/11/A-H-O-L-O-K-A-U-S-Z-T-M-A-G-YA-R-O-R-S-Z-%C3%81-G-O-N-T-%C3%96-RT-%C3%89-N-E-L-M-I-%C3%81-T-T-E-K-I-N-T-%C3%89-S.pdf. [Letöltés időpontja: 2014. november 14.]
- DUPKA György–ZUBÁNICS László: A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján. (Emlékezés a holokauszt áldozataira). In: Együtt, 2013. 2. sz. 52–64.
- FEDINEC Csilla: Zsidók Kárpátalján kronológia (1648–2012). Bibliográfiai és forrásgyűjtés Kárpátalja és Felvidék zsidóságához. 2014. 1–49. Interneten: http://www.hebraisztika.hu/attachments/00000456.pdf. [Letöltés időpontja: 2015. január 6.]
- KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 104–163.
- LEHOTAY Veronika: Mentességi kérelmek a magyar hatóságok előtt 1938 és 1942 között. In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, 2011. 1. sz. 39–55.

• SCHWEITZER Gábor: A „zsidótörvények" a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 164–175.

IVÁN IRÉN

OPPORTUNITIES OF ESCAPING FROM THE HOLOCAUST IN TRANSCARPATHIA

(abstract)

The largest Jewish community of the historical Hungary lived in the territory of Transcarpathia, who migrated from today's Galicia, Bukovina and Western Ukraine to this countryside at the end of the 19th century. The Transcarpathian area provided them excellent facilities, especially in commerce. The 20th century brought a powerful change from the point of the history of the Jewish people, because in this time was published the first act which restrictive the Jews, called numerus clausus. This act did not make the Jews life impossible from the point of economy and society. After the time when the first and the second Jewish acts were published they made instantaneous effects on Jewish people's life, because they made impossible the life of the Jews. These acts put their economies, bargains, works and their business into worse stance. After the enforcement of the first and second acts the Jews tried to live with the so-called possibilities which were given by the administration. In this study we give a detailed picture about the possibility of legal loophole.

MELLÉKLET

1. melléklet

Strausz Samuné

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 72. l. 75.

2. melléklet
Helyhatósági bizonyítvány

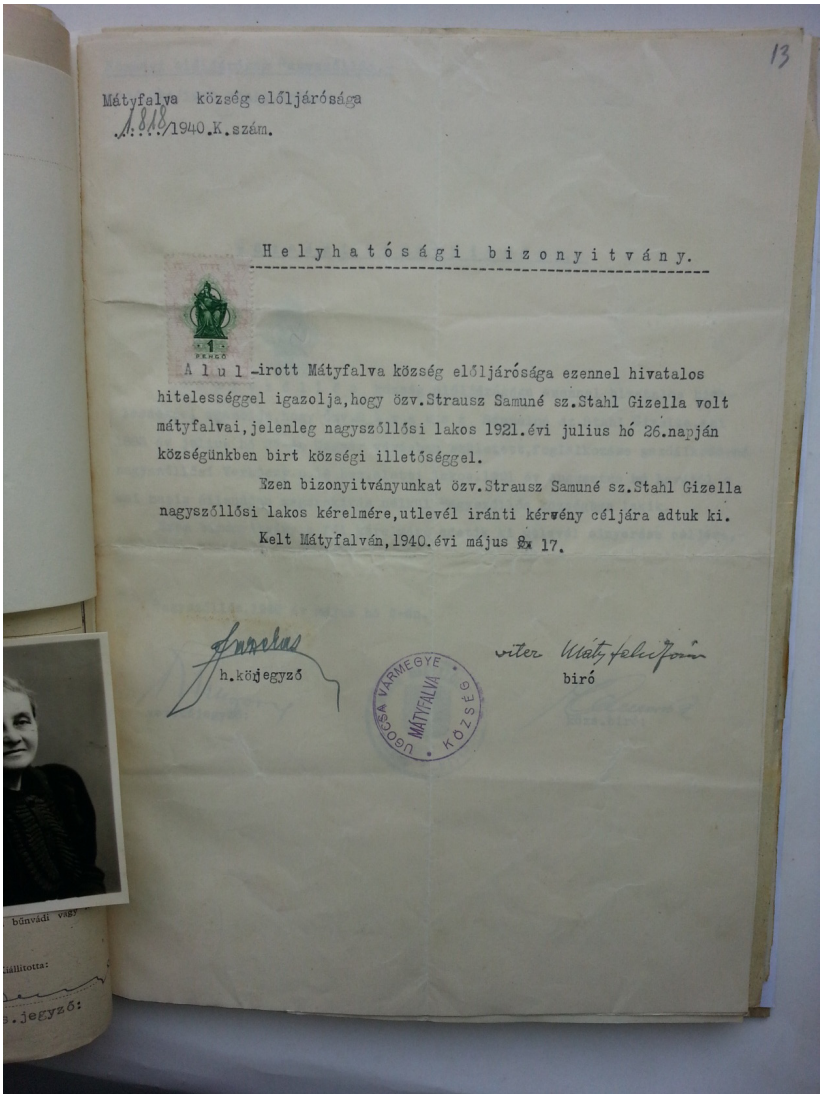

13

Mátyfalva község elöljárósága
1940.K.szám.

Helyhatósági bizonyitvány.

A lul-irott Mátyfalva község elöljárósága ezennel hivatalos hitelességgel igazolja,hogy özv.Strausz Samuné sz.Stahl Gizella volt mátyfalvai,jelenleg nagyszöllösi lakos 1921.évi julius hó 26.napján községünkben birt községi illetőséggel.

Ezen bizonyitványunkat özv.Strausz Samuné sz.Stahl Gizella nagyszöllösi lakos kérelmére,utlevél iránti kérvény céljára adtuk ki.

Kelt Mátyfalván,1940.évi május 17.

h.köjegyző

biró

UNGVÁRA VÁRMEGYE MÁTYFALVA KÖZSÉG

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 81, l. 13.

3. melléklet
Községi illetőségi bizonyítvány

Ez a bizonyítvány nem tekinthető a magyar állampolgárság igazolására szóló okiratnak.–

Nagyszőllős község. MAGYARORSZÁG

870 /1940 — 98/1940 csz. Ugocsa megye.

Nagyszőllős járás.

KÖZSÉGI ILLETŐSÉGI BIZONYÍTVÁNY

50 FILLÉR 1934 50 FILLÉR 1934

Mi, Nagyszőllős község elöljáróssága, tudatjuk mindenkivel, akit illet, hogy Czv. Strausz Sámuelné szül. Stahl Gizella (atyja: néb. Stahl Jób, anyja: Meizman Réni ——————) aki Ungváron n. az 1863 év. július hó 27 napján született, családi állapota szerint özvegy, foglalkozása háztartásbeli és jelenleg Nagyszőllősön lakik, az 1886. évi XXII. tc. 7 §-a alapján községünk kötelékébe tartozik.

Nagyszőllős 1940 évi március hó 21-én.

Csirkovics biró (P. H.) Ilkovics jegyző

Igazoljuk, hogy 1921. évi július hó 26-án Kárpátalja területén fekvő Hátytálva községben bírt községi illetőséggel.

Nagyszőllős 1940 évi március hó 21-én.

Csirkovics biró Ilkovics jegyző

Kny. 17/F. — Biédiám Hi., Budapest. 67909.

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 81, l. 15.

4. melléklet

Rozenberg család, 1939. augusztus 22.

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 83. l. 3.

5. melléklet
Útlevélkérelmező adatlap

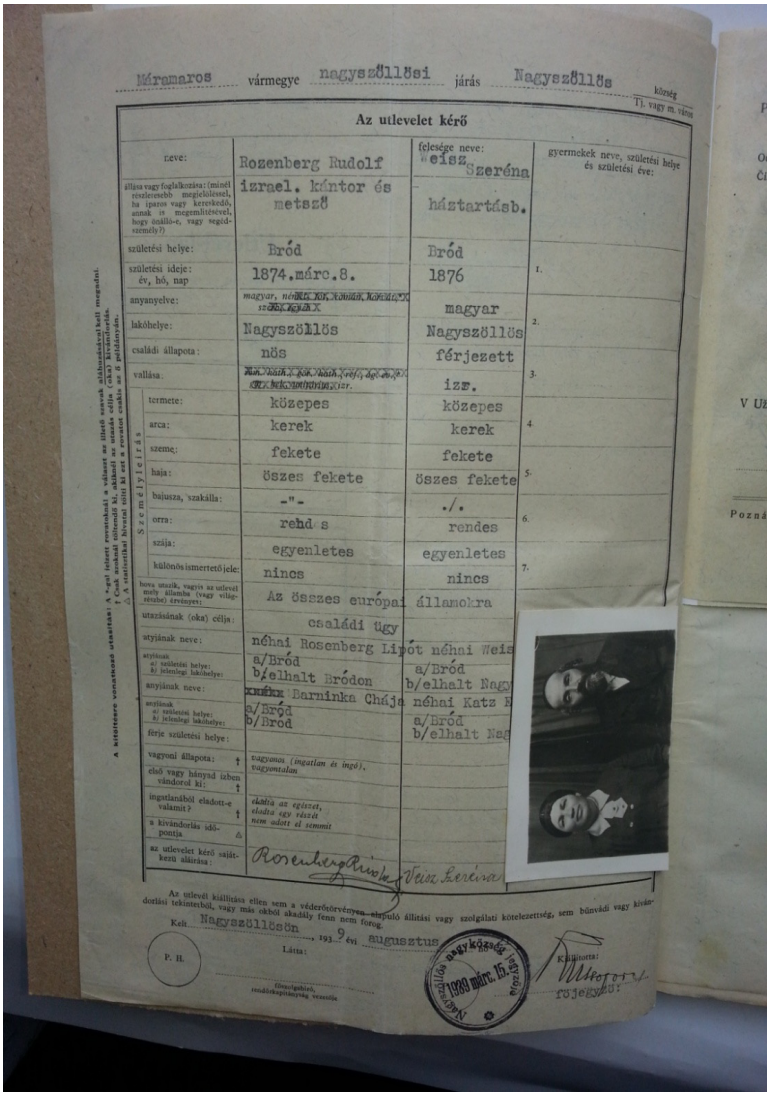

Máramaros vármegye nagyszőllősi járás Nagyszőllős község

Tl. vagy m. város

Az utlevelet kérő

neve:	Rozenberg Rudolf	felesége neve: Weisz Szeréna	gyermekek neve, születési helye és születési éve:
állása vagy foglalkozása: (minél részletesebb megjelöléssel, ha iparos vagy kereskedő, annak is megemlítésével, hogy önálló-e, vagy segédszemélyt?)	izrael. kántor és metsző	háztartásb.	
születési helye:	Bród	Bród	
születési ideje: év, hó, nap	1874.márc.8.	1876	1.
anyanyelve:	magyar, né[illegible] szól[illegible]	magyar	
lakóhelye:	Nagyszőllős	Nagyszőllős	2.
családi állapota:	nős	férjezett	
vallása:	[illegible]	izr.	3.
Személyleírás: termete:	közepes	közepes	
arca:	kerek	kerek	4.
szeme:	fekete	fekete	
haja:	összes fekete	összes fekete	5.
bajusza, szakálla:	-"-	./.	
orra:	rehd s	rendes	6.
szája:	egyenletes	egyenletes	
különös ismertetőjele:	nincs	nincs	7.
hova utazik, vagyis az utlevél mely államba (vagy világrészbe) érvényes:	Az összes európai államokra		
utazásának (oka) célja:	családi ügy		
atyjának neve:	néhai Rosenberg Lipót	néhai Weis	
atyjának a) születési helye: b) jelenlegi lakóhelye:	a/Bród b/elhalt Bródon	a/Bród b/elhalt Nagy	
anyjának neve:	Barninka Chája	néhai Katz E	
anyjának a) születési helye: b) jelenlegi lakóhelye:	a/Bród b/Bród	a/Bród b/elhalt Nag	
férje születési helye:			
vagyoni állapota: †	vagyonos (ingatlan és ingó), vagyontalan		
első vagy hányad izben vándorol ki: †			
ingatlanából eladott-e valamit? †	eladta az egészet, eladta egy részét nem adott el semmit		
a kivándorlás időpontja △			
az utlevelet kérő saját kezű aláírása:	Rosenberg Rudolf	Weisz Szeréna	

A kitöltésre vonatkozó utasítás: A *-gal jelzett rovatokat a vámsort az illető vonal áthúzásával kell megszüntni.
† Csak szülőnek és férjezett nőnek a férje célja (oka) kitöltendő.
△ Szülőnek illetőleg férjezett nőnek csakis az 6 példányon.

Az utlevél kiállítása ellen sem a véderőtörvényben alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség, sem bűnvádi vagy kivándorlási tekintetből, vagy más okból akadály fenn nem forog.

Kelt Nagyszőllősön, 193 9 évi augusztus

P. H.

Látta:

Csendőrőrs, rendőrkapitányság vezetője

Kiállította:

Nagyszőllős Járási Szolgálat 1989 márc. 15.

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 83. l. 3.

6. melléklet
Moskovits Hanni

Forrás: KTÁL, F. 162, op. 3, od. zb. 83. l. 43.

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE CÍMŰ EGÉSZ ÉVES RENDEZVÉNY-SOROZAT PROGRAMJAINAK FOTÓANYAGAI

HOLOKAUSZT EMLÉKNAP

2014. április 16.

Holokauszt Emlékév 2014
HOLOKAUSZT EMLÉKNAP
2014. április 16.
MINISZTERELNÖKSÉG

HOLOKAUSZT EMLÉKNAP
2014. április 16.
HOLOKAUSZT 70
MAGYAR HOLOKAUSZT EMLÉKÉV – 2014
MINISZTERELNÖKSÉG

2014. április 16.
HOLOKAUSZT
MAGYAR HOLOKAUSZT EMLÉKÉV – 2014

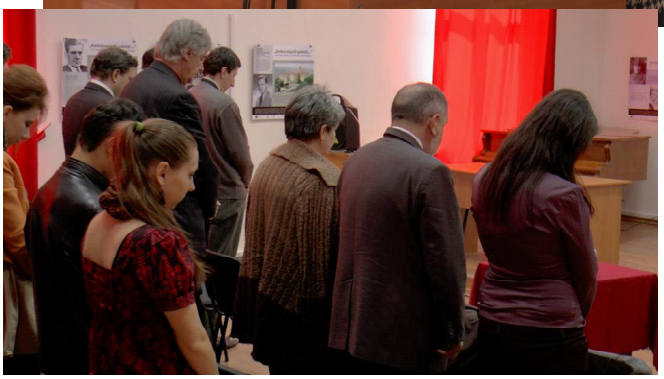

Holokauszt Emlékév 2014
HOLOKAUSZT EMLÉKNAP
2014. április 16.
HOLOKAUSZT 70
MAGYAR HOLOKAUSZT EMLÉKÉV – 2014
MINISZTERELNÖKSÉG

A zsidó törvények hatása Kárpátalja lakosságára és a Holokauszt
Togyeriska Erika

„Emberségről példát...”
Akik részt vettek az üldözöttek mentésében
A HOLOKAUSZT
A HOLOKAUSZT MAGYARORSZÁGON

HOLOKAUSZT E
2014. április 16.
HOLOKAUS
MAGYAR HOLOKAUSZT EM

HOLOKAUS 70
MAGYAR HOLOKAUSZT EM
MIN
Megtagadva

„Emberségről példát...”

mikor felépítette azt a kis kamrát
a vagonban például,
Ahol nemzetiségek
és vallások éltek együtt békében.

HOLOKAUSZT EMLÉKNAP
2014. április 16.
HOLOKAUSZT 70
MINISZTERELNÖKSÉG

HOLOKAUSZT EMLÉKNAP
2014. április 16.

„Emberségről példát..."
Akik részt vettek az üldözöttek mentésében
HARALD FELLER (1915–2003)

KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT. 1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE

CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

2014. május 28-29.

JewishGen
Sub-Carpathia SIG
Preserving our heritage for future generations
Kehila (Community) Web Si
So far, I have created 190 Sub-Carpathia web sites for villages and towns with a Jewish cemetery
Once I complete my travels this year, I will create more web sites from my 2014 trip, then I will plan my 2015 trip
One example is the web site I created for
Berehove (Beregszász)

1944 - a szovjet csapatok bevonulásáig 5100 fő menekült Magyarországra
1944 őszén közel 30 000 magyar hurcoltak el kényszermunkára
1944. május 14. és június 6-a között 85 ezer zsidó lakost hurcoltak el

TÁMOP 4.2.4.A/
Európai Szociális

A hitleri uralomnak nemcsak a zsidók voltak az áldozatai, de ők voltak az egyetlen csoport, akiket a nácik teljes egészében el akartak pusztítani. A németek sokféle módszert használtak a zsidók meggyilkolására, végül speciális koncentrációs táborokat építettek, amelyek a zsidók kiirtásának központjai voltak.
A legnagyobb és legismertebb Auschwitz-Birkenau volt, amit a megszállt Lengyelországban hoztak létre. A zsidókat egész Európából – Lengyelország, Németország, Csehszlovákia, Magyarország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium, Görögország, Norvégia és más országokból – hurcolták oda, hogy ott meggyilkolják őket.

Látogatás a felújítás alatt álló Zrínyi utcai zsinagógába

MAGYAR FŐISKOLA
T im. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ II

English Khust (Chust)
Memorial Text
28 March, 2008.

1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE. A KÁRPÁTALJAI HOLOKAUSZT ÉS A „MÁLENYKIJ ROBOT” EMLÉKEI VIDÉKÜNKÖN

CÍMŰ TUDOMÁNYOS HALLGATÓI KONFERENCIA

2014. december 18.

A HOLOKAUSZT
A nemzeti szocialista ideológia alapján, iparszerűen megszervezett népirtás.
A nácik és szövetségeseik 1945ig 11 millió embert pusztítottak el koncentrációs táborokban, szervezett tömeggyilkosságok, pogromok során.
Hat millió zsidó - köztük másfél millió gyer
esett a terror áldozatául.

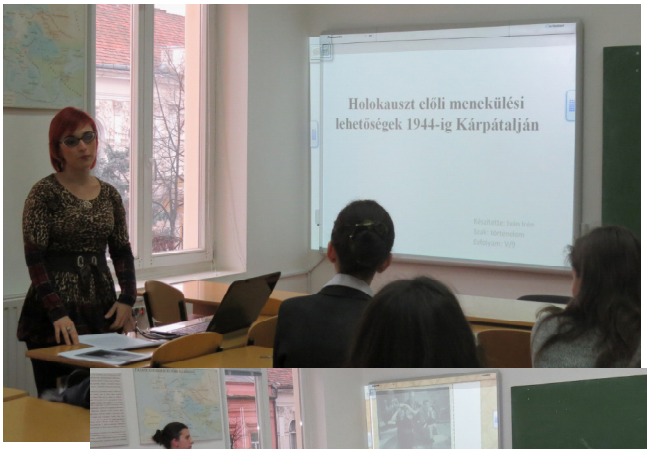
Holokauszt elői menekülési
lehetőségek 1944-ig Kárpátalján

OKLEVÉL
OKLEVÉL
OKLEVÉL
OKLEVÉL

1944 – AZ ELHURCOLÁSOK ÉVE

CÍMŰ KIÁLLÍTÁS

2015. január 29.

JEGYZETEK

ГОЛОКОСТ НА ЗАКАРПАТТІ.
1944 – РІК ПЕРЕСЛІДУВАНЬ

Наукове видання
Інституту імені Тіводора Легоцького при
Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II
та
Громадська організація
«Shalom Foundation of Beregszász-Berehove»
2015

Редактори:
Добош Олександр – Молнар Федір

Коректура: *Гріца-Варцаба І.*
Верстка: *Добош О.*
Обкладинка: *Добош О.*
Відповідальний за випуск: *Орос І., Чотарі Ю.*

Здано до складання: 04.12.2014. Підписано до друку 05.02.2015.
Папір офсетний. Формат 70х100/16.
Тираж 120. Зам. 30/14

Видавництво: Поліграфцентр «Ліра», м. Ужгород
Друкарня: ПП Лац Ч. С. м. Берегово, пл. Кошута 4.

Н-77 **Голокост на Закарпатті. 1944 – рік переслідувань.** Наукове видання Інституту імені Тіводора Легоцького при Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці ІІ та громадської організації «Shalom Foundation of Beregszász-Berehove» / Редактори: Добош О. О., Молнар Ф. Ф. - Поліграфцентр «Ліра», Ужгород: , 2015. - 172 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-596-184-1

У виданні вміщені матеріали серії заходів *Голокост на Закарпатті. 1944 – рік переслідувань*, які у рамках *Рік Пам'яті Угорського Голокосту* організували Інститут імені Тіводора Легоцькі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ та громадська організація «Shalom Foundation of Beregszász-Berehove» у пам'ять загиблих євреїв і угорців Закарпаття в 1944 року.

Видання розраховане на широке коло читачів, істориків, студентів та всіх, хто цікавиться минулим Закарпаття.

УДК: 323.12 (439.23)
ББК: К63.3 (4УКР)